

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ŞÛRA DERGİSİ (1908-1917) ESASINDA
TATARCANIN DİL ÖZELLİKLERİ**

Nermin VARGELOĞLU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Feyzi ERSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANA BİLİM DALI

KASIM 2022

**ŞÛRA DERGİSİ (1908-1917) ESASINDA TATARCANIN DİL
ÖZELLİKLERİ**

Nermin VARGELOĞLU

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANA BİLİM DALI**

KASIM 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nermin Vargeloğlu

03.11.2022

ŞÛRA DERGİSİ (1908-1917) ESASINDA TATARCANIN DİL ÖZELLİKLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Nermin VARGELOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım 2022

ÖZET

1908-1917 yılları arasında yayınlanan “Şûra” dergisi; 20. yüzyılın başlarında basılan Tatar gazete ve dergileri arasında konu genişliği, içeriği, eğitime verdiği değer, yazarlarının yenileşmeye bakış açısı bakımından en önemli yayın organlarından biridir. Dergi, Orenburg’da on beş günde bir basılmıştır. İlk sayısı 10 Ocak 1908’de yayınlanmıştır. Son sayısı ise 31 Aralık 1917’de yayınlanmıştır. Böylece bir yılda 24 sayı çıkmıştır. Dergi, toplamda 240 sayı basılmıştır. 1918’de Halk Komiserleri Konseyi’nin “Matbuat Üzerine Kararnamesi” (27 Ekim, 1917) gerekçesiyle 1918 Ocak ayında resmî olarak kapatılmıştır. Genel bilgisini verdiğimiz dergi, tezin ana konusudur. Tez; giriş, inceleme, seçilmiş metinler ve sonuç olmak üzere dört bölümden oluşmuştur. İnceleme kısmında Türkiye Türkçesi grameri esas alınmıştır. Tatarcaya özel ünlülerin okunması oldukça zor olmuştur. Dönemin eserlerini inceleyen çalışmalar, ünlü harfleri okumada örnek alınmıştır. İnceleme kısmındaki kelimeler, Arap harfleriyle birlikte verilmiştir. Tezin amacı; ortak edebî dili, kullanım örnekleriyle beraber göstermektir.

Bilim :30304

Kodu

Anahtar : Tatarca, Dil bilim, Türk Dili ve Edebiyatı.
Kelimeler

Sayfa : 255

Adedi

Tez : Prof. Dr. Feyzi ERSOY
Danışmanı

Language Features Of Tatar Language Based On Şûra Magazine (1908-1917)

(M.Sc. Thesis)

Nermin VARGELOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

November 2022

ABSTRACT

Published in 1908-1917, the magazine “Şûra” is one of the most important publications among Tatar newspapers and magazines published in the early 20th century in terms of the breadth of its subject, its content, the value it attaches to education, and the perspective of its writers on innovation. The magazine was published every fortnight in Orenburg. Its first issue was published on January 10, 1908. The last issue was published on 31 December 1917. Thus, 24 issues came out in one year. A total of 240 issues of the journal were published. In 1918, it was officially closed in January 1918 on the grounds of the “Decree on the Printing” of the Council of People's Commissars (1917, 27 October). The journal that we give general information about is the main subject of the thesis. Thesis; It consists of four parts: introduction, review, selected texts and conclusion. In the analysis part, Turkey Turkish grammar is based. Other vowels specific to Tatar were quite difficult to read. Studies examining the works of the period were taken as an example in reading vowels. The words in the review part are given with Arabic letters. The aim of the thesis; to show the common literary language together with usage examples.

Science Code : 30304

Key Words : Tatar Language, Linguistics, Turkish Language
and Literature

Page Number : 255

Supervisor : Prof. Dr. Feyzi Ersoy

TEŞEKKÜR

Türkiye’de doğrudan Şûra dergisi ile ilgili yapılan çalışma örneklerine rastlanılmamıştır. Dergi hakkında az sayıda çalışma vardır ancak bunlar dergi tanıtım düzeyinde kalmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Rızaeddin Fahreddin ve dönemin diğer yazarları hakkında araştırma yapılırken Şûra dergisine atıfta bulunulmuştur. Atıflarda aktarılan metinlerin orijinal Arap harfli imlası verilmemiştir ve genel olarak aktarmalarda imla birliğinden söz etmek mümkün olmamaktadır.

Konuşma dilinin sonradan yazı diline çevrilmesi ve çevrilirken esas tutulması gereken imlanın kuralları, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başının tartışma konusudur. İmla tartışmalarının yaşandığı tarihler Şûra dergisinin yayınlandığı yılları kapsamaktadır. Bu durum ise dergi imlasındaki bazı ünlü harflerin okunmasını ve aktarılmasını zorlaştırmıştır. Çalışmada ünlü harflerin okunmasına ve aktarılmasına metin bütünlüğünün karakteristik özelliğine bakılarak karar verilmiştir. İmla, bugünkü Tatar Türkçesinin dışında tutulmuştur. Ancak Kazan Tatar Türkçesine ait olan kelimeyi ifade edebilmek için bugünkü Kazan Tatar Türkçesinde bulunan transkripsiyon harflerinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda kullanılan harflerden biri “İ” harfidir. Çalışmada seçilen kelimeler 1908-1917 yıllarındaki metinlerden alınmıştır. Yazar ve metin türü zenginliğine dikkat edilmiştir.

Bu tezin hazırlanmasında en başından beri desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Feyzi Ersoy’a; fikirleriyle katkıda bulunan değerli tez jüri üyeleri Prof. Dr. Fatih Kirişcioğlu ve Prof. Dr. Dilek Ergönenç hocalarıma, kaynak desteğinde bulunan emekli Dr. Öğretim Üyesi Ferhat Tamir hocama, kardeşim Hazal Vargeloğlu’na ve aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1. GİRİŞ.....	1
Tatarlar ve Tatar Adı.....	1
Tatar Tarihine Kısa Bir Bakış	2
Tatar Türkçesi ve Tarihî Gelişimi	6
Tatar Edebiyatında Yayınlar	17
Şûra Dergisi.....	22
2. İNCELEME	37
2.1. Ses Bilgisi	37
2.1.1.Ünlülerin Yazım Özellikleri.....	37
2.1.1.1 /a/ Ünlüsünün Yazımı.....	37
2.1.1.2. /e/ Ünlüsünün Yazımı	40
2.1.1.3. /ı/ Ünlüsünün Yazımı.....	43
2.1.1.4. /i/ Ünlüsünün Yazımı.....	45
2.1.1.5. /o/ Ünlüsünün Yazımı.....	48
2.1.1.6. /ö/ Ünlüsünün Yazımı.....	49
2.1.1.7. /u/ Ünlüsünün Yazımı	51

2.1.1.8. /ü/ Ünlüsünün Yazımı	52
2.1.2. Ünsüzlerin Yazım Özellikleri	54
2.1.2.1. /b/ Ünsüzünün Yazımı	54
2.1.2.2. /c/ Ünsüzünün Yazımı	59
2.1.2.3. /ç/ Ünsüzünün Yazımı	60
2.1.2.4. /d/ Ünsüzünün Yazımı	63
2.1.2.5. /f/ Ünsüzünün Yazımı	66
2.1.2.6. /g/ Ünsüzünün Yazımı	67
2.1.2.7. /ğ/ Ünsüzünün Yazımı	69
2.1.2.8. /h/ Ünsüzünün Yazımı	71
2.1.2.9. /h, ħ/ Ünsüzlerinin Yazımı	71
2.1.2.10. /j/ Ünsüzünün Yazımı	73
2.1.2.11. /k/ Ünsüzünün Yazımı	73
2.1.2.12. /k/ Ünsüzünün Yazımı	77
2.1.2.13. /l/ Ünsüzünün Yazımı	80
2.1.2.14. /m/ Ünsüzünün Yazımı	82
2.1.2.15. /n/ Ünsüzünün Yazımı	84
2.1.2.16. /ñ/ Ünsüzünün Yazımı	86
2.1.2.17. /p/ Ünsüzünün Yazımı	88
2.1.2.18. /r/ Ünsüzünün Yazımı	90
2.1.2.19. /s/ Ünsüzünün Yazımı	92
2.1.2.20. /ş/ Ünsüzünün Yazımı	95
2.1.2.21. /t/ Ünsüzünün Yazımı	97

2.1.2.22. /v/ Ünsüzünün Yazımı	101
2.1.2.23. /y/ Ünsüzünün Yazımı	103
2.1.2.24. /z/ Ünsüzünün Yazımı	107
2.2. Şekil Bilgisi	110
2.2.1. Yapım Eklerinin İmla Özellikleri	110
2.2.1.1.İsimden isim yapma eki	110
2.2.1.2. İsimden fiil yapım eki.....	119
2.2.1.3. Fiilden isim yapım eki	120
2.2.1.4. Fiilden fiil yapım eki.....	123
2.2.2.Çekim Eklerinin İmla Özellikleri.....	125
2.2.2.1. İsim çekim ekleri.....	125
2.2.2.2. Fiil çekim ekleri	139
3. SEÇİLMİŞ METİNLER.....	167
4. SONUÇ	185
KAYNAKLAR	191
EKLER.....	193
Ek- 1. Arap Harfli Tatar Alfabeti.....	193
Ek-2 Orijinal Metnin Fotoğrafları	194
ÖZGEÇMİŞ.....	242

TABLÖLAR

Tablo 1.1. Türk Alfabesi.....	15
Tablo 1. 2. Tatar Alfabesi	16
Tablo 1. 3. Çeviri Yazı	16
Tablo 2. 1. Tatar Türkçesinde İyelik Ekleri 1.....	127
Tablo 2. 2. Tatar Türkçesinde 1. Tip Şahıs Eki	140
Tablo 2. 3 . Tatar Türkçesinde 2.Tip Şahıs.....	140
Tablo 2. 4 . Eski Türkçede Zaman Eki	141
Tablo 2. 5. Tatar Türkçesi 2.Tip Şahıs Eki.....	141
Tablo 2. 6 . Tatar Türkçesi Fiil Çekimi	142
Tablo 2. 7 . Tatar Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Şahıs Ekleri	144
Tablo 2. 8 . Tatar Türkçesi Emir Çekimi.....	149
Tablo 2. 9. Tatar Türkçesi Gereklilik	152

ŞEKİLLER

Şekil 1. 1. Tataristan Özerk Cumhuriyeti Haritası.....	6
Şekil 1. 2. Tercüman Gazetesi	19
Şekil 1. 3. Orenburg Haritası	23
Şekil 1. 4. İsmail Gaspıralı	25
Şekil 2. 1 . Til Yarışı.....	28
Şekil 2. 2. Vakıt Gazetesi İdarehanesi	29

1. GİRİŞ

Tatarlar ve Tatar Adı

Tatar adına ilk kez 8. yüzyılda dikilen Köktürk anıtlarında rastlanmıştır. Bu isim, anıtlarda “Tokuz Tatar” ve “Otuz Tatar” diye geçmektedir (Devlet 1996: 191). 11. yüzyılda yazılan Dîvânu Lugâti’t- Türk’te Arapça olarak “Tatar cilün minet-Türk” (Tatar, Türklerden bir bölüktür) ifadesi bulunmaktadır (Taymas 1966: 215). Eski Türk yazıtlarında geçen Tatar adı bugün Moğol etkili Altın Orda devletinin halkına verilen Tatar isminden çok daha eskidir (Öner 2012: 681).

Dokuz veya otuz kabileden oluşan Tatar halkı Radloff ve Thomsen’e göre “Moğol” idi. Avrupalılar ve özellikle Ruslar, Cengiz Han döneminden itibaren Türk-Moğol devletine “Tatar İmparatorluğu”, aynı şekilde halkına da “Tatar” demişlerdir (Devlet, 1996:191). Kazan Türkleri uzun süre Tatar isminden hoşlanmamışlardır. Nedeni ise dönemin belirleyici etnik unsurunun din olmasıdır. Genel görüşe göre 13. yüzyılda Cengiz Han’ın torunu Batu Han önderliğindeki Türk- Moğol ordusu Şamanizm öğretisini benimsemişti. Bölgedeki yerleşik Türkler ise 10. yüzyıldan itibaren İslamiyet’i benimsediğinden dinî nedenlerden dolayı onlardan pek hoşlanmamışlardır (Taymas 1966: 217).

Rus sömürgeciliğinin yoğun olduğu yıllarda Kazan Türkleri, Kazanlılar ifadesini daha çok kullanmışlardır. Çünkü onlar, Tatar isminin Ruslar tarafından verildiğini düşünmekteydiler. İdil Bulgarlarının devamı olan Kazanlılar, “Tatar” adını millî şuurun uyanmasıyla benimsemişlerdir. Bu tarih de 1850’li yıllara denk gelir. Batı dünyasını takip eden Kazanlı aydınlar “Müslüman” adıyla devam etmek yerine Tatar ismini kullanarak millî bir isimle anılmak istemişlerdir (Özkan 2014: 234).

Buhara medresesinde eğitim alan Şehabeddin Mercanî dahi artık Tatar isminin kullanılması gerektiğini “...Bazıları Tatar olmayı eksik anlayıp o isimden nefret ederek biz Tatar değil Müslümanız diye tartışırlar. Ey miskin, diyelim ki din ve milletin düşmanı, senin Müslümandan başka bir ismini bilmeseydi elbette seni Müslüman diye lanetlerdi. Tatar, Arap, Tacik, Nogay, Hıtay, Rus, Fransız, Alman da olmasaydın şimdi kim olurdun?..” ifadeleri ile belirtmiştir (Taymas 1966: 216). Aynı dönemi paylaştan, Tatar Türkçesi edebî dilinin oluşması için çaba sarf eden

Abdülkayyum Nasirî konuşulan dile Tatarca denilmesi gerektiğini belirterek net bir şekilde Moğollarla Tatarların dilleriyle beraber ayrı kavim olduğunu belirterek “Biz Tatarbız” demiştir (Devlet 1996: 191).

Kazan Türklerinden aydın Abdullah Battal Taymas, eserlerinde “Tatar” diye adlandırılmayı doğru bulmamış, Orta İdil lehçesiyle (Kazan Türkçesiyle) konuşan bütün Türkler “Kazan Türkleri” adını kullanmalıdır, şeklinde fikirlerini belirtmiştir. Tanınmış alim Rızaeddin Fahreddin ölümünden sonraki yayınlanan eserinde “Kazan Türkleri” adını benimsemiştir. Tatarlar için kullanılan bir diğer isimlendirme ise Türk-Tatar adıdır. Tatar ismini kullananlar Türk olduklarını kabul etmekle beraber etnik kimlik olarak “Tatar” adını kullanmıştır. Diğer görüş ise “Türk adının kullanılmasıdır. İki görüşün uzlaşması olarak 1917 ihtilalinin yaklaştığı dönemde Türk-Tatar ismi kullanılmaya başlanmıştır. İdil- Ural ve Sibir bölgesindeki Türk soyluların ortak kimliğini vurgulamak isteyenler Türk- Tatar adını kullanmışlardır. Örneğin Zeki Velidî Togan’ın Kazan’da basılan eserinin adı “Kıskaca Türk-Tatar Tarihi”dir fakat ismin ömrü kısa olmuştur (Devlet 1996: 194).

Sovyetler zamanında bölgeye Tataristan ismi verilince doğal olarak diğer isimlere gerek kalmamıştır. Tataristan’da yaşayanlar kendilerine resmen verilen Tatar adını benimsemişler ve sonraki dönemde basılan eserlerinde de doğrudan Tatar adını kullanmışlardır.

Tatar Tarihine Kısa Bir Bakış

İdil (Volga) nehrinin orta ve aşağı yatağı ve İdil ile Kama ırmağı arasında kalan bölgeler eski zamanlardan beri Türk kavimlerinin yurdu olmuştur (Taymas 1966: 17). Kazan şehrinin içinde bulunduğu bu coğrafi bölge 3. yüzyıldan itibaren çeşitli Türk devletlerinin hâkimiyeti altına girmeye başlamıştır (Türkoğlu 2022:134).

Tatar Türkleri köken olarak Bulgar ve Kıpçak Türklerine dayanmaktadır. Avrupa Hun Devletinin Batı kolunu meydana getiren Ogurlar, 463 senesinde İdil, Tuna ve Kafkasya Ogurları olmak üzere üç gruba ayrılmışlar ve 482 yılından itibaren Bizans kaynakları tarafından Bulgar adıyla anılmışlardır (Özkan 2014:230). Bulgarlar tarihte Büyük Bulgariya (630-665), Tuna Bulgar Devleti (679-870), İtil (Volga) Bulgar Devleti (9.yüzyıl-1236) olmak üzere üç devlet kurmuşlardır. Büyük Bulgar Devletinin dağılmasından sonraki yıllarda Türk Bulgar siyasî oluşumlu İdil Bulgar

Devleti kurulmuştur. İdil Bulgarları, bölgenin Türkleşmesini sağlamıştır. Bulgarların Orta İdil boyuna ne zaman göç edip yerleştikleri kesin olarak bilinmemektedir. Hazarların baskısından kaçarak 7. yüzyıl sonu ve 8. yüzyıl başlarında Orta İdil bölgesinde yerleştikleri tahmin edilmektedir (Ercilasun 2005: 203, Kerimoğlu 2014: 23).

Kazan Tatarlarının ataları olarak görülen İdil Bulgar Devleti ile ilgili en güvenilir bilgilere İbni Fadlan aracılığı ile ulaşılmaktadır (Kafesoğlu 1966: 208). İdil Bulgarları, Şelkey oğlu Almış Han zamanında 10. yüzyıl başlarında Müslüman olmuşlardır (Özkan 2014:230). Hükümdar Almış Han'ın 922'de Müslüman olmasından önce İdil Bulgarları arasında İslamiyet, Müslümanlarla yaptıkları ticaret nedeniyle 9. yüzyıl başlarında yayılmaya başlamış ve aynı yüzyılın sonlarına doğru halk tarafından büyük ölçüde kabul görmüştür (Ercilasun 2005: 204).

1236'da Bulgar şehri Moğol saldırısına uğramış ve İdil Bulgar Devletinin bağımsızlığı son bulmuştur. 13. yüzyılın ilk çeyreğinde İdil Bulgarları, Moğollar tarafından yıkılmıştır. Moğolların parlak dönemlerinde özellikle Kıpçak Türklerinin etkisi büyüktür. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Doğu Avrupa toprakları, Cuci'nin oğlu Batuhan'a verilmiş ve bu topraklarda Altın Orda Devleti kurulmuştur (Özkan 2014: 231). İdil Bulgar Devleti 1241-1437 yılları arasında Altın Orda'ya tabi olarak varlığını devam ettirmiştir. Altın Orda döneminde İdil Bulgarları Kıpçaklarla karşılaşarak Kıpçaklaşmıştır (Ercilasun 2005: 205).

Altın Orda Devleti'nin idarecileri Moğol idi. Ancak zamanla hem yerleşik Türk halkı hem de Cengiz Han'ın ordusunda bulunan Türklerin Moğollarla beraber bölgeye yerleşmesiyle Moğol Devleti kimliğini koruyamamış ve Türkleşmeye başlamıştır. Bunda 13. yüzyılda Altın Orda Devletinde İslamiyet'in resmî din hâline gelmesi ve Selçuklularla iyi ilişkiler kurmasının etkisi vardır. 1396'da Altın Orda Hanı Toktamış'ın, Timur'a yenilmesiyle birlik bozulmuştur. Halkın bir kısmı Kama'nın kuzeyine Kazan nehri boyuna göçmüştür. 15. yüzyıl ortalarında bu bölgede Bulgar-Kıpçak karışığı Müslüman halk bulunuyordu. Sonraki Kazan Hanlığının nüfusunu bu halk teşkil etmişti Türk asıllı ve Türkleşmiş topluluklardan oluşan Kazan, Kırım, Astrahan ve Kasım hanlıkları ortaya çıkmıştır (Özkan 2014: 231, Kafesoğlu 1998: 209).

Siyasî çözümlenin neticesinde olarak Kama Bulgarlarının bulunduğu Orta İdil sahasında Kazan Hanlığı kurulmuştur. Hanlık, 1437 yılında kurulmuş ve kurucusu Cengiz sülalesinden gelen Uluğ Muhammed Han'dır (Kurat 1952: 227).

Tatar halkı, Kazan Hanlığı'ndan sonra şekillenmeye başlamış ve Kazan Tatarları kendilerini bu hanlığın mirasçısı olarak görmüşlerdir. Kazan ismi bugünkü düşündüğümüz anlamda dar bir bölgeyi ifade etmemektedir. Hanlığın sınırları içinde sadece Tatarlar değil Başkurtlar, Çuvaşlar ve diğer topluluklar da yaşamıştır (Kerimoğlu 2014: 28). Kazan Hanlığı yıkımına kadar kendi içinde karışıklık yaşamıştır. Öyle ki Ruslar tarafından işgal edildiği tarih olan 1552 yılına kadar 115 yıllık süreçte 19 defa han değişmiştir (Kurat 1954: 228).

Tatarlar, Çar İV. İvan (Korkunç İvan) zamanında 1552 yılında Rus hakimiyeti altına girmişlerdir. Rusların eline ilk defa yabancı ve üstelik Müslüman bir devlet geçmiştir. Kazan'ı ellerinde tutabilmek için yoğun bir Ruslaştırma politikasına tabi tutmuşlardır. Kazan şehri kuvvetli bir "Rus kalesi" haline getirilmiştir. Kazan Hanlığı'nı hatırlatan saraylar, medrese ve hamamlar yıkılmıştır. Bunun yerine manastırlar, kiliseler yapılmıştır. Süyümbike Minaresi veya Han Mescidi diye bilinen kule, düşman gözetleme kulesi olarak kullanmak nedeniyle bırakılmıştır. Kazan Türklerinin şehre girmesi yasaklanmıştır (Kurat 1965: 91-92).

1552-1917 yıllarını kapsayan Çarlık Rusyasının Hristiyanlaştırma politikası Rus misyonerler aracılığıyla şu aşamalar hâlinde gerçekleşmiştir:

1. Başpiskopos Guriy dönemi
2. Çariçe Anna İvanovna dönemi
3. Yeni Dönemlerle ilgili İşler Dairesi
4. 2. Katerina dönemi
5. İlminskiy'e kadarki 19. yüzyıl politikaları
6. İlminskiy dönemi

Baskı ile Hristiyan olan Tatarlar ilk fırsatta İslamiyet'e dönmüşlerdir. Bu sebeple Çarlık Rusyası farklı dönemlerde farklı metotlarla Ruslaştırma politikasına devam etmiştir. Tatarların tamamına yakını Müslüman'dır. Kreşinler olarak bilinen küçük bir Tatar grubu ise Ortodoks'tur. Ülkede özellikle tarihten günümüze dek Tatarlar üzerine

sağlanmaya çalışılan bölünme ve Ruslaştırma, Ortodokslaştırma girişimlerinin pek başarılı olamadığı; Tatarların her şeye rağmen dil ve dinleri bağlı kaldıkları söylenebilir (Devlet 2002: 25, Kerimoğlu 2014: 30).

Çarlık Rusya hakimiyeti altına giren Tatarlar güçlü bir şekilde asimilasyona maruz kalmıştır. Asimilasyonda ilk hedef Hristiyanlaştırmaktır. Din ve ümmet anlayışının egemen olduğu dönemde Hristiyanlığı kabul etmek demek Rus olmayı seçmek demektir. Ruslaştırma politikasının gereği olarak soy adlarının sonuna -ev, -ov, -ski gibi Rusça ekler getirilmiştir. Zorla veya verilen ayrıcalıklarla Tatar ileri gelenlerinin Hristiyanlaştırılması sağlanmıştır İlminskiy'e kadar olan dönemde Çarlık Rusya'sının Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikaları halkın etnik yapısına ve nüfusuna zarar vermiştir (Kerimoğlu 2014: 30, Özkan 2014: 232).

Çarlık Rusya, Müslümanlara dinî mekânlar tahsis etmiş ama başlarına idareci olarak Rus yanlısı kişileri getirmiştir. Çarlığın tüm Hristiyanlaştırma teşviki ve çabalarına rağmen Tatarlar benliği korumaya çalışmışlardır. Bu ortamda “Müslüman” kimliğini sahiplenmeleri pek doğal olmuştur. 1905 yılında Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi üzerine halk isyan başlatmış ve imtiyaz talep etmiştir. Bunun üzerine Çar “Duma” adı verilen meclis oluşturmuştur. Mecliste çeşitli milletlerden temsilciler bulunuyordu. Bu sayede Çarlık otoritesi az da olsa zayıflamış ve yumuşama dönemi başlamıştır. Bu dönemin sonucunda Türkçe süreli basın için ortam oluşmuştur (Taymas 1966:168).

1. Dünya Savaşı devam ederken Rusya'nın Almanya'ya yenilmesiyle 1917 yılında ihtilal gerçekleşmiştir. İhtilal sonucunda Rusya idaresi altında yaşayan Türkler de özerk idareler kurmak üzere harekete geçmişler ve bu yıllarda Kazan ve Ural merkezli özerk ülke kurma planı yapmışlardır. Plana göre Orta İdil ve Güney Urallarda yaşayan Türkler bu özerk ülke içinde yaşayacaktı. Nüfusları ise 6,5 milyon olup yaklaşık 3,5 milyonu Türklerden oluşacaktı, 1918 yılında bu ülke ilan edilecekken buna engel olunmuştur. Uzun mücadeleler sonunda 1920 yılında bugünkü Rusya Federasyonu sınırları içinde yer alan Tataristan Özerk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur (Taymas 1966: 202-203). 2022 itibarıyla Tataristan Cumhuriyetinin nüfusu 3 886 395 kişidir.¹

¹ http://www.statdata.ru/largest_regions_russia Erişim Tarihi: 14.10.2022

15 Eylül 1994'te Rusya Federasyonu ile Tataristan arasında eşit hukuklu bir anlaşma imzalanmıştır. Tataristan kendi zenginliğine sahip olmak, kendi kanunlarını yapmak, dış ülkelerle eskisi gibi sadece Rusya vasıtasıyla değil, doğrudan bağlantı kurmak gibi önemli hakları kazanmış olmakla beraber tam bağımsızlık isteğine kavuşamamıştır (Kerimoğlu 2014: 39).

Şekil 1. 1. Tataristan Özerk Cumhuriyeti Haritası²

Tatar Türkçesi ve Tarihî Gelişimi

Tatar Türkçesi, bugün Türkçenin Kıpçak koluna giren İdil-Ural bölgesinde konuşulan Türk lehçelerinden biridir.

Kıpçak sahasında kurulan Altın Orda devleti, bünyesine zengin Kıpçak unsurunu da katarak güçlenmiştir. Harezm'in de siyasî olarak Altın Ordu'ya bağlanmasından sonra Altın Orda Devletinin dili, kültürü daha da zenginleşmiş; tarih sahnesinde Kıpçak Türklerinin medeniyetlerini gösterdikleri, varlıklarını sürdürdükleri yer Harezm ve Altın Orda sahası olmuştur. Harezm sahasında gelişen Türk dili ve kültürü,

² http://www.statdata.ru/largest_regions_russia Erişim Tarihi: 14.10.2022

Altın Orda'da 14. yüzyıldan sonra hızla gelişmeye başlayan Altın Orda-Kıpçak edebî dilini etkilemiştir (Özyetgin 2006: 9).

Altın Orda ve onun devamı hâlindeki Kıpçak (Tatar) hanlıklarının komşu ülkelerle yürüttükleri yazışmalardan, bugüne kalan diplomatik belgeler Kıpçak Türkçesinin önemli hatıraları arasındadır. Altın Orda ve özellikle daha sonraki Kırım hanlarının Osmanlı-Türk sultanlarına gönderdiği bitikler ve yarlıklar toplu hâlde yayımlanmıştır. Bu belgeler, sınırlı söz varlığına rağmen, eski Kıpçak-Tatar yazı dili için değer taşımaktadır (Öner 1998: XXI).

Altın Orda-Kıpçak yazı dili bir süre devam etmiş ancak 1475'te Kırım'ın Osmanlılara ilhakı ve 1552'de Kazan'ın Ruslar tarafından işgali ile tarihî Kıpçak Türk yazı dilinin gelişme süreci İdil-Ural coğrafyasında son bulmuştur (Özyetgin 2006: 10).

16. yüzyıldan sonra ortak yazı diliyle daha az eser verilmeye başlanmıştır. Kazan Hanlığının yıkılmasının ardından uzun bir süre Kazan bölgesinde önemli bir edebî ürün göze çarpmaz. Bu dönem Tatar Türkçesinin daha çok sözlü gelenekte geliştiği dönemdir. Dilden dile anlatılan halk hikâyeleri, halkın edebiyat zevkini karşıladığı gibi Tatar Türkçesini yazı dili olmaya hazırlamıştır (Kerimoğlu 2014: 41).

Kıpçak edebî geleneğinin parçalanmasından sonra da idil-Ural ve Bozkır sahasındaki yazı dilinde, Çağatayca (Türkî til) unsurlar artmaya başlamıştır. Daha sonra da bu tesir devam ederken 19. yüzyıl sonlarında, burada gelişen yazı dilinde Türkistan edebî dilinin payı büyük olmuştur. Bu sebeple bugünkü Kıpçak lehçelerinin tarihî geleneği içinde, eski Kıpçak Türkçesi kadar Çağatay Türkçesinin payını da düşünmek gerekmektedir (Öner 1998: XXII).

İdil- Ural bölgesindeki edebî gelenek Rus işgali ile bir kopukluk yaşasa da Türkistan ve daha sonra Osmanlı tesirleriyle devam eden klâsik yazı dili, XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir (İnan 1991: 187).

19. yüzyıl 2. yarısına kadar Türkistan'ın her tarafında yazı dili olarak Çağatay Türkçesi kullanılmıştır. Bu tarihten sonra Rusların Türkistan'ı tamamen işgal etmesiyle boy lehçeleri yazı dili hâline getirilmiştir (İnan 1991: 188). Mesela Tatarca ve Başkurtça, XX. yüzyıl başında kullanılan İdil-Ural Türkçesinin ağızları iken bunlar özellikle 1920'lerden beri birer yazı dili hâlinde (Öner 1998: XII).

19. yüzyılda Kıpçak grubu dediğimiz Kazan, Başkurt Türklerinin millî yazı dilinde bir kargaşalık meydana geldi. Yazı dili ne Çağatayca ne Osmanlıca ne de “Tatarca” olmuştur. Bu devrin yazı dilinin karakteristik örneğini Hüseyin Efendi Feyizhan’ın Mercanî’ye 16 Ağustos 1860 tarihinde yazdığı aşağıdaki mektuptan görmek mümkündür:

“Fazilet penah mükerrem ustad emcedimizde badi ez arzı merasim-i hulus ve bendegi...tarihinizi itmama himmet buyururmusınız? Fursatınız bolganda havanın-i Bulgariyenin tarihlerini, tarih-i vilayet ve vefatlarını, iyallerini mümkün ve malum olduğu kadar cem ve tertip kılıp yibermekiniz makul bolsa viladet, vefat ve sal-i culuslerini, mümkün kadar, tahkiki ve tafsil ile hem de mahazlerimizni tafsilen beyan edüp cedvel tertip kılıp yüberseniz yahşı bolur idi” (Şûra Dergisi 16/1, 1916, İnan 1991:188).

19. yüzyıl sonlarında Kayyum Nasirî ve Şehabeddin Mercanî gibi aydınların öncü olduğu millî kimlik arayışları ve yenileşme hareketi esnasında bilhassa yeni dille, geniş halk yığınlarına ulaşip eğitim, öğretim ve basın faaliyetini yaymak nedeniyle yerel unsurlar eski yazı diline yavaş yavaş girmeye başlamıştır. Kazan lehçesinin esas olduğu bu yeni dil eski kitabî dilin yerini almaya başlamıştır. Bu mahallîleşme ve uyanış hareketinde buradaki zengin basın faaliyetinin, Kazak bozkırlarına kadar yayılan "usul-ü cedid"deki mekteplerin ve Abdullah Tukay, Derdmend, Sait Remiyev, Fatih Kerimî, Galimcan İbrahim, Mecid Gafuri, Galiesker Kamal, Fatih Emirhan, Hesen Tufan, Hadi Taktaş, Mehmüt Galev, Musa Celil gibi güçlü yazarların rolü büyük olmuştur. Ancak önce bir millî kimlik arayışı ve kültürde zenginleşme hâlinde başlayan bu hareket, en küçük kabilelere dahi ayrı bir kimlik verip millî ve coğrafi bütün birlikleri yıkan Sovyet devrinde maalesef ağır bir şekilde istismar edilmiştir (İnan,1991:187).

Tatar dilci Vahit Hakov, Tatar edebî dilinin tarihî dönemlerini şu şekilde tespit etmiştir:

1. İdil boyu Türkçesi ve eski Tatar edebi dilinin ortaya çıkma ve gelişmeye başlama dönemi: Bulgar Devleti edebi dili (X-XIII. asır ortaları)

2. Eski Tatar edebi dilinin gelişme dönemi: Altın Orda Devleti edebî dili

(XIII. yy. ikinci-XV. yy. ilk yarısı)

3. Eski Tatar edebî dilinin şekillenme dönemi: Kazan Hanlığı dönemi edebî dili (XV. yy. ikinci yarısı-XVI. yy. ortası)

4. Tatar millî edebî dilinin gelişiminde hazırlık dönemi (XVI. yy. ikinci yarısı ve XVII-XVIII. yy).

5. Tatar millî edebî dilinin teşekkül ve gelişme dönemi (XVIII. yy. sonundan XX. yy. başına kadar) (Kerimoğlu 2014: 39).

Tatarca; Rusya Federasyonu Tataristan (2.000.000), Bulgaristan (11.000), Kazakistan (340.000), Romanya (24.000), Rusya Fed. Başkurdistan (1.000.000), Çin (5000), Türkiye (25.000), Finlandiya (1000), ABD (1000), Avrupa ülkeleri (8000), Ukrayna (86.000), Tacikistan (72.000) kişi tarafından konuşulmaktadır (Özyetgin 2006: 20). Tatarca 2015 yılı verilerine göre 6,5 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır.³

Tatar Türkçesi, lehçe tasniflerinde şu şekilde gösterilmiştir:

Radloff, Türk diyalektlerini dört gruba ayırmıştır. Bu gruptaki başlıklardan ikincisi “Batı Diyalektleri” grubudur. Batı diyalektini de kendi içinde dörde ayırarak kendi isimlendirmesiyle Kazan diyalektini⁴ göstermiştir. 1. Kırgız diyalektleri 2. İrtiş diyalektleri, 3. Başkurt diyalekti 4. Volga ya da Kuzey Rusya diyalektleri grubunda Mişer, Kama, Simbir, Belebey, Kasım ile beraber Kazan diyalektidir (Tekin 1989: 143).

Samayloviç, Tatarcayı taw- grubu (Kıpçak, Kuzey-Batı) başlığı altında değerlendirmiştir. Bu grubun özellikleri şunlardır:

1.z (toğuz) 2. d>y (adak> ayak) 3.bol- 4.- ag> aw (tağ> taw). 5. -ığ>-ı (tağlı>tawlı) 6. -ğan (kalğan).

Bu gruba eski yazı dillerinden Kıpçak Türkçesi ile beraber Altay, Teleut, Kumandı, Kırgız Kumuk, Karaçay, Balkar, Tobol, Baraba, İç Rusya diyalektleri, Mişer, Başkurt, Kırım (güney kıyıları dışında), Karaim, Nogay, Kazak diyalektleri de girmektedir (Tekin 1989:148).

³ Tatarca- Wikipedi (wikipedia.org). Erişim tarihi: 09.09.2022

⁴ Şive

Baskakov, Tatar Türkçesini “Türk Dillerinin Batı Hun Dalı” başlığı altında Kıpçak grubunda değerlendirmiştir. İncelemesini Kıpçak-Bulgar Alt Grubu: Eskilerden Altın-Orda (Batı); yenilerden Tatar (Kasım, Mişer vb.), Başkurt şeklinde yapmıştır (Tekin 1989: 153).

Reşit Rahmeti Arat, Tatar Türkçesine “taw” grubu içinde “şimal şivelerine” yer vermiştir. Grubun ses özellikleri olarak ayak, taw, tawlı, kalğan örneklerini vermiştir (Arat 1987: 138).

C. Schönig, Tatar Türkçesinin özelliklerini Kıpçak ve Kuzey Türkçesi başlıkları altında değerlendirmiştir (Kerimoğlu 2014: 42).

Talat Tekin, -tawlı (Kıpçak) grubu başlığı altında: Tatar, Başkurt, Kazak, Karakalpak, Nogay, Kumuk, Karaçay-Balkar, Karay, Kırım Tatar şeklinde sınıflandırmıştır (Tekin 1989: 164).

Tekin ve Ölmez, Tatar Türkçesini ayak/tawlı grubu içinde Kıpçak grubu olarak değerlendirmişlerdir (Tekin, Ölmez 1999: 98).

Bu isimlerden başka Tatar Türkçesini Kıpçak grubuna dahil eden dilciler de olmuştur. Tasnif denemelerinin genel görüşü Tatarcanın Kıpçak grubu lehçesi olduğundan burada her tasnif denemesi ayrıca gösterilmemiştir.

Cedidcilik ve Alfabe Islahı

26 Mart 1870'de İlminski'ın programladığı, İdil bölgesinin mahallî dillerinde misyonerliğe dayalı bir eğitim vermeyi amaçlayan Rus-Tatar okulları açılmaya başlamıştır. Bu okullarda Tatar Türkçesi ve Rusça öğretilmiş ve Rus dilinde genel bir eğitim verilmiştir (Özkan 2014: 244). Bu uygulamadan sonra İsmail Gaspıralı'nın ilkinin 1884'te kurduğu Cedid okulları, İdil-Ural bölgesinde de yayılmaya başlamıştır (Özkan 2014:244). Usul-ü Cedid (yeni usul) diye bilinen yeni tedris usulü, Kazan İlinde "Cedidcilik" diye tanınmıştır (Kurat,1965: 271). Bu hareketin İdil-Ural coğrafyasındaki öncüleri Şehabeddin Mercanî (1818-1889), Hüseyin Feyizhanî (1821-1866) ve Kayyum Nasırî (1825-1902) gibi şahıslardır. Dinde ve eğitimde reform fikrini ortaya atmışlar ve bunu yaymaya başlamışlardır (Devlet 2002: 25).

Cedid hareketinden önce sadece erkekler mektebe gider, okuma önde tutulur ve “yazma” bilgisine o kadar önem verilmezdi. Hele kız çocuklarına yazı öğretmek kesin olarak yasaktı. Mektep kitabı diye bir şey bulunmaz, öğrenciler sınıflara bölünmezdi.

Hayat bilgileri asla öğretilmezdi. Usûl-ü Cedid'e göre ise mektep, medreseden ayrılacak, ilkokulun kendine has öğretmenleri olacaktı. Öğretmen, sadaka değil, aylık alacak, okuma yazma öğretimi eskiden olduğu gibi usulsüz "heceleme" ile değil yeni Elifba kitaplarında gösterilen usul-ü savtiye⁵ veya usul-ü meddiye ile başlayıp kolayca okuma yoluna devam edilecekti. Yalnız okumaya değil aynı zamanda yazı öğretimine de önem verilecekti. Kız çocukları için de ayrıca ilkokullar olacak ve kızlara da yazı öğretilcekti. Öğretim bir programa göre yapılarak her yaşa göre ders kitapları kullanılacaktı (Taymas 1966: 162).

Cedid okullarında ilkokul seviyesinde eğitim dili olarak ana dil şartı koşulmuş ancak daha sonraki eğitim kademelerinde Rusça zorunlu ders hâline getirilmiştir. Dinî cedid okulları eğitim dili olarak Tatar Türkçesinin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Cedid okullarında okutulmak üzere Tatar Türkçesiyle çok sayıda ders kitabı yazılmıştır (Özkan 2014: 244).

Cedidciliğe karşı eski usulün muhafazasını isteyen birtakım cahil mollalar cephe almışlar ve "Kadimci" diye tanınmışlardır. "Cedidcilik" ise aynı zamanda sosyal hayatta da değişiklik, yenilik isteyen, Batılaşmaya doğru giden ve İslamiyet'i her türlü hurafeden kurtarmayı amaç edinen bir hareket hâline gelmiştir. Bundan dolayı "Kadimciler", "Cedidciler'e" âdeta "dinsiz" gözüyle bakmaya başlamışlardır. Rus hükûmeti de Rusya'daki Müslümanların ilerlemesini istemediğinden "Kadimcileri" desteklemekteydi (Kurat 1965: 271).

Tatar burjuvazisinin bir başarısı hâlinde meydana gelen yenileşme hareketi, Sovyet devleti tarafından bitirilmiş ve diğer bütün Türk halklarında olduğu gibi bu millî ve dinî reform hareketi takibe alınmıştır. Bütün zor şartlara rağmen, Tatar Türkleri, Sovyet devleti içinde bulabildikleri bütün fırsatları kullanarak kimliklerini en azından dil ve edebiyat alanında korumuşlardır. Cedid hareketi ile burada eskiden beri iyi bildikleri ticaret yolundan elde ettikleri yerli sermayeyi millî kültüre aktarmışlardır (Öner 1998: XXIX).

1905 Rus meşrutiyeti, Osmanlı Türkiye'sindeki Jön Türk hareketi ve 1906'daki Petersburg İslam Kongresi, reform hareketlerinin yoğunlaşmasını sağlamış, bu

⁵ Usul-i savtiye: Harf şekillerini karşılamış olduğu seslerle öğretmeyi amaçlayan yeni bir yöntemdir ve harf şekillerinin adıyla öğretilmesi zorluğunu ortadan kaldırmıştır.

yogunlaşma ile Cedidcilik, sadece Kazan bölgesinde değil Türkçe konuşulan pek çok bölgede etkinliğini artıran bir harekete dönüşmüştür. 1905 Meşrutiyeti'nden sonra dikkat çeken olaylardan biri de Rusya'daki Müslümanların yaptığı toplantılardır. Rusya Müslümanlarının temsilcileri 1905 ve 1906 yıllarında dört defa toplantı düzenlemişlerdir. Bu toplantıların ilkinde şu kararlar alınmıştır:

1. Siyasi, ekonomik ve toplumsal reformları yürütmek amacıyla Rusya Müslümanlarının birliğinin sağlanması,
2. Tüm milliyetlere mensup halkların kendi temsilcilerini seçtiği, yasama ve yürütme gücünü paylaşacak demokratik bir rejimin kurulması,
3. Müslümanların ve Rusların yasal eşitliği,
4. Müslümanların okul, basın, kitap neşriyatı ve bir bütün olarak kültürel hayatını geliştirme,
5. Kongenin belli aralıklarla toplanması (Kerimoğlu 2014: 34-35).

1908'den sonra Rusya'da reaksiyonun tekrar kuvvetlenmesi üzerine Rus hükûmeti, "Kadimcileri" desteklemeye devam etmiştir. Bu hâl 1917 İhtilâline kadar sürmüştür. Sonuçta "Cedidcilik" hareketi sürekli gelişmiş ve hatta taassubun kalesi sayılan Buhara'ya kadar tesirini göstermeye başlamıştır (Kurat 1965: 271).

Alfabe meselesinin, Tatar kütlesinde hararetle gündeme gelmesi doğrudan doğruya "Usûl- ü Cedid" öğretim hareketine bağlıdır. Kırım'da İsmail Gaspıralı tarafından açılan⁶bu yeni usuldeki öğretmen kurslarından çıkanlar, İstanbul Türkçesinden kitaplar okutmuşlardır. Bunun yanı sıra Galimcan Barudi gibileri Nevai imlâsını kullanırken; Şakircan Tahiri, Hadi Maksudi ve yandaşları ise Tatarcanın ünlüleri için Arap harflerine bazı ilaveler (tamgaçıklar) koyarak okul kitapları yazmaya başlamışlardır (Öner 2001: 217).

Arap harfli yazının Tatarca için zorluklar oluşturan ve sesleri olarak gösteremeyen bir yazı olduğunu ilk olarak Kayyum Nasirî ileri sürmüştür. "Enmüzec" (1895) adlı kitabında Tatarcadaki ünlü seslerin üç değil, on tane olduğunu vurgulamış ve onları özel işaretlerle göstermiştir. Fakat teklif ettiği değişiklikler yazıda uygulanamamıştır. Ses gösterimi eskisi gibi devam etmiştir. G. Nugaybek, M. Korbangaliyev, Alparov da Tatarcadaki ünlü seslerin ayrı harfler ile gösterilmesini

⁶ 1884 yılında.

düşünmüşlerdir. Bu görüşü savunanlara "solcular" ya da "yeni imlacılar" adı verilmiştir (Yusupova 2020: 265).

İmla tartışmaları devam ederken İdil-Ural bölgesinde yaşayan Müslümanları geri kalmışlıktan kurtarmak için dil, imla, ders kitapları ve mektep medreselerin ıslahı gibi çeşitli faaliyetlere başlanmıştır. Neşri-i Maarif adlı bir cemiyet kurmaya karar verilmiştir. Dil, edebiyat ve tarih konularıyla çok yakından alakadar olan Rızaeddin Fahreddin cemiyetin kurucularındandır. Kurucular arasında Abdürreşid İbrahim, Ebussuud Ahtemov ve Haydar Sırtlanov gibi şahıslar vardır. Cemiyetin amacı Tatar dilini, mekteplerini ıslah etmek ve edebiyatı geliştirmektir. Toplantılarda dört-beş maddelik dil, edebiyat ve mekteplerin ıslah edilmesi ile ilgili karar alınmıştır (Türkoğlu 2000: 112-113).

15 Haziran 1898 yılında Ufa'da yapılan dördüncü toplantının konu başlıkları şu şekildedir:

1. Türkî dil için sarf ve nahv⁷ gerek. Kendi dilimiz Türkî ve Kazan şivesi ile yazılır.

2. Türkçe imla kuralı zorunludur. Çünkü imlamız çok çeşitli, herkes istediği şekilde yazıyor.

3. Dilimizde çokluk göstergesi olan “ler” ve “lar”, kalın harfler ile başlanan harfler sonunda “lar” yazılır. Mesela: bardılar, balalar, atalar gibi. Ama ince harf ile başlayan sözler sonunda gelirse “ler” yazılır. Mesela: kildiler, kitdiler, yemişler gibi.

4. Öğrenilen geçmiş zaman için olan kelimeler elif ile yazılır. Mesela: kilgen, kitken, iken, birgen gibi.

5. “Be” harfinden önce “vav” yazılır. Mesela: kilüb, alub, kılub, işidüb gibi.

6. İnce ve kalın vavları ayırmak için vavların üstüne işaret koyulmaz. “Üçün” ve “içün” şeklinde yazılan kelimelerde “vav” yığılmasını önlemek için, bundan sonra “içün” yazılır. “Tiyüş” ve “tiyiş” şeklinde yazılan sözlerde de “ye” yığılması olduğundan yukarıdaki örnekte olduğu gibi “tiyüş” şeklinde yazılır

7. “Sat” ve “tı” harfleri Türkî kelimelerde yazılır. Sarık, takta gibi.

8. Olmaz” ve “olmas” şeklinde yazılan kelimeler yalnız “olmas” şeklinde yazılır (Türkoğlu 2000: 115-116).

⁷ Gramer.

Ancak buna rağmen okullarda, öğrencilerden kaynaklanan arayışlar da sürmüştür. 1910-1912 arası, imla ve harf meselesi hakkında en çok yazının çıktığı zaman olmuştur. Bu devirde sadece vavlara değil, ya harfinin de altına ve üstüne işaret koymak yönünde denemeler artmıştır. Kitap basımında büyük bir kolaylık sağlayacak reformlar düşünülmüştür. Buna göre Arap alfabesinin başta, ortada ve sonda değişen harflerini tek harfe indirmenin büyük bir basım kolaylığı sağlayacağı düşünülmüştür (Öner 2001: 217).

Sovyet İhtilalinin olduğu 1917 yılı, 20-27 Nisan tarihlerinde Kazan'da toplanan I. Öğretmenler Kurultayı (“Ukıtıçılarnıñ Bırınçı İsyızdı”) imla ve dil işlerinin ele alınacağı ilk resmî toplantıdır. Nitekim 1-8 Ağustos 1917'de tekrar toplanan II. Kurultay (Ukıtıçılarnıñ İki nçı İsyızdı) şu kararları alır:

1. İmla meselesinde esas amacımız, İdil boyu Türk-Tatarların şivesinde işitildiği şekliyle yazmaktır;

2. Dilimizde her sese bir harf bulundurmak;

3. Bir ses için iki harf kullanmamak;

4. Sözlerin kalınlık-inceliği konusunda ünsüzlerin ünlülere tabi olmaları esas alınır.⁸

5. Matbaa için harflerin sadece tek bir çeşidinin olması arzu edilir (Öner 2001: 218).

26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında toplanan I. Bakü Türkoloji Kurultayı ile Kayyum Nasırî'den beri yaklaşık otuz yıldır üzerinde çok tartışılan alfabe ıslahı meselesini bitirmiş ve bütün “Türk halkları” için Latin alfabesine geçilmesi kararı alınmıştır (Öner 2001: 221).

Kazan Tatarlarının İdil-Ural bölgesine göçmeden önce yaşadıkları topraklarda Runik yazıyı kullandıkları hakkında birçok bilimsel araştırma yapılmıştır. Sonraki dönemlerde Runik alfabenin kullanım sıklığı azalmış ancak ona ait bazı işaretler farklı

⁸ Yazıdaki harf sayısını arttırmamak amacıyla.

sebeplerden dolayı kullanımlarını sürdürmüştür. Uygur Alfabesinin kullanıldığı yazılardan da bahsedilmektedir (Yusupova 2020: 264).

Daha sonra Arap alfabesi kullanılmıştır. Bin yıllık süre içinde alfabe ıslahı ve değiştirilmesi tartışmaları yaşanmıştır. Tatarlar bu alfabeyi 922 yılında İdil Bulgarlarının İslamiyet'i kabul etmesiyle kullanmaya başlamıştır. Bunda İslamiyet'in etkisi olmuştur. Arap alfabesi 1926 yılına kadar kullanılmıştır (Özkan 2014: 244).

3 Temmuz 1927'de Tataristan Hükûmeti tarafından alınan karar sonucunda, Tatar Türkleri, Latin harfli alfabeyi kullanmaya başlamıştır. Tamurbek Devletşin, Tataristan Hükûmetinin Tatar okullarında 1928'de Latin harflerine geçme yönünde kabul ettiği kararı ancak 1930'da uygulamaya koyduğunu yeni alfabeye tam geçişin ise ancak 1931'de tamamlanabildiğini söylemektedir. Tatarlar Latin harfli alfabeyi 1940'a kadar kullanmışlardır (Toker 2002: 61).

Kazan Tatar Türkçesi yazı dili, 1940'tan günümüze kadar Kiril alfabesi ile yazılmıştır (Özkan 2014: 244).

Aa	Bb	Cc	Çç	Dd	Ee	Ff	Gg	Ğğ	Hh
Iı	İi	Jj	Kk	Ll	Mn	Nn	Oo	Öö	Pp
Rr	Ss	Şş	Tt	Uu	Üü	Vv	Yy	Zz	

Tablo 1.1. Türk Alfabesi

Аа	Б б	В в	Г г	Д д	Е е	Ж ж	З з	И и	Й й
К к	Л л	М м	Н н	О о	П п	Р р	С с	Т т	У у
Ф ф	Х х	Ц ц	Ч ч	Ш ш	Щ щ	Ъ	Ы ы	Ь ь	Э э
Ю ю	Я я	Ә ә	Ө ө	Ү ү	Ж ж	Ң ң	Һ һ		

Tablo 1. 2. Tatar Alfabeti

Aa	Bb	Vv	Gg	Dd	ĖĖ	Jj	Zz	İi	Yy
Kk	Ll	Mm	Nn	Oo	Pp	Rr	Ss	Tt	Uu
Ff	Ң ң	Ts ts	Çç	Şş	Şç şç	‘	Іі	‘	ĖĖ
Yu, yü	Ya, ye	Ee	Öö	Üü	Cc	Ññ	h		

Tablo 1. 3. Çeviri Yazı

Tatar Türkçesi; Kuzey-Batı Kıpçak Lehçeleri grubu içinde Başkurt Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karaçay-Balkar Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Karaim Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi ile beraber gösterilmektedir (Özyetgin 2006:18). Kıpçak Türkçesinin yazı ve konuşma dili olarak kullanıldığı alanlar geniştir. Kıpçak Türkçesi, İdil- Ural bölgesinde Tatarlar ve Başkurtlar tarafından konuşulmaktadır (Öner 2012: 683).

19. yüzyıl ortalarına kadar yazı dili olarak Çağataycayı kullanan Tatarlar, 19. yüzyıl sonlarında kendi diyalektleri, yani Kazan Tatarcası ile yazmaya başlamışlar ve bugünkü Tatar yazı dilinin temelini atmışlardır. Tatarcanın birçok diyalekti vardır. Bunları başlıca üç grup hâlinde toplayabiliriz (Ölmez, Tekin 1999: 98-99).

Orta Diyalekt (Kazan Tatarları),
Batı (Mişer Tatarları) Diyalekti ve
Doğu (Sibir Tatarları) Diyalekti.

Bugünkü Tatar Türkçesi yazı dilinin, kimi bilim adamları Orta Diyalekt ile Batı diyalektine kimi ise Orta Diyalektin Kazan Ağzına dayandığını kabul etmektedir (Toker 2002: 61).

Tatarca konuşanların büyük çoğunluğu Tataristan Özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadır Tataristan'dan sonra Başkurt, Çuvaş Özerk Cumhuriyetleri ile birlikte Kuybişev, Orenburg Astrahan bölgelerinde de önemli sayıda Tatarca konuşan topluluklar vardır. Rusya dışında kalan Tatarlar oldukça geniş bir alana yayılmış ve diaspora oluşturmuşlardır Bulgaristan, Kazakistan, Romanya, Çin, Türkiye, Finlandiya, Ukrayna, Kırgızistan, Azerbaycan, ABD, Tacikistan ve bazı Avrupa ülkelerinde oldukça geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Tataristan dışında, Eski SSCB'de Tatarca konuşanların toplam sayısı, 1989 sayımına göre, 6,645,588'dir. Rusya Federasyonu dışında, Romanya (24,000), Bulgaristan (11.000), Türkiye (10,000). Finlandiya ve ABD'de de küçük Tatar toplulukları bulunmaktadır (Tekin, Ölmez 1999: 100; Özyetgin 2006: 18).

Tatarca 2015 yılı verilerine göre 6,5 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır⁹

Tatar Edebiyatında Yayınlar

Kazan Tatar Türkleri arasında görülen matbaacılık faaliyetleri, İdil-Ural bölgesini önemli bir kültür merkezi hâline getirmiştir. Kazan Tatar Türkleri, 1711'den itibaren Sen Petersburg'da basım işlerini başlatmışlardır. 1764 yılında özel bir matbaanın kurulmasıyla basın faaliyetlerini daha da geliştirilmiştir. Bu matbaada Fransızcadan Türkçeye çevrilen “Türk Dili Grameri” ve “Türkçe Kıraat Kitabı” adlı iki eser 1766 yılında basılmıştır. İlk Türkçe telif eser, 1774'te Moskova'da basılan Sait Halfin'in 52 sayfalık “Tatar Tili Elifbası” adlı kitabıdır. II. Katerina'nın izniyle Sen Petersburg'daki Asya Matbaası, Rus Lisesinde başlayan Türk dili dersleri için kitap basmak üzere Kazan'a nakledilmiştir. Kazan'da basılan ilk eser 1811'de yayımlanan

⁹ Tatarca- Vikipedi (wikipedia.org) Erişim Tarihi: 08.09.2022

Heftiyek'tir¹⁰. Bu matbaada Kur'an-ı Kerim Elifba (İman Şartı), Ahmediye, Muhammediye, Şecere-i Türkî, Çingizname gibi çok sayıda eser basılmıştır. Basılan bu eserler sadece Kazan'da okunmamış bütün Türkistan'a da yayılmıştır (Özkan 2014: 239).

19. yüzyılda Kazan'da Arap harfleriyle eser yayınlayan basımevlerinde basılan eserler, Arapça-Farsça kelimeler ve tamlamalar barındırdığından halk tarafından anlaşılamamıştır. Yine de canlı edebiyattan söz etmek mümkündür. Musa Akyiğit, Zahir Bigi gibi yazarlar piyes, roman gibi eserler yazmaya başlamıştır. İlk roman "Hüsameddin Molla" adıyla 1886 yılında Musa Akyiğit tarafından yazılmıştır. Zahir Bigi, "Günah-ı Kebair" ve "Uluf veya Güzel Hadice" adlı romanlarıyla ikinci ve üçüncü roman örneklerini vermiştir. Bu eserlerin dili Tatarca ile karışık Osmanlıca idi. Bu gibi eserlerin yayılmasından sonra Çağatayca yazı dili temelinden sarsılmıştır (İnan 1991: 187-188; Kerimoğlu 2014: 34).

1905 Rus İhtilâlinden önce Rusya'da yayınlanmaya başlayan tek gazete "Tercüman" Gazetesidir. Gazete, İsmail Gaspıralı tarafından 1883 yılında Kırım'ın Bahçesaray şehrinde neşredilmeye başlamıştır. Gazete, bu özelliği ile İdil-Ural bölgesindeki Türk halklarına basında öncülük etmiştir. Kazanlı tanınmış yazarlardan Cemaleddin Velidi'nin dediği gibi "Tercüman" gazetesi, en büyük Rus gazetesi olan "Novoye Vremya"dan bin defa ve hatta meşhur İngiliz gazetesi olan "Times"tan, kendi alanında daha etkili olmuştur. "Tercüman" gazetesinin en büyük özelliği Kırım'da, İstanbul'da, Kazan'da, Bakü'de ve Taşkent'te, tahsilli kişiler tarafından okunup anlaşılması ve fikirlerinin benimsenmesidir (Kurat 1965: 270).

Tercüman, yayına başladığı sıralarda yarısı Türkçe yarısı Rusça idi. Gazeteye yayın izni alınırken şart koşulan Rusça bölümünün neşredilmemesi için İsmail Gaspıralı on yıl kadar uğraşmış ve nihayet istediği izni alarak 20 Aralık 1907'den sonra Rusça kısmını kaldırmış, yine de gerekli görüldüğünde Rusça yazılara gazetede yer verilmiştir. Gaspıralı, Tercüman'ı vefatına kadar¹¹ yönetmiştir. 1918'de Kırım'ın ele geçirmesiyle Tercüman'ın matbaasına el konulmuştur (Akpınar 2011: 492).

¹⁰ Kur'an-ı Kerim'in yedide biri.

¹¹ 24 Eylül 1914

Şekil 1. 2. Tercüman Gazetesi

(Akpınar 2011: 492-494).

Tercüman gazetesinin ana prensibi “dilde, fikirde ve işte birlik” sloganı ile ifade edilmiştir. Bununla Türk kavimleri arasında "Genel bir Türk dili" yaratılmasına çalışılacak ve bu dilin esasını ise Osmanlı Türkçesi oluşturacaktı (Kurat 1965: 270-271). Tercüman gazetesi ile İstanbul konuşma Türkçesine çok yakın sade Türkçeyi yaymaya çalışan İsmail Gaspıralı, Tatarca basılan yayınların dil birliğine zarar verdiğini iddia ediyordu (İnan 1948: 189).

Kazan Türklerindeki matbuat “kadimciler neşriyatı” ve “cedidciler neşriyatı” olmak üzere iki gruba ayrılmıştı. 1905 İhtilâlinden sonra "Cedidciler" daha rahat çalışma imkânlarını buldularsa da 1908'den sonra Rusya'da tepkinin tekrar kuvvetlenmesi üzerine, Rus hükûmeti "Kadimcileri" desteklemeye devam etmiştir. Bu hâl 1917 İhtilâline kadar sürüp gitmiştir. Durum böyleyken “Cedidcilik” hareketi sürekli gelişmiş ve hatta taassubun kalesi sayılan Buhara'ya kadar etkisini göstermeye başlamıştır (Kurat 1965: 271).

İdil-Ural coğrafyasında Kayyum Nasirî, A. İlyasî gibi cedidci yazarların Tatar Türkçesi'nde gazete çıkarma hayalleri 20. yüzyıl başında gerçekleşmiştir (Zaripova Çetin 2006:10). Özellikle 1905 ihtilalinden sonra Tatarca; Çağatay ve Osmanlı unsurlarının ağırlıkta olduğu eski kitabî dilin yerini almaya başlamıştır. Bu

mahallileşme ve uyanış hareketinde buradaki zengin basın faaliyetinin, Kazak bozkırlarına kadar yayılan "cedid usul"deki mekteplerin ve Abdullah Tukay, Derdmend, Sait Remiyev, Fatih Kerimî, Galimcan İbrahim, Mecid Gafuri, Galiesker Kamal, Fatih Emirhan, Hesen Tufan, Hadi Taktaş, Mehmüt Galev, Musa Celil gibi hakikaten güçlü yazarların rolü büyük olmuştur. Ancak önce bir millî kimlik arayışı ve kültürde zenginleşme hâlinde başlayan bu hareket, en küçük kabilelere dahi ayrı bir kimlik verip millî ve coğrafi bütün birlikleri yıkan Sovyet devrinde, maalesef ağır bir şekilde istismar edilmiştir (İnan 1991:187).

Ekim 1905 ve Şubat 1917 tarihleri arası millî matbaanın canlandığı dönemde Rusya'da Tatar dilinde 125 gazete ve 45¹² dergi yayınlanmıştır. Yayınların çoğu uzun ömürlü ve istikrarlı olmuştur. Bazıları sürekli olarak, bazıları birkaç yıl veya birkaç sayı aralıklarla ortaya çıkmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 3).

Tatar Türkçesi'nde basılan ilk gazete ve dergilerin isimleri şunlardır: Kazan'da "Tan Yıldızı", "Azat", "Kazan Muhbiri", "Yalt-Yult", "Yıldız", "el-İslah", "Güneş", "An"; Orenburg'da "Vakit", "Karçığa", "Top", "Çekiç", "Şûra", "Çekirge", "Ural", "Karmak"; Uralsk'ta "Fikir", "el-Asrû'l-Cedit", "Oklar"; Petersburg'ta "Nur", "İl" gibi yayınlar çıkmaya başlamıştır. Ayrıca Astrahan, Ufa, Moskova gibi şehirlerde de Tatarca yayınlar ortaya çıkmıştır. Onlar, ülkedeki sosyal, siyasi, iktisadî ve medenî hayatı birebir yansıtmaya çalışmışlardır. İlk matbuat teşkilatlarının kısa ömürlü ve Çar sansürünün daima kontrol altında olmasına rağmen, "Vakit", "Şûra", "Yalt-Yult", "An", "Yıldız", "Güneş", "Durmuş" gibi devamlı çıkan ve edebî hayatı aydınlatan gazete-dergiler artık Tatar süreli basınının sağlam temele bastığını göstermekteydiler (Zaripova Çetin 2006:10).

1905 yılının Eylül ayında Petersburg'da "Nur" isimli birinci Tatar gazetesi çıkmaya başlamıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 3). Nur gazetesi Ataullah Bayazid tarafından çıkarılmıştır. Kazan Türkçesiyle çıkan ilk gazete olmuştur da Türkler

¹² Akdes Nimet Kurat'ın "Tanıtımlar" makalesinde bu sayılar şu şekilde verilmiştir: 1902-1916 yılları arasında tamamı 63 yayından, 22'si Kazan'da, 10'u Astarhan'da, 10'u Orenburg'da, 7'si St. Petersburg'da, 5'i Ufa'da, 3'ü Moskova'da, 3'ü Uralsk'te, 3'ü Tomsk (Sibiryada'ta, 1'i Troitsk'te ve 16'sı Samara (bugünkü Kuybışev)'da çıkmıştır (Kurat 1965 :272).

arasında rağbet kazanamamış ve matbuat tarihinde Kazan lehçesiyle basılan ilk millî gazete bile sayılmamıştır (Taymas 1966: 170).

29 Ekim 1905'te Kazan'da çıkmaya başlayan en önemli gazete “Kazan Muhbiri”dir. Kazan Türkçesiyle çıkan ilk millî gazete saymak gerçeğe daha uygun olur. Gazetenin sahibi, Kazan Türklerinin aristokrat ailelerinden avukat Seyitgerey Mirza Alkin ve başyazarı da Yusuf Akçura’dır. Milliyetçi ve Türkçü fikirlerle dolu olan Yusuf Akçura, Kazan Türklerinin Avrupa tahsilli en mühim simalarından biri olmuştur. Kazan Muhbiri, siyasî eğilim olarak liberaldir. Aynı zamanda "Türkçülük" akımını da temsil etmektedir. Toplamda 404 sayı çıkan bu önemli gazete 22 Ekim 1910'da abone azlığından kapanmıştır (Kurat 1965: 272- 273, (Taymas 1966: 170).

Ülfet gazetesi, 21 Aralık 1905 yılında çıkmaya başlayan diğer Türkçe gazetedir. Birinci nüshası Petersburg'da yayımlanmıştır. Meşhur seyyah Abdurreşid İbrahim Efendi tarafından çıkarılan bu gazete, karışık bir dil ile yazıldıysa da bir Kazanlı gazete sayılabilir. (Taymas 1966: 170).

15 Ocak 1906 Kazan'da çıkan diğer bir mühim gazete de “Yulduz” (Yıldız)dur. Sadri Maksudi'nin ağabeyi Hadi Maksudi tarafından neşrine başlanmıştır. Kazan Türklerinin en tanınmış simalarından Hadi Maksudi, gazetenin sahibi ve başmuharriridir. Yulduz, Şubat 1917 İhtilâlinde sonra da devam etmiştir. Ekim İhtilâlinde sonra kapanmıştır (Kurat 1965: 273).

Kazan'dan sonra Orenburg şehri kültür merkezi olarak önemli bir yer tutmuştur. Bunun nedeni Orenburg'da altın madeni ocakları sahibi Zakir ve Şakir Remiye'lerin, Kazan Türkleri arasında yeni fikirlerin yayılması için "Vakit" gazetesi ve "Şûra" dergisinin basım masraflarını karşılamalarıdır. Ayrıca Orenburg'da kurulan "Medrese-i Hüseyiniye" Rusya'nın her tarafından yeni fikirli kişileri çekmiştir. Orenburg'da, 21 Şubat 1906 tarihinde çıkmaya başlayan "Vakit" gazetesi, Ekim İhtilâlinde sonra da bir müddet devam etmiş, 26 Ocak 1918 tarihinde, Revkom (Bolşevik İhtilâlciler Komitesi) tarafından kapatılmıştır. Siyasî görüş itibarıyla liberal, kültür cephesiyle Türkçü ve doğal olarak dil bakımından da İsmail Gaspıralı'nın fikirlerini benimseyen zihniyet, “Vakit” gazetesiyle yalnız Kazan Türkleri değil, Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenler üzerinde de etki yapmaya çalışmakta idi. “Vakit” gazetesi, bu sıralarda Rusya'da çıkan Türkçe gazeteleri arasında en mükemmeli ve en ağırbaşlısı idi.

Helsinki Kütüphanesinde, "Vakit" gazetesinin 1915 yılına ait birçok nüshası mevcuttur (Kurat 1965: 273).

1905 senesinde Rusya'da beş tane Türkçe siyasî gazete çıkmaya başlamıştır ve bunlardan üçü Kazan lehçesiyle yazılmıştır ("Nur", Kazan "Muhbiri", "Ülfet"). 1906 ise, en verimli dönem olmuştur. Çünkü bu yıl içinde tam 14 tane Türkçe siyasî gazete çıkmaya başlamıştır. Bunların sekiz tanesi Kazan Türkçesiyle yazılmış ve bunlardan 5 tanesi Kazan şehrinde basılmıştır. 1907 yılında da yeni siyasî Türkçe gazeteler çıkmaya devam etmiştir. Bu yıl içinde çıkan Türkçe siyasî gazetelerin sayısı 12'dir. Bunlardan yedisi Kazan Türkçesiyle yazılmıştır (Taymas 1966: 171).

Bu gazetelerin büyük bir kısmı ekonomik sebepler, birkaç tanesi ise siyasî sebepler yüzünden kapanmıştır. 1907 yılının sonlarına doğru bunlardan (eski, Kırmılı "Tercüman" hariç) yalnız 14 tane kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman - 1914'ün yazında- ise eski gazetelerden Kazan'da yalnız "Yıldız" yaşıyordu. Orenburg'da da tek bir Türkçe gazete "Vakit" vardı. Astrahan'da yalnız "İdil" gazetesi ağır aksak devam ediyordu. Ufa'da bir tane Türkçe gazete vardı ama eski gazete olmayıp 1913 senesinde çıkmaya başlayan yeni bir gazeteydi. Zaten hiçbir zaman pek parlamayan "Nur", çoktan sönmüştü. Kırım'da ise yalnızca 19. yüzyılın sonlarına doğru çıkmaya başlayan "Tercüman" yaşıyordu (Taymas 1966: 172-173).

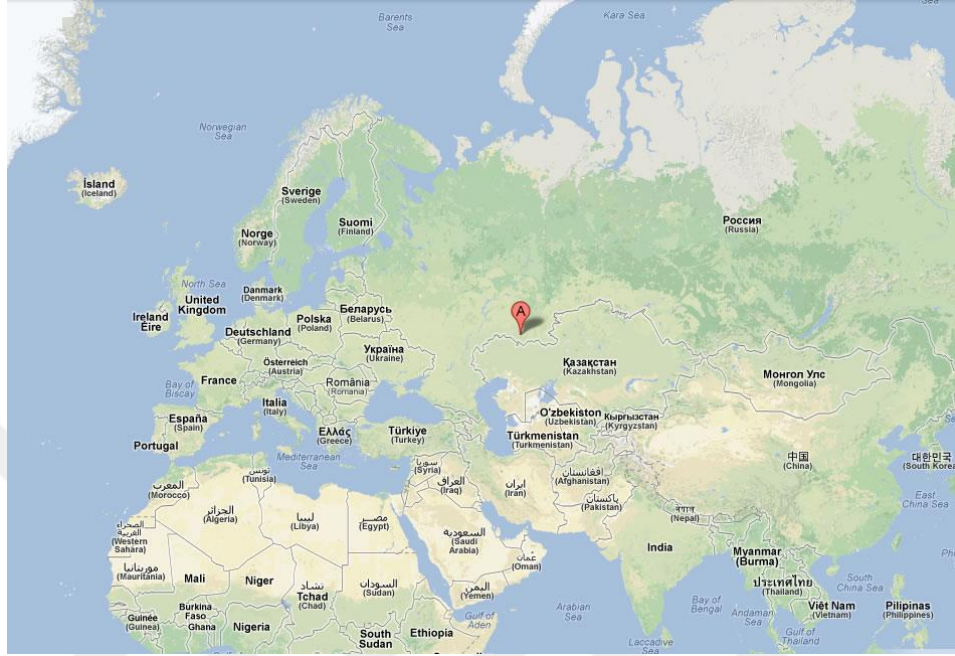
Şûra Dergisi¹³

1908-1917 yıllarında basılan "Şûra"¹⁴ dergisi, 20. yüzyılın başlarında basılan Tatar gazete ve dergileri arasında konu genişliği, içerik zenginliği, bilgilendirici metinler, incelik ve işleniş açısından en önemli dergilerden biridir. Dergi ayda iki kez çıkmıştır. 10 Ocak 1908'de yayınlanan ilk ve 31 Aralık 1917'de yayınlanan sonuncu sayı hariç tüm sayılar sırasıyla her ayın 1'inde ve 15'inde basılmıştır. Böylece bir yılda 24 sayı çıkmıştır. On yıl boyunca neşir edilen Şûra dergisi toplamda 240 sayı basılmıştır. Edebî, fennî ve siyasî anlayışıyla yayınlanan bu dergi 1918 yılının aralık ayına kadar Orenburg şehrinde çıkmıştır. 1918 yılı ocak ayında, Halk Komiserleri

¹³ Bu başlık altındaki bilgilerin çoğu "Gusmanov, M.; Merdanov, P. (2014). "Şûra Jurnalinin Bibliyografik Kürsetkiçi", Kazan." adlı eserden özetlenerek alınmıştır.

¹⁴ Arapça olan bu kelime "kiñeş" anlamına gelmektedir. Türkçe karşılığı bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu demektir.

Konseyi'nin “Matbuaat Üzerine Kararnamesi” (27 Ekim, 1917) gerekçesiyle resmî olarak kapatılmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 3).

Şekil 1. 3. Orenburg Haritası¹⁵

“Şûra” dergisinin yayınlandığı dönemde, Orenburg şehri Tatar kültür merkezlerinden biriydi. Orenburg eyaletinde yaklaşık 450 bin Müslüman yaşıyordu. Aynı zamanda eyalette 595 cami, 152 Müslüman Tatar medresesi ve 226 mahallî okul vardı. 1910’da mektep ve medreselerde 16.044 öğrenci öğrenim görmekteydi. Rusça ve yerel dillerde 41 okul olup onlarda 2500’e yakın öğrenci öğrenim görmekteydi. Orenburg eyaletinde “Cedid” usulü çok yaygın öğretim yöntemiymiş 1905’ten 1917’nin sonuna kadar çeşitli yıllarda Orenburg’da “Şûra” dergisinden başka 8 Tatar dergisi ve 10 Tatar gazetesi yayınlanmıştır. Rus dilinde çıkan bir makalede, 1916 yılında Orenburg’da 99.641 Rus ve 16.353 Tatar yaşadığı bildirilmiş ve makale yazarı, sayı yönünden Ruslardan altı kat az olan Tatarların, Orenburg’da çıkan tüm dergilerin yarısını neşretmelerine şaşırmıştır. Ayrıca yazar “Şûra”yı önde gelen dergi ve

¹⁵ harita_orenburg_rusya.jpg (950×650) (turkiye-rehberi.net) Erişim tarihi: 11. 06. 2021.

Orenburg şehrinin Müslüman-Tatar medenî merkezi olarak adlandırmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 8).

Şûra, meşhur din alimi, tarihçi ve yazar Rızaeddin Fahreddin'in başyazarlığında; tanınmış Tatar altın tüccarları, Şakir ve Zakir Remiyevlerin yayınevinin editörlüğünde yayınlanmıştır. Kardeş, Muhammet Şakir (1857-1912) ve Muhammet Zakir (1859-1921) Remiyevler, 20. yüzyıl başında Tatar sosyal yaşamında saygın bir iz bırakan Tatar dünyasının edebiyatı ve tarihi için can atan kişilerdir. Matbaaya ilgileri 1880'lerde başlamıştır. Ancak 1905 Devrimi'nden sonra açılan Remiyevler, 16 Şubat 1906'da Orenburg'da Tatar gazetesi "Vakit"ın ve 13 Aralık 1907'de Tatar dergisi "Şûra"nın yayınlanması için izin almışlardır. Zakir Remiyev, "Derdmend" takma adıyla şair olarak ünlenmiştir ve şiirleri derginin sayfalarında da yer almıştır. 15 Mart 1912'de Muhammet Şakir Remiyev'in ölümünden sonra tüm işler, Şûra'nın baskısı da Zakir Remiyev'e emanet edilmiştir. "Şûra"ya büyük önem veren Remiyevler hiçbir masraftan kaçınmamışlar ve yüksek maliyetlere rağmen sürekli ilgi göstermişlerdir (Gusmanov, Merdanov 2014: 4).

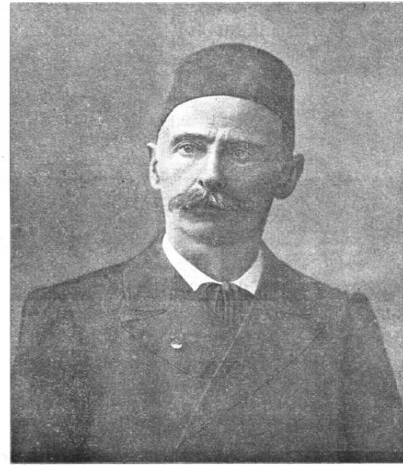
Tasarım ve teknik açıdan "Şûra" dergisi yıldan yıla olgunlaşmıştır. "Şûra" dergisi ilk yılında Orenburg'daki "Kerimev, Hüseyinev ve Şürikyesi" matbaasında basılmıştır. Dergi küçük formatta olup bir sayfası 19x27 cm boyutunda idi. Metinler her sayfada iki sütuna yerleştirilmiştir. Dergi, 1909'dan itibaren Remiyevlerin «Vakit» isimli matbaasında yayınlanmaya başladı ve en son sayısına kadar burada çıkarılmıştır. Dergi yeni matbaada çıkan ilk sayısından itibaren güzel kaliteli beyaz kâğıda sanatsal ve resimli harflerle basılmıştır. 1913 yılının ilk sayısından itibaren, Türkiye matbaalarında kullanılan "Osmanlı harfleri" diye adlandırılan sanatsal nesih yazı tipiyle basılmıştır. Dergini başlangıçta formatı 1908 yılındakiyle aynı kalsa da teknik içerği açısından önemli gelişmeler yapılmıştır. 1910 yılının başında, "Şûra" sayfaları biraz genişlemiş ve 21x30 cm boyutunda basılmıştır. 1911 yılından sonra derginin boyutu daha da büyümeye başlamış ve bir sayfası 22x31,5 cm olmuştur. Dergi, son baskısına kadar bu şeklini korumuştur. Rızaeddin Fahreddin derginin içeriğinden sorumlu olsa da tasarımında yayıncıların zevkini yansıtmıştır. Z. Beşiri, "Zakir Remiyev gazete ile derginin tasarımına o kadar önem verirdi ki hatta makineden üç kez geçen harfleri yeniden bastırmazdı" demiştir (Gusmanov, Merdanov 2014: 10).

Şûra'nın kapakları yeşil, mavi, sarı, kırmızı ve diğer renklerdeki kaliteli kâğıtlardan yapılmıştır. Derginin sayfa sayısı kapağıyla birlikte 36'dır. Derginin 1916 yılı 3. Sayısından sonra her bir sayının sayfa sayısı 24 olarak kalmıştır. Bununla birlikte kâğıdın kalitesi bozulup kapakları da düşük kaliteli sarımsı kâğıda basılmıştır. 1916'nın 4. sayısından itibaren derginin kapaklarına hiçbir makale, mektup vb. basılmamıştır. Aynı yılın 9. sayısından 1917'nin başına kadar ayrı bir kapak olmadan çıkmıştır. O yıllardaki Birinci Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan kâğıt kıtlığı maliyeti artırmıştır. Savaş yıllarında, “Şûra” matbaasında kadınlar ve çocuklar çalışmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 11).

Resimler ve fotoğrafların “Şûra”da yayınlanması Tatar millî matbuatı tarihinde büyük bir yenilik olmuştur. Dergide ilk kez 1908 yılında fotoğraf ve resimlerin basılmış olsa da daha sonraki yıllarda yavaşlamıştır. Derginin devamında onun toplamda 37 fotoğraf ve tasvir yayınlanmıştır. Bunların çoğu -toplamda 25 fotoğraf- 1908 yılında yayınlanmıştır. Her biri kaliteli kâğıda basılmıştır. Örneğin Şakir Remiyev (No: 6 yıl 1913), İsmail Gaspıralı (No: 22 yıl 1914) fotoğrafları bunlardandır. Şûra dergisi Gaspıralı'nın fikirlerini takip etmiş, sayılarında yer vermiştir Ünlü tarihî şahsiyetlerden Şehabettin Mercanî, Cemaletdin Efgani, Şamil, Selimgerey Tefkilev vb. fotoğrafları, ünlü camiler, medreseler, türbeler ve diğer yapıların görüntüleri yayınlanmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 10).

اسماعيل بك غصپرينسكى

اسماعيل بك غصپرينسكى
1907

Şekil 1. 4. İsmail Gaspıralı

9/275, 1908

9/277, 1908

1908-1909 yıllarında derginin kapağında bir sayısının ücretinin belirtildiği yerde “bir adedi 20 tiyin¹⁶, İstanbul'da nüshası 100 para" diye yazılmıştır. Şûra dergisi 1910 yılında 1500 kopya tiraja ulaşmıştır. O zaman için bu az tiraj değildir (Gusmanov, Merdanov 2014: 14).

Derginin Dili

“Şûra” Genel Türkçe dergisi sıfatını almıştır.¹⁷ Bunun birkaç nedeni vardır. Birincisi, derginin yayınlandığı Rusya’nın doğusundaki en büyük merkezlerden biri olan Orenburg şehrinin coğrafi konumu itibarıyla “Şûra”nın Kazaklar, Özbekler ve Orta Asya'daki diğer Türkler arasında yayılması için elverişli olmasıdır. İkincisi, derginin diğer Türk şiveleri unsurlarının dahil edilmesiyle Türk halklarının kolay anlamasıdır. Böylece Şûra'daki materyaller 20.yüzyıl başında “Genel Türkçe” olarak düşünülüp Türkçeye yakın, karışık bir dilde yayınlanmıştır. Dergiyi Tatar-Başkurtlardan başka, Nogaylar, Özbekler, Kaşgarlılar (Uygurlar), Kumuklar ve bütün Türkçe konuşan halkların da okuduğu gerçeğini hesaba katıp derginin karışık Genel Türkçede yayınlanmasını talep eden yazarlar da olmuştur. Üçüncüsü, “Şûra”nın Orta Asya, Kazakistan ve Doğu Türkistan’da yaşayan Türk halklar arasında yaygınlaşmasının nedeni bu halkların kendi süreli yayınlarının olmamasıdır. Dördüncüsü, tarihî ortaklık, dil kardeşliği, din ve medeniyet birliği de bu konuda büyük rol oynamıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 16).

1908 yılına doğru Rusyalı Müslüman Türkler için “dil meselesi” en önemli millî meselelerden biri olmuştur. Aynı gazete ve dergide çalışanlar bile birbirleriyle tartışmıştır. Mesela, muharrirlerden Cemaleddin Velidî “Şûra” dergisinde çalıştığı hâlde dil meselesinde derginin başmuharriri Rızaeddin bin Fahreddin’e muhalif idi. “Osmanlıca ile Tatarcadan yapılmış bir dil olamaz. Katırdan nesil türememesi tabiat kanunudur” diye yazıyordu. Bu sırada "aydın bir kimse bütün düşündüklerini Türkçe ile ifade edebilir mi?" meselesi ortaya atılmıştır. Bunu tecrübe etmek üzere Rızaeddin bin Fahreddin 1908 yılında derginin 15. sayısından itibaren kırk satırdan az, altmış

¹⁶ Kuruş.

¹⁷ Genel Türkçe ibaresi altında, o dönemde Rusya İmparatorluğundaki Müslüman Türk halkları göz önünde tutuluyor.

satırdan fazla olmamak üzere hangi konuda olursa olsun hiçbir yabancı söz karıştırılmadan halis Türkçe ile yazılmak şartıyla bir makale yarışması düzenlenmiş, “Til yarışı” diye bir yarış açarak edip muharrirleri türlü konular üzerinde makale yazmaya çağırmıştır. Bu "yarış" bir yıl devam etmiştir. Bu yarışa 72 muharrir katılmıştır. Bu yarışmayla ana dilinin korunması ve Arapça, Farsça dahil dilin yabancı kelimelerden kurtarılması amaçlanmıştır. Makaleler, 1910’da bir kitap hâlinde "Şûra" dergisi tarafından yayınlanmıştır. Bu makaleler hakkında Hüseyin Kazım Kadri Bey “Büyük Lugat”ına yazdığı ön sözde şöyle diyor: "Bu makaleler dikkatle okunduğu zaman, mevzuların, fikirlerin ve hislerin pek basit ifadeye sahip olduğu göze çarpar (İnan, 1991:189). Rızaeddin Fahreddin mezar taşlarının bile sade bir Türkçe ile yazılmasını istemiştir. Dergi sayfalarına yansıyan tartışmalardan biri “Tatar mı, Türk mü?” konusudur. Kendilerine Türk denilmesine taraftar olan Rızaeddin Fahreddin bu düşüncesinden dolayı eleştirilere uğramıştır (Göçmen 2010: 235-236, İnan, 1991: 189).

Bu makalelerde gerçekten tek bir yabancı kelime yoktur. Fakat muharrirler kendilerini öyle zorlamışlardır ki halk arasına kadar sokulmuş olan Arapça veya Farsça kelimelere karşılık ararken ta Orhon yazıtlarına, Uygurca ve XII. yüzyıl Kıpçakçasına kadar dalmışlardır. Muharrir Hadi Atlasi'nin "Bir Türk bekeçinin, özinin oğluna aygan öğütü" başlıklı makalesi baştan başa çok eski kelimelerle doldurulmuş ve aynı zamanda bu kelimeler yanlış kullanılmıştır (İnan, 1991:189).

Bir Türk bikiçiniñ üzüñüñ uğlma aygan ügüti

Teñrige sürgün tünküden süğünüm; (A'uzı billahı minceşeytan irracim).
İseğüçi bağışlayıcı teğrinin adı ile başlıyım; (Bismillahirrahman irrahim).

Ey ardağla bala! Sin burunğı çağlarda arslan adını alğan uruşlarda çağırdı(a)y
akınçılar (kuşun, urduları) ile yathıklar üstüne tubuldap durbatkan, anları sürgün
avıday türlü y-ktan çurmap üderini usundağ utarak ölkelerini bulğun itken çav-
dur, at-ıklı bulğan "Türk" urağınuz belassın!

Siniñ bu uğlağı Uğuz, Bozık, İter, Çigiz atalğan babalarñız, kırıcı ini
bilimsiz bulğan kum dıgızlarını kicüp yav bulğan il-künlerini bozağ itkenler. Yat-
lıklar anarñız kapland(a)y kuranlı, yuşmanlı, yurtavullarını küreğ de, yaşınd(a)y
uçur atlarñız şanguraklarını işitkeç de arslan alındağı koy kibik kavsap, kaygu
yutğunlarına çumganlar. Ayta, bala! Barça il-künler ayaklarındığı ağır tımaru-
larını, kullarındağı kütermelik bilekçelerini, tıyınlarındığı kalın buğavları
hırğanda, siz arslan balalarına "tutsaklık"da çürüğe yuzak bala!

Burunğıları Laçın, Alp, Timür, Bahk adları ile adaklağan egülerinç balalarına,
Lu çağlardağı karogalarınz tımarakları arasında izilirge, kınıg alaclarıñz kiskin
kileçleri astında tuğralarğa kılışmaz bala! Güney yağından çıp dağı(a)y dalkunlarğa
uşığış künbatar yağma başın itken, kapland(a)y kapsap alıp yathıklarını usundağ
anlarñz türlük, tuvarlarını tıyımık alğan adaklı irenlerinç uğullarına kurşak bu-
luğa yaramaz bala! Az kuşun (orda, yav)larını küp küretip, yathıklarınz yüreklerine
saşınık birgen, tülki çaklı aldancı, kapland(a)y küçli bulğan atalarñz uğullarına
küp bulup da, kışkıklıktan az küriñirge yuzak balar bala! Teğrininç küktegi yultuz-
larını, kullarına bağışlağan yathıklarınzı sayıp bitirilic imes bala! Büyük ölkene
dütrenken siniñ babalarñızñız da bitimliklerini sayıp bitirilic imes bala! Büyük ölkene
hakanların, siniñ babalarñızñız yathı, buyurultu, altın bilgüleri birlengine başlıg
bula alğanlar. Anık bil bala! Kileçek siznikidir.

Timürkazanğ yultuzları, adaşkanlarğa yul küreticü bulup yaratılgañga
uşığış, sin de "kaltağay"larğa yul haçısı bulurğ tırış! Burundağı babalarñz
yathık sevimli, çadamlı, kürimlikli, aşıyayış, sayılı, havlu, bitimli, aşılak bul!

Aygak, yatkan, çağmur, çuğoleç, çuman, yalkau, cumrı, ağzun, yaltak, şıtağçı,
minminleğey, şılın, kaltnak bulma bala! Küktegi kuşeyler, ay yultuzlar tıktamuy
tihenip bitüin açunu yaqtırtıp yirgen kibik, sin de biligili olup biligünç ile il-
künni yaqtırtırğa, anlarñz iki açunda yüzlerini yaqtı kışırğa tırış bala!

Şulay olsağ "tüke"de surğuçlar kılğende, suruğ küni bulğanda yüzünç ak
bulur, bala!

"Hadi Atlas (of)"
("Til yarış"; Şara, No. 22, Orenburg 1910, s. 70-72).

Tarıya, sürgün şeytandan süğünüm.

Merhametli, bağışlayıcı Tanrının adı ile başlıyorum.

Ey nazlı çocuk! Sen eski çağlarda, arslan adını almış, savaşlarda tufan gibi akın-
cılar, orduları ile yabancılar üzerine saldırarak yenen, onları sürgün açtı gibi türlü
tarafın kuşatıp, kendilerini ve dahi yurtlarını, ölkelerini esir eden, namılı ve şanlı
"Türk" uruğunun çocuğusun!

Senin eskiden Oğuz, Bonak, İter, Cengiz tesmiye edilen dedelerin, sınırı eni
bilinmeyen kum denizlerini geçerek, düşman olan illeri bozguna uğratmışlardır. Yaban-
cılar, onların kaplan gibi silahlı, zırhlı öncülerini görünce, şımşık gibi uçan atlarının
cıngraklarını duyunca, arslan önündeki koyun gibi geyseyerek, kaygu girdablarına
dalmışlardır. Anla çocuk! Bütün iller, ayaklarındaki ağır buğavlarını, kollarındaki
kaldırılması güç kelepçelerini, boyunlarındaki ağır boyunduruklarını kırarak, siz
arslan yavrularına "tutsaklık"ta çürümek, yazıktır çocuk!

Eskiden, Laçın, Alp, Timür, Balık adları ile adlandırılmış kimselerin evlâdlarına,
şimdiki "karçığa" (bir nevi küçük yırtıcı kuş)ların turnakları arasında ezilmek, kanlı
cellâtların keskin kılıçları altında doğrılmak, yakışmaz çocuk!

Doğu tarafından çıkıp dağ gibi dalgalara benzeyerek, batı istikametine baskın
yapan, kaplan gibi kuşatarak, yabancıları ve dahi onların dirlik davalarını ganimet
alan, ad kazınmış erenlerin oğullarına korkak olmak yaramaz çocuk!

Az askeri çok göstererek, yabancıların yüreklerine şaşkınlık veren, tülki gibi kurnaz,
kaplan gibi güçlü olan ataların oğullarına, çok olup da, korkaklık yüzünden az görünmek,
yazık olur çocuk! Tanrının gökteki yıldızları, kullarına bağışladığı ihsanları sayıp
bitirilecek şeyler olmadıkları gibi, yer yüzünü tırtatmış senin dedelerinin de iyilikleri sayılıp
bitirilecek gibi değildir çocuk!

Pek büyük hakanlar, sizin dedelerinizin yarlıg, emirname, altın belgeleri ile ancak
başlıg (Bey) olabiliyorlardı. Açık bil çocuk! Gelecek sizindir.

Demirkazanğ yıldızları yollarını şaşırınlar (nasıl) yol gösterici olarak yaratıl-
mışlar ise, sen de "kaltağay" (kahil) lara yol başıçı (önder) olmağa çalış. Eski de-
delerin gibi sevimli, dayanıklı, fazilet sahibi, anlayışlı, saygı değer, terbiyeli, biçimli,
güzel tabiatlı ol çocuk!

Söz götürücü, uyuyuk, hasis, dedikoduçu, tenperest, tenhel, yalancı, ağzun, yaltak
(iki yüzlü), bihtancı, egoist, namussuz, hayasız olma çocuk!

Gökteki güneşler, ay yıldızlar durmadan titreşerek bütün dünyayı aydınlatmış
gibi, sen de bilgili olarak, bilgin ile ilmini-yurdunu aydınlatmaya, onların iki dünyada
yüzlerini aydın kılmağa çalış çocuk!

Böyle olursan, mezarı sorguya çeken (melekler) geldiği zaman, sorgu günü
olunca yüüñ ak olur çocuk!

Şekil 2. 1 . Til Yarışı

(Kurat 1966: 357-358).

Bu makaleleri eleştirenlerden bir Türkistanlı yazar "gazete, kitap, ümit, ve, hem, milyon, padişah, harf, kader, dünya, ahret, ten, hava, hak, medeniyet, fayda, lakin, terbiye, hemişe, çay, şeker, güner, kesb, kalem, vagon, isim, ilim... " gibi kelimelere bile karşılık arayan ve uyduran muharrirlerden şikayet etmiştir (İnan, 1991:189).

Şûra Dergisi Yazar Kadrosu

Şûra editörlüğünde genel yayın yönetmeni R. Fahreddin ile birlikte farklı yıllarda F. Kerimî, B. Şeref, Ş. Kamal, Z. Beşiri, C. Velidi, Y. Veli, K. Bekirler çalışmıştır. G. Tukay'ın da "Şûra" editörlüğünde çalışmaya davet edildiği bilinmektedir.

Şûra'da en çok yazı yazar yazarlar; Derdmend, Şehzade Babiç, Galimcan İbrahimov, Şerif Kamal, Segiyt Sünçele, Ziya Yarmeki, Vakıyf Celal, Galevetdin Hudayarov, Hadi Atlacı, Musa Bigiyev, Zeki Velidi, Gabdrahman Segdi, Nevşirvan Yevşev, Hesên Gali, Galimcan İdrisi, Mühemmetkamal Muzaffarov, Sabircan Kurmaşi, Muhemmetselah Cdanov (Gusmanov, Merdanov: 2014: 12) Fâtih Kerîmî,

Burhan Şeref, Abdurrahman Fahreddin, Mûsâ Cârullah, Mehmed Hanefî, Abdurrahman Sâdi, Abdurrahman Mustafa, Zâkir Remiyev, Cemâleddin Velidi gibi isimlerdir. Kadın yazarlar ise Mehbubcemal Akçurina ve Zeynep Segiyde ve Gaynilheyet İlkinova idi. Ayrıca 150'nin üzerindeki makaleyle Azerbaycan, Kazak, Özbek ve Uygur yazarlar da dergiye katkıda bulunmuştur. Dergide toplam 880 makale yazarının yer aldığı tespit edilmiştir (Göçmen, 2010: 255).

Şekil 2. 2. Vakıt Gazetesi İdarehanesi

“Şûra” Dergisi ve “Vakit” Gazetesi idarehanesinde. Ön sırada (soldan sağa): Gabdrahman Fehredinov, Fatih Kerimî, Rızaeddin Fahreddin, Zakir Remiyev, Burhan Şeref; ikinci sırada: Rekıyb Rekıybi, Gusman Akçukraklı, Yarulla Veli. Orenburg, 1909 yıl (Gusmanov, Merdanov: 2014: 12).

Rızaeddin Fahreddin

Şüphesiz Şûra dergisinin başarısı genel yayın yönetmeni Rızaeddin Fahreddin'in bilgeliği ve özverisinden kaynaklanmaktadır. Derginin editörü olarak çalışmaya başlamadan önce bile, R. Fahreddin Müslüman dünyasında önde gelen şahsiyetlerden

biridir. Toplum onu bir taraftan 1891-1906 yıllarında mahkemede kadı olarak bilse de öte yandan onun matbuatta basılan eserleri ünlenmiştir.

Rızaeddin Fahreddin'in 1887'den 1907'ye kadar olan dönemde, yani Şûra'ya kadarki dönemde 29 isimde bilimsel, pedagojik, dil, tarih çalışmaları ile ilgili eserleri basılmıştır. Kitaplarının birçoğu Türkî-Tatar okullarında ve medreselerinde ders kitapları olarak yayınlanmıştır. Edebî eserlerinden “Selime yaki Gıyfet” (1899) “Esmâ yaki Gamal ve Ceza” (1903), tarihî bibliyografik çalışmalarından “Asar”ın 13 bölümü Şûra'da yayınlanmış ve dağıtılmıştır. Rızaeddin Fahreddin'in önemli çalışmaları Türkiye'de de yayınlanmış ve büyük ilgi görmüştür. R. Fahreddin Şûra editörü olmadan önce dergicilik alanında kendini kanıtlamış ve üretken kalemiyle tanınmıştır. R. Fahreddin, kız kardeşinin oğluyla yani Fatih Kerimî ile “Vakit” gazetesini Tatar gazeteleri arasında birinci sıraya koymuş ve fikirlerini açıkça bildirmiştir. Onun makaleleri 1883-1918 yıllarında Bahçesaray'da yayınlanan Tercüman gazetesinde basılmıştır. Rızaeddin, 1906'da “Vakit” gazetesinin yayıncıları Remiyev kardeşler ve editör Fatih Kerimî'nin davetiyle ailesiyle birlikte Orenburg'a taşınmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 6).

Edebiyat alimi Cemaleddin Velidi, R. Fahreddin'i ilk Tatar gazetecilerinden biri olarak görmüştür. O, 1905 yılı devrimiyle ilgili yazdığı bir makalesinde: “Hürriyet zamanında savaşmak için fikir ve kalem hizmetine başlayan zatlarımıza bir bakmak gerek. Gabderreşid Kazıy¹⁸, Gataulla Bayzidov, Rızaeddin Kazıy, Fatih Kerimev, Hadi Maksudov!.. İşte (mine) bizim en öncelikli dergicilerimiz bunlardır diye yazmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 7).

Editöre gelen mektuplar, sayısız sorulara verilen cevaplar ve bilimsel olarak kanıtlanmış makalelerin çoğu derginin editörü R. Fahreddin tarafından yazılmıştır. Onun “Şûra” dergisindeki makaleleri çok çeşitli alanlara yani felsefe, tarih, din, eğitim, sosyal, edebiyat, basın, sanat vb. odaklanmıştır. Tarihi ve fennî açıdan önemli şahıslar hakkındaki makaleleri “Meşhur Adamlar ve Ulu Hadiseler” başlığı altında yayınlanmıştır. Rızaeddin Fahreddin'in Şûra'da yayınlanan makalelerinin bir kısmı kendi imzasıyla yayınlansa da çoğu imzasız basılmıştır. “Şûra” dergisinde onun imzasıyla çıkan başlıklar toplamda 146'dır. R. Fahreddin'in hayat ve faaliyetlerini

¹⁸ Kadı anlamına gelmektedir.

inceleyenlerden alim Mirkasım Gusmanov, “Şûra” editörünün dergideki makalele ve yayınlarının sayısının 700’e yakın olduğunu belirtmiştir. Ravil Ütebay-Kerimî de aynı sayıyı söylemektedir. Medine Rehimkulova’nın verilerine göre, Şûra dergisinde R. Fahreddin’in toplamda -imzalı ve imzasızlarıyla birlikte- 312 yazı başlığı yayınlanmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 7).

İçerik

On yıl boyunca çıkan derginin 240 sayısında toplamda 4000’den fazla isimde yayın başlığı vardır. Dergide makaleler, edebî eserler, mektuplar ve diğer yazılar yayınlanmıştır. “Şûra”da basılan başlıkların şöyle gruplandırılmıştır: Edebiyat hakkında toplam 1380, sosyal meselelerde 953, tarihte 545, eğitimde 415, dil biliminde 307, felsefede 146, doğa bilimlerinde 146, matbuatta 92, sanatta 62, iktisatta 39 isimde başlık yayınlanmıştır. Bu sayıların dağılımında netlik olmasa da bunlar gerçeğe yakındır. Çünkü bazı yayınlar derginin birkaç sayısında aynı başlık altında çıkmıştır ve şiirlerin 2 ya da 4 satırlık eserler olduğu anlaşılmaktadır. “Şûra” dergisinde basılan materyallerin 3000’den fazla başlığı doğrudan Türkî halklarının ve Müslüman dünyasının tarihi ve kültürel yaşamıyla ilgilidir (Gusmanov, Merdanov 2014: 9).

Derginin konu başlıkları şu şekildedir: 1. Meşhur adamlar ve ulu hadiseler. Bu bölümde eski ve yenilerden kişiler tanıtılır. Padişahlardan bahsedildiğinde memlekette yaşanan olaylar ve tarihler konuşulur. 2. Makaleler 3. Eğitim ve öğretim 4. Keşifler ve uyarılar 5. Memleket içinde ve dışında olan haberler 6. Yeni çıkan eserler 7. Kısaltma. Rusya’nın içinde ve dışında olan olaylar 8. Yazışmalar 9. Hikâyeler ve atasözleridir.

1908 yılı birinci sayısının özeti aşağıdaki gibidir.

Meslek ü Maksud: Hak Tealanın yardımı ile işte bu Şura dergisini yazmaya giriştik. Şura’nın yazılış amacı Rusya Müslümanlarının mutluluklarına hizmet etmektir. Okuyuculara hizmet etmek için sabır ve gayret gösterdik. Şura’da muhterem yazarlar tarafından edebî, ilmî makaleler yazmışlardır.

Merhum Sıbgatallah Habi’ye Yazılan Mektuptan: Efendim hazretine aczane sözleriyle başlayan mektup, Derdmend tarafından 1884 yılında yazılmıştır. Yine Derdmend tarafından yazılan “Ey Muharrir” adlı şiirinin altına öz lehçemizde notu düşülmüştür. Yazının geneli dilin güzelliği ve tahribatının zararları üzerinedir.

Dört numaralı sayfada ise “Meşhur Adamlar ve Büyük Hadiseler” başlığı altında Bulgarların Müslüman olma hikâyeleri ve Cafer Bin İbdallah tanıtılmıştır. Metinde İbn Fadlan sehayatnamesinden yararlanılmıştır. Yazı metinde üç sayfa olarak verilmiştir. Sayfalar ikili sütun halindedir. Normalde her yazının sonunda yazar adı verilmiştir ancak bu metin imzasız yayınlanmıştır.

Yedinci sayfa itibarıyla “Rus Edebiyatı” yazısı karşımıza çıkmaktadır. Burada Rus edebiyatının faydalarından ve ağırlıklı olarak tercüme faaliyetinin öneminden bahsedilmiştir. Metinlerin genel görüşü Rus medeniyetinin önemi ve Rusça bilmenin yararları üzerinedir. Puşkin, Gogol, Tolstoy, Gorki gibi yazarların, eserlerinin tercüme edilmesi gerektiği yazılmıştır. Yazının devamında Rus matbaa tarihi çar isimleriyle beraber verilmiştir. Yazar kısmında “kalem” yazmaktadır. Yazı, sayfa on ikide “sonu var” ibaresiyle bitmektedir.

Hac Hakkında Malumat: Yazı dokuz numaralı sayfa itibarıyla başlar. Önce haccın öneminden bahsedilir. Sonra Mekke başlığı altında oradaki şehir yapısı anlatılır. Yazı, hacca gidecek olanlara rehber niteliğindedir. Osmanlı padişahlarının Hicaz vilayetine ve Kâbe’ye hizmetleri de anlatılmaktadır. Kâbe’nin tarihi, yaşadığı olaylar, geçirdiği tadilatlar vb. konular ayrıntılı olarak anlatılır.

Dilsizlerin Konuşmaları: “Önceden neden dilsiz oldukları bilinmiyordu. Anlaşıldı ki sağır çocuklar duymadıkları için konuşmuyorlardı. Dilsizlerin hastalıklarının en büyük nedenlerinden biri akraba evliliğidir. Bunun farkına yeni varıldı”, sözleriyle yazıya giriş yapılmıştır. Sonrasında ise dilsizlerin toplumdaki konumlarının değişiminden ve işaret dilinin öneminden bahsedilmiştir. Onlar, artık topluma dahil olmaktadır.

Ahmed Bey Vakfı: Ahmet Bey, Kazan Tatarlarının zengin hayırseverlerindendir. Onun kurduğu vakıf bağışçılarla yaşatılmaya devam edilmektedir. Vakfın medresesi en önde gelen eğitim kurumudur. Ancak medresenin akıbeti meclisin alacağı karara bağlıdır. Tatarların isteği medresenin eğitim bakanlığına bağlanmasıdır. Müstakil olarak eğitim hayatına devam etmesi de diğer istedikleridir. Medrese sonunda eğitim bakanlığına bağlanmıştır. Medrese “Medrese-i Hüseyniye” diye adlandırılmıştır. Yazı A. Y. imzasıyla sunulmuştur.

Rusya Müslümanlarında okul, eğitim, edebiyat ve yazı genel itibarıyla öz eleştiri mahiyetindedir. Prof. Karimski'den alıntılar yapılarak Müslümanların ne kadar geride kaldıkları belirtilmiştir. Tatarlar diğer milletlerden daha önce işgal edildiği hâlde medeniyet olarak gelişmemişlerdir. Bunda Rus hükûmetinin ve memurlarının suçu vardır. Halk Ruslaştırma düşüncesinin etkisiyle çocuklarını modern Rus okuluna göndermemiştir. Rus okullarında eğitim Rusça olduğu için Tatar çocukları bir şey anlamamıştır. Daha geç işgal edilen Kafkasların bile medeniyette daha ileride olduğu belirtilmiştir. Ruslar, öğrenciyi altı yaşındayken alıp kabiliyetine göre eğitmektedirler. Amaçları ne olursa olsun eğitimleri modern ve kalitelidir. Yazı “devamı var” ibaresiyle sonlandırılmıştır.

Japonya'da Öğretim: Japonlar önceden Avrupa'yı taklit ediyorlardı. Şimdi ise Avrupa onları taklit ediyor. Nasıl bu durma geldiler? Japon okullarında memleket sevgisi, asker sevgisi anlatılır. Okullara sınavla girilir. Ders saatleri kısadır. Öğrenciler iki grup hâlinde ders görürler. Oyun oynamaları için süre verilir. Bakan kızı da çiftçi kızı da yan yana eğitim görür. Eğer böyle devam ederlerse dünyaya lider olacaklarından şüphe yoktur.

Karışık: Burada dünya devletlerinden kısa kısa haberler verilmektedir. İlk metinde Amerika'da yapılan bir araştırmanın sonucu verilmektedir. Araştırmanın konusu beden eğitimidir. Beden eğitiminin gençlerde beden sağlığının yanında ruh ve zihin sağlığını da düzelttiği yazılmıştır. Daha sonra Alman ve Fransız eğitim sisteminden bahsedilmiştir. Buralarda ilkokul zorunlu sonraları ise isteğe bağlıdır. Sağ el kullanımı üzerine yapılan araştırmalar verilmiştir. Sağ eli öğrenmek için sol eli ise yemek yemek için zorlamak gerekir. İngilizlerin dalgıç kıyafetlerinden de bahsedilmiştir. Ayrıca İngiltere'nin deniz taşkına maruz kalması, Mezopotamya ve İskenderiye tarihinden bahsedilmiştir.

Rusya'da Nehir ve Parahodlar¹⁹: Avrupa ile Rusya bu kez de su ve gemi bakımından karşılaştırılmıştır. Rusya her iki unsurda da Avrupa'dan kat kat üstün durumdadır. Rusya'nın gemileri de suları da boldur.

Rusya'da Manastırlar: Manastır sayı olarak en çok erkekler için yapılmıştır. Ancak son dönemde kadınlar için yapılan manastırlarda sayıca artış görülmektedir.

¹⁹ Gemi.

Kadınlar için manastır yapıları desteklenmektedir. Araştırmalarda oran üzerinden hesap verilmiş ve oran olarak şu anda kadın manastırı erkek manastırından fazladır.

Derginin ilerleyen bölümlerinde “dâhili” başlığı altında indeks kısmı vardır. Ayrıca dergide irili ufaklı yer yer birbirini tekrar eden yazılar vardır. Genel görüş itibarıyla medeniyet için Müslümanların Rusça öğrenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Rus eğitim sistemi tüm aksaklıklarına rağmen övülmüştür. Rusya’yı batının karşısında üstün gösterme gayreti vardır.

Bilimsel açıdan derin bilgiler içeren hacimli yazılar “Şûra” dergisinin “Meşhur Adamlar ve Ulu hadiseler” başlığı altında yayınlanmıştır. Dergi idaresi bu başlıkla, Büyük Bulgar devleti, Deşti Kıpçak (Altın Orda) devleti, Kazan Hanlığı devirlerindeki hükümdarlar hakkında yazmayı planlamış ve birinci sayısından başlayarak bu işi başarmıştır. Bu kısımda saygın tarihî şahıslar, filozoflar, alimler ve önemli tarihî olaylar hakkında ansiklopedik nitelikte makaleler basılmış. Başlıkların merkezinde, aynı düzeyde hem Doğu hem de Batı olmak üzere farklı kültürlerin eserleri vardı. Örneğin, Aristoteles, Sokrat, Ebügalisina, El-Megarri, İbni Haldun, Fuzuli, Dekart, Bekon, Spinoza, Mercani, Tolstoy, Meçnikov gibi saygın şahıslara özel makaleler basılmıştır. Meşhur adamlar ve Ulu Hadiseler başlığında toplamda, 163 şahıs ve 4 devlet hakkında hacimli materyaller basılmıştır. Bu makalelerin çoğu R. Fahreddin tarafından yazılmıştır. Ayrıca Rıza Kadının oğlu Gabdrahman Fehretdinov ve Galimcan İdrisî’nin yazdığı makaleler de vardır (Gusmanov, Merdanov 2014: 10).

Tatar şairlerinden Gabderrahim Utız İmeni, Aknulla, Şemsetdin Zeki, Ebilmenih Kargalıy, Hibetulla Kargalıy (Salihov) vb. şiirlerinin bir kısmı ilk defa R. Fahreddin tarafından toplanıp onun “Asar” adlı çalışmasında basılmıştır. R. Fahreddin’in Doğu ve Batı edebiyatlarına, Türk- Tatar edebiyatı ve yazarlarına ilgisi “Müsamere (Meşrik birle Megrib Yulduzları)” isimli makalesinde bütün derinliğiyle yer bulmuştur. “Ufa’da bulunduğum dönemlerde Rusların Puşkin, Lermontovları, Farısların Firdevsi, Sadileri, Hayyam ve Fuzulileri, Arapların Zöheyir ve Lebidleri olduğunda bizde bunlara denk kişiler olmaz mı diyerek düşündüm. Hatta deneyip bakmak amacıyla Hibetulla İşan, Gabdirrahman Taysuganıy, Şemsetdin Sufiy, Ebilmenih, Hacı ve Derdmend, Heyder Çulpanıy, Gaşıyk Şeyda ve Derviş Sadiyk Efendi şiirlerinden numuneler topladım ve “Yuanıç” isimiyle bir mecmuada düzenledim” diyerek R. Fahreddin Tatar edebiyatı tarihine bakıp düşüncelerini

bildirmiştir. R. Fahreddin makalelerinde “Şemsetdin Sufiy, Bağdat Fuzulisi olmasa da Ural-Volga boylarının, bizim Fuzulimiz” gibi ya da “G. Tukay Efendiyi Mısır’a ve Gabdilmecid Efendiyi de Turan’a denk görerek yazılar yazmıştır. R. Fahreddin, kendi döneminde, genç kalem ehillerini şevklendirmek için böyle iki kişinin aynı seviyede bahsedilmesine dikkat etmiştir (Gusmanov, Merdanov 2014: 16).

Zeki Velidî’nin edebiyat tarihi hakkındaki materyalleri de önemlidir. “Şûra” da yayınlanan makaleleriyle Zeki Velidi kendini Türk-Tatar, doğu alimi ve arkeolog olarak kanıtlamıştır O, 1913 yılında Türkmen şairi Mahtum Kulu’nun çalışmalarını tanıtmak için büyük katkılarda bulunmuştur (Gusmanov, Merdanov 2014: 17).

Dergide Tatar edebiyatının teorisi ve eleştirisi üzerine Rızaeddin Fahreddin, Cemal Velidi, Galimcan İbrahimov, Gabdilbarıy Battal, Gabdrahman Segdi, Gata İshakıy gibi edebiyatçıların ayrıntılı ve bilimsel makaleleri yayınlanmıştır. R. Fahreddin makalelerinde genel eleştirinin temellerini ortaya koymuştur. C. Velidi’nin, G. İshakıy’nin makaleleri edebiyat teorisine, G. Segdi’nin sayısız makaleleri de metodolojiye adanmıştır. R. Fahreddin, G. İbrahimov, G. Battal, Mehmüt Mercani vb. yazarların yeni basılmış edebi ve tarihi eserlere yönelik eleştirel makaleleri yayınlandı. Bu başlıklarda, ağırlıklı olarak Kazan, Orenburg, Ufa, Astrahan, Moskova ve diğer şehirlerde yayınlanan Tatar dilindeki edebi eserler hakkında yazılsa da yanı sıra Türk, Azerbaycan, Özbek, Kazak ve diğer Türk dillerinde çıkan kitaplar hakkında da bilgi içermektedir.

Dergide, tür açısından bakıldığında en fazla sayıda şiir basılmıştır. Derginin hemen hemen her sayısında 3-4 şiir basılmıştır. Özel sayılarda 10 şiirin basıldığı durumlar bile olmuştur. Şûra’da on yıl boyunca toplam 997 şiir yayınlanmıştır. Şûra sayfalarında ünlü Tatar şairlerinden Derdmend’in toplamda, 28 şiiri, G. Tukay’ın 5, Ş. Babiç’in 24, S. Sünçeley’in 27, M. Gafuri’nin 8, Z. Yermeki’nin 14, N. Dumavi’nin 10, Z. Beşiri’nin 8 şiiri yayınlanmıştır. Vakıyf Celal, Mirheyder Feyiz, Hebib İshakıy, Gabdulla Mustakayev-Bigi ve diğerlerinin şiirleri de basılmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 18).

Şûra dergisinde on yıl içinde 90 yazarın toplamda 183 öyküsü, nesri ve makalesi yayınlanmıştır. 20. Yüzyıl başlarındaki Tatar düzyazısının cevherlerinden, Şerif Kamal’ın “Uyanuv”, “Buranda”, Galimcan İbrahimov’un “Dingizde”, “Kart Yalçı” gibi hikâyeleri ilk olarak “Şûra” da yayınlanmıştır. Kadın edebiyatçılardan

Mahbübcemal Akçurina'nın “Taş Kiyim”, “Kız Yıglatuv” isimli hikayeleri ve denemeleri, Tatar edebiyatı tarihi üzerine “İski Edebiyatımız” ismindeki makalesi, Zeynep Segryde'nin “Cüler Yigit” adlı hikâyesi yayınlanmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 19).

Zarif Beşiri, “Şûra” dergisinde “Çuvaş” olarak adlandırdığı etnografik nitelikteki hacimli makalesini bastırmıştır. İlk makale 1909 yılında derginin on ikinci sayısında basılmıştır. Makalede, Çuvaş halkının yaşamı, gelenekleri hakkında zengin bilgiler verilmektedir. Ayrıca makalenin bir kısmı Çuvaş edebiyatı ile ilgilidir. Makale yazarı Çuvaş folklorundan örnekler yayınlamıştır. Z. Beşiri komik bir Çuvaş masalının da metnini bastırmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 23).

Şûra dergisi nüshalarının şu anda Kazan, Moskova, Petersburg, Ufa, Taşkent, Almatı'nın en büyük kütüphanelerinin yanı sıra New York Halk Kütüphanesi'nde, Helsinki Üniversitesi Kütüphanesi'nde ve Türkiye kütüphanelerinde korunduğu bilinmektedir (Gusmanov, Merdanov 2014: 27).

2. İNCELEME

2.1. Ses Bilgisi

Bu bölümde ünlü ve ünsüz harflerin yazımı üzerinde durulmuştur.

2.1.1. Ünlülerin Yazım Özellikleri

2.1.1.1 /a/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında /a/ ünlüsünün yazımı

Medli elif (ا) ile yazılmıştır.

آپا apa “abla” (2/49, 1913)²⁰

آتا ata “baba” (13/399, 1908)

آتلا Atila “Atilla” (1/4, 1908)

آچقاندە açqanda “açtığında” (5/140, 1915)

آچلدى açıldı “açıldı” (5/141, 1915)

آچىغ açığ “acı” (17/514, 1909)

آچىقدىر açıqdır “açıktır” (1/1, 1908)

آدم adem “adam, insan” (1/1, 1908)

آرتق artık “gereğinden fazla” (10/300, 1909)

آرتماينچە artmayınça “artmayınca” (5/140, 1915)

آرخون Arhun “Orhun” (10/306, 1909)

آرشين arşın “arşın” (1/11, 1908)

آرقلى arqılı ğına “enlemesine” (4/112, 1911)

آز چوق az çok “az çok” (13/402, 1909)

آز غنه az ğına “azıcık” (20/269, 1910)

آستينه astına “altına” (17/515, 1909)

آشىغچ aşığıç “acil” (15/461, 1909)

²⁰ Bu ifade sırasıyla derginin sayısı, sayfası ve yılını göstermektedir.

آشمایاچق aşmayaçak “aşmayacak” (3/82, 1916)
 آغا ağa “ağabey” (2/49, 1913)
 آغاچ ağaç “ağaç” (1/11, 1908)
 آغای ağay “ağabey” (5/140, 1915)
 آق ak “beyaz” (1/3, 1908)
 آڭلاتوڭ بولسه añlatuv bulsa “anlatmak gerekirse” (1/7, 1914)
 آڭلاماق añlamak “anlamak” (4/111, 1911)
 آل al “al” (1/3, 1908)
 آلاي alay “öyle” (2/46, 1910)
 آلتون altun “altın” (1/3, 1908)
 آلتون اوردا Altun Orda “Altın Orda” (1/16, 1908)
 آلدیمیزده غی aldımızdağı “önümüzdeki” (24/755, 1912)
 آلدینگى aldınğı “önde gelen” (5/142, 1915)
 آلیش-بریش alış-biriş “alışveriş” (11/247, 1917)
 آلغه alğa “ileriye” (687/22, 1913)
 آلما alma “elma” (4/113, 1911)
 آلماس almas “almaz” (1/4, 1908)
 آلماق almak “almak” (1/3, 1908)
 آلمان Alman “Alman” (11/246, 1917)
 آلنمیش alınmış “alınmış” 1/4, 1908
 آلورغه alurğa “almak için” (1/19, 1908)
 آنا ana “ana” (13/399, 1908)
 آنادول Anadol “Anadolu” (13/402, 1909)
 آنالارینه analarına “analarına” (1/5, 1912)
 آنچاق ançaq “ancak” (17/515, 1909)
 آندای anday “öyle, onun gibi” (24/759, 1912)

آندڻ andın soñ “ondan sonra” (3/81, 1916)

آندہ anda “orada” (1/10, 1910)

آندہ anda “orada” (9/272, 1908)

آندڻلارنى andıylarını “öylelerini” (11/246, 1917)

آنڻ anıñ “onun” (1/21, 1908)

آنڻچۈن anıñçün “onun için” (1/9, 1910)

آنلردە anlarda “onlarda” (5/141, 1915)

آو av “av” (9/271, 1908)

آوروپا Avrupa “Avrupa” (5/140, 1915)

آوگوست avgust “Ağustos” (1/10, 1908)

آول avıl “köy, oba” (10/301, 1909)

الدڭە aldıña “önüne” (1/3, 1908)

Kelime içinde /a/ ünlüsünün yazımı

Genellikle elif (l) ile yazılmıştır. Kelime içinde a ünlüsü bazen gösterilmez.

چاقلی çaklı “değın” (2/46, 1910)

يابانجى yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

يابانچى yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

يات yat “yabancı” (2/46, 1910)

ياخشى غنه yahşığına “iyice” (5/140, 1915)

ياخشىراق yahşıraq “daha iyi” (11/246, 1917)

كۈز ياشلارım küz yaşlarım “göz yaşlarım” (1/3, 1908)

قاآن kaan “kaan” (2/46, 1910)

اھرىنه قدر ahrına kadar “sonuna kadar” (4/110, 1910)

اھلاق ahlak “ahlak” (24/641, 1912)

آيدار Aydar “Haydar” (10/301, 1909)

مالى maalı “yararı” (4/110, 1910)

عوام avâm “halk tabakası” (10/300,1909) örneğinde olduğu gibi alıntı sözcüklerde genellikle orijinal imla korunmuştur.

Kelime sonunda /a/ ünlüsünün yazımı

Kelime sonunda ◦ (he) ya da ʾ (elif) gösterilmiştir.

أطنه سینه atnasına “haftasına” (24/763,1912)

أقاديميا akadimiya “akademi” (10/306, 1909)

اما ama “ama” (1/7, 1914)

أمريكا Amerika “Amerika” (1/13, 1908)

أوغوسته avgustda “Ağustos’ta” (5/140, 1915)

2.1.1.2. /e/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında /e/ ünlüsünün yazımı

Kelime başında ʾ (elif) ve ʾ (hemzeli elif) ile gösterilmiştir.

أتكای etkey “babacığım” (1/9, 1910)²¹

إچم پوشدی içim poşdı “içim kederlendi” (11/246, 1917)

أچنده içinde “içinde” (5/142, 1915)

إديبليك ediblik “ediplik” (17/515, 1909)

اربعه erba’a “dört” (24/763, 1912)

إستانبول İstanbul “İstanbul” (1/7, 1914)

إستودينتler estudintler “öğrenciler” (10/306, 1909)

إش eş “eş” (17/515, 1909)

إڠ en “en, genişlik” (10/300, 1909)

إگر eger “eğer, şayet” (13/ 401, 1909)

إنكای enkey “anneciğim” (1/9, 1910)

²¹ -key eki kügerçinkey "güvercincik" sözündeki gibi tamamen üslup anlamı vermektedir ve buna üslup eki denir (Ganiyev 2013: 29).

أولرگه evlerge “evlere” (15/461, 1909)

البتة elbette “elbette” (1/7, 1914)

الفبا elifba “alfabe” (24/763, 1912)

ئەلەلە elle қайдан “öyleyse” (1/7, 1914)

Kelime içinde /e/ ünlüsünün yazımı

Kelime içinde e ünlüsünün gösterimi sabit değildir. Gösterilmesi durumunda ise
• (he) ile ا (elif) harfleri kullanılmıştır.

اسمدهش isimdeş “aynı ada sahip” (10/302, 1909)

اوچار üçer “üçer” (9/272, 1908)

اوچه ر üçer “üçer” (5/142, 1915)

اورنه ك örnek “örnek” (5/141, 1915)

اوزباك Üzbek “Özbek” (10/301, 1909)

اولن ülen “ot” (10/300, 1909)

ايدهش ibdeş “arkadaş” (5/142, 1915)

ايدهشینی ibdeşini “dostunu” (17/513, 1909)

ايتكانچی itkençi “eden” (6/176, 1908)

ايتوچان itüvçen “eden” (5/141, 1915)

ايدرك iderik “ederiz” (4/110, 1910)

ايركه ك irkek “erkek” (2/49, 1913)

ايكان iken “iken” (24/526, 1917)

ايكيشر ikişer “ikişer” (9/272, 1908)

ايمه س imes “değil” (2/49, 1913)

براو birev “herhangi birisi” (4/112, 1911)

بره نگی berengi “patates” (4/111, 1911)

بۆله گى bülegi “ödülü” (5/142, 1915)

پيغمبر peygamber “peygamber” (10/300, 1908)

temli “lezzetli” (4/111, 1911)
 tüben “alçak, aşağı” (10/301, 1909)
 tügel “değil” (1/7, 1914)
 çaremez “çaremiz” (15/462, 1909)
 çeçekler “çiçekler” (5/141, 1915)
 söylevçi “söyleyen” (2/46, 1910)
 şöbhesiz “kuşkusuz” (13/401, 1909)
 şebrek “daha etkili” (1/7, 1914)
 şem “mum” (4/110, 1910)
 kübîrek “daha çok” (1/16, 1908)
 kitem “gideyim” (4/110, 1910)
 kirekli “gerekli” (1/7, 1914)
 kiñeş “öğüt” (3/81, 1916)
 gömbeler “mantarlar” (4/112, 1911)²²
 minareli “minareli” (1/9, 1908)
 Mişerçe “Mişerçe” (1/7, 1914)
 yibermişdir “göndermiştir” (1/5, 1908)
 yüzündegi “yüzündeki” (4/112, 1911)
 ülen “ot” (4/113, 1911)

Kelime sonunda e ünlüsü

Kelime sonunda he (ه) ile gösterilir.

İçinde “içinde” (5/142, 1915)
 üç tane “üç tane” (2/46, 1910)
 ise “ise” (1/1, 1908)

²² Rusça kökenli sözcüktür.

ایشتنکه işitkençe “işitildiği gibi” (3/82, 1916)

ایشتولسه işitülse “işitilse” (3/81, 1916)

ایکی ikige “ikiye” (10/300, 1909)

ایله ile “ile” (13/399, 1908)

بیر نرسه birnerse “hiçbir şey” (4/111, 1911)

بیرگنه birgine “birazcık” (4/110, 1910)

بیرگه birge “beraber” (9/270, 1908)

بیرله birle “ile, beraber” (1/518, 1917)

بویله böyle “böyle” (9/272, 1908)

پرده perde “perde” (1/12, 1908)

ترکیچه Türkîçe “Türkçe” (17/514, 1909)

جیته cite almay “yetemiyor” (2/49, 1913)

دیڭگزینه diŋgizine “denizine” (11/246, 1917)

شیوه şive “şive, ağız” (3/81, 1916)

غزته gazete “gazete” (5/142, 1915)

فارسچه Farsîçe “Farsça” (17/514, 1909)

فکریمچه fikrimçe “fikrimce” (4/110, 1910)

فکرینچه fikrinçe “fikrince” (3/81, 1916)

کیچکنه kiçkine “küçük” (2/46, 1910)

گنه gîne “sadece, yalnızca” (1/7, 1914)

ئولگانچه ülgence “ölünce” (4/113, 1911)

2.1.1.3. /ı/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında /ı / ünlüsünün yazımı

Çalışmada ı ünlüsü ile başlayan kelimeye rastlanılmamıştır.

Kelime ortasında ı ünlüsü

Bu ünlü kelime içinde ى (ı) harfi ile gösterilmiştir.

آچىڭ açığ “acı” (17/514, 1909)
 آچىقدىر açıkdır “açıktır” (1/1, 1908)
 آھرىنە قدر ahırına kadar “sonuna kadar” (4/110, 1910)
 آرابە چىلىق arabaçılık “arabacılık” (15/461, 1909)
 آرشىن arşın “arşın” (1/11, 1908)
 آستىنە astına “altına” (17/515, 1909)
 آشغىچ aşığıç “acil” (15/461, 1909)
 آطنە سىنە atnasına “haftasına” (24/763, 1912)
 آلمادىم almadım “almadım” (24/745, 1912)
 اويلانمىچە uylanmıyça “düşünmeyince” (3/81, 1916)
 چىۈۈچىلەر cıyuvçılar “derleyenler” (10/300, 1909)
 چىغارغانچە çığargança “çıkarcınca” (1/7, 1914)
 چىقارلمىشلردىر çıkarılmışlardır “çıkartılmışlardır” (9/271, 1908)
 سانىرىم sanırım “sanırım” (15/461, 1909)
 قايسىلارنىڭ qaysıların “bazılarının” (3/81, 1916)
 قىلىنمىش kılınmamış “kılınmamış” (2/42, 1910)
 قىيىن kıyın “zor” (4/112, 1911)
 ياخشى غنە yaǵşıǵına “iyice” (5/140, 1915)
 ياخشىراق yaǵşırak “daha iyi” (11/246, 1917)
 يازوچىلىق yazuvçılık “yazıcılık” (4/111, 1910)
 ياقىتلىق yaqtılık “parlaklık” (4/112, 1911)
 ياوروپالىلەر yavrupalılar “Avrupalılar” (24/744, 1912)
 ياقىن yaqın “yakın” (6/176, 1908)
 يىل yıl “yıl” (9/271, 1908)
 يوغارىغى yuǵarıǵı “yukarıki” (15/457, 1912)
 يىل yıl “yıl” (9/272, 1908)

يىللىق yıllık “yılık” (13/402, 1909)

Kelime sonunda ı ünlüsü

Kelime sonunda ı ünlüsü genellikle gösterilmiştir. ى (ı) harfi ile ifade edilmiştir.

اورغاچى urgaçı “dişi” (2/49, 1913)

اورناشدى urnaşdı “yerleşti” (5/141, 1915)

چاقلی çaklı “değın” (2/46, 1910)

سونىغى soñğı “sonuncu, son” (4/111, 1910)

صوى suvı “suyu” (10/301, 1909)

يابانچى yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

يابانچی yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

ياخشى yaḥşı “güzel, iyi” (2/46, 1910)

ياخشى غنه yaḥşığına “iyice” (5/140, 1915)

يوغالتۇچى yuğaltuvçı “kaybeden” (11/246, 1917)

2.1.1.4. /i/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında i ünlüsü

Kelime başında ای (elif+ye) ve sadece ا (elif) ile gösterilmiştir.

ازمير İzmir “İzmir” (5/140, 1915)

استانبول İstanbul “İstanbul” (5/140, 1915)

اسكيت İskit “İskit” (1/4, 1908)

اسمسز isimsiz “isimsiz” (2/42, 1910)

انشا inşa “kompozisyon” (24/763, 1912)

انگليز İngiliz “İngiliz” (11/246, 1917)

ايده ش ibdeş “arkadaş” (5/142, 1915)

ايده شيني ibdeşini “arkadaşını” (17/513, 1909)

ايتديكى itdigi “etdiği” (1/9, 1908)

ايتكانچى itkençi “eden” (6/176, 1908)

ایتماينچه itmeyinçe “etmeyince” (5/142, 1915)
 ایتمکچون itmekçün “etmek için” (1/8, 1910)
 ایتہ المادم ite almadım “edemedim” (5/140, 1915)
 ایچون için “için” (1/1, 1908)
 ایدرک iderik “ederiz” (4/110, 1910)
 ایدنیز idiniz “ediniz” (5/142, 1915)
 ایدل İdil “İdil” (13/402, 1909)
 ایدلمدکچه idilmedikçe “edilmedikçe” (13/402, 1909)
 ایدلمشدر idilmiştir “edilmiştir” (9/270, 1908)
 ایدوب idüb “edip” (1/19, 1908)
 ایدی idi “idi” (9/272, 1908)
 ایر ir “her” (10/301, 1909)
 ایرکنره ırkınrek “daha açık hava” (5/142, 1915)
 ایرکه ırkek “erkek” (2/49, 1913)
 ایرلمایاچق ayrılmayaçak “ayrılmayacak” (3/82, 1916)
 ایزگی izgi “peygamber” (10/300, 1909)
 ایسکی iski “eski” (6/175, 1908)
 ایسه ise (1/1, 1908)
 ایشتنه işitkençe “işitildiği gibi” (3/82, 1916)
 ایشتولسه işitülse “işitilse” (3/81, 1916)
 ایشک işık “kapı” (5/141, 1915)
 ایشینی işini (1/19, 1908)
 ایکنچی ikinci “ikinci” (5/141, 1915)
 ایکی تیللی iki tilli “iki dilli” (17/514, 1909)
 ایکی گه ikige “ikiye” (10/300, 1909)
 این in “en” (4/111, 1911)

ایڻی iñi “eni” (1/11, 1908)

ایل il “vatan” (1/7, 1914)

ایلچی ilçî “elçi” (1/5, 1908)

ایلك ilk “ilk” (6/175, 1908)

ایللی illi “elli” (10/302, 1909)

ایلمینسکی İlminski “İlminski” (11/246, 1917)

ایله ile “ile” (13/399, 1908)

ایمپیراتور impirator “imparator” (5/141, 1915)

ایمه س imes “değil” (2/49, 1913)

ایندی indi “şu anda” (1/9, 1910)

Kelime ortasında i ünlüsü

برگنه bîrgine “birazcık” (4/110, 1910)

بیرمک birmek “vermek” (9/271, 1908)

بیزدی bizdi “bıktı” (5/142, 1915)

بیك bik “pek fazla” (9/271, 1908)

پاریژ Parij “Paris” (1/22, 1908)

جان ایه سی cân iyesi “canlı” (4/111, 1911)

جاهل câhil “cahil” (13/399, 1908)

جیردن cirden “yerden” (4/111, 1911)

چاقلی çaqlı “değın” (2/46, 1910)

چیکسز çıksız “sınırsız” (5/140, 1915)

دیشی dişi “dişi” (2/46, 1910)

عبارت ibâret “meydana gelen” (23/24, 517, 1917)

نتیجه سز neticesiz “sonuçsuz” (11/246, 1917)

ئلك ilik “ilk” (4/111, 1910)

Kelime sonunda i ünlüsü

İ ünlüsü / ی/ ile gösterilmiştir.

عسکرینی askerini “askerini” (1/19, 1908)

ایندی indi “şu anda” (1/9, 1910)

اوچونچی üçünçi “üçüncü” (5/141, 1915)

بیزنی bīzni “bizi” (5/142, 1915)

سببلی sebebli “sebepli” (13/402, 1909)

چونکی çönki “çünkü” (15/457, 1912)

دیشی dişi “dişi” (2/46, 1910)

کندی kendi “kendi” (13/403, 1909)

بره نگی berengi “patates” (4/111, 1911)

تگی tegi “şu” (2/49, 1913)

2.1.1.5. /o/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında o ünlüsü

Kelime başında o ünlüsü او (elif+vav) ile gösterilmiştir.

اوخشاşلىق oħşaşlıq “benzerlik” (3/81, 1916)

اورخون Orhun “Orhun” (10/306, 1909)

اوزاق ozak “uzun süre” (5/140, 1915)

اوشبو oşbu “şu, işbu” (1/1, 1908)

اوشبوڭا oşbuña “şuna” (15/456, 1912)

اوقودم okudum “okudum” (5/140, 1915)

اوقولمىش okulmuş “okunmuş” (10/306, 1909)

اولمق olmak “olmak” (1/1, 1908)

اولوب olub “olup” (6/175, 1908)

اولورغه olurğa “olmaya” (6/175, 1908)

اونداى onday “onun gibi” (2/49, 1913)

Kelime ortasında o ünlüsü

Kelime ortasında o ünlüsü genellikle gösterilmiştir ve (و) vav ile ifade edilmiştir.

آنادول Anadol “Anadolu” (13/402, 1909)

اچم پوشدی İçim poşdı “içim kederlendi” (11/246, 1917)

سونۇڭى sonıǵı “sonuncu, son” (4/111, 1910)

ایمپیراتور impirator “imparator” (5/141, 1915)

کویاش koyaş “güneş” (4/112, 1911)

باشقرد Başkord “Başkurt” (1/7, 1914)

بورونڭى borunǵı “eski zamandaki” (15/457, 1912)

یولباشچیسیدر yolbaşçısıdır “yolbaşçısıdır” (3/82, 1916)

جغرافیا coğrafya “coğrafya” (24/763, 1912)

چوق çok “çok” (17/513, 1909)

پوچته خانه poçtaḥane “postahane” (15/461, 1909)

Kelime sonunda o ünlüsü

Çalışmada o ünlüsü ile biten kelimeye rastlanılmamıştır.

2.1.1.6. /ö/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında ö ünlüsü

Ö ünlüsü genellikle او (elif+vav) ve nadiren de ئو (ya kürsülü hemze+vav) ile gösterilmiştir.

اوبۇشمك öbüşmek “öpüşmek” (17/515, 1909)

اوترى ötri “dolayı” (9/272, 1908)

اوتکون ötkün “keskin” (15/460, 1909)

اۆچ öç “üç” (10/301, 1909)

اۆچ دۆرت مىڭ öç dürt miñ “üç dört bin” (5/141, 1915)

اۆچگىنە öçǵıne “üç tane” (2/46, 1910)

اۆچگىنە مىنوت öçǵıne minut “üç dakikacık” (5/143, 1915)

اۆچىنچى öçinçi “üçüncü” (5/142, 1915)

اوڭراتمك öğretmek “öğretmek” (9/272, 1908)

اوڭر انر اچون öğrenir için “öğrenmek için” (1/8, 1910)

اوڭرنمك öğrenmek “öğrenmek” (10/305, 1909)

ev “ev” (4/111, 1911)

Kelime ortasında ö ünlüsü

Türkçe kökenli kelimelerde و (vav) genellikle gösterilmiştir.

böyle böyle “böyle” (9/272, 1908)

پرافیسور prafisör “profesör” (10/306, 1909)

پروفیسور profisör “profesör” (1/15, 1908)

ترکستان Törkistan “Türkistan” (6/175, 1908)

تورک بالاسینڭ Törük balasınıñ “Türk çocuğunun” (2/45, 1910)

توسسز tössüz “renksiz” (4/113, 1911)

توش töş “gün ortası” (10/300, 1909)

چونکه çönki “çünkü” (10/301, 1909)

چونکی çönki “çünkü” (15/457, 1912)

دنیا تورمشی dünya tormışı “dünya yaşamı” (2/45, 1910)

سوت söt “süt” (1/3, 1908)

سویله شکاج söyleşkeç “söyleşince” (5/142, 1915)

سویله چی söylevçi “söyleyen” (2/46, 1910)

شبهه سز şöbhesiz “kuşkusuz” (13/401, 1909)

کوبلک köblük “çokluk” (9/270, 1908)

کوردک kördik “gördük” (10/306, 1909)

کورمیبز می körmiybiz mi “görmüyoruz mu?” (3/81, 1916)

کوزگی közgi “ayna” (5/142, 1915)

کوندز köndiz “gündüz” (4/112, 1911)

گل göl “gül” (4/111, 1911)

گۆمبەلەر gömbeler²³ “mantar bitkisi” (4/112, 1911)

يۆز مىڭ yöz mĩñ “yüz bin” (4/111, 1911)

Kelime sonunda ö ünlüsü

Kelime sonunda ö ünlüsüne rastlanılmamıştır.

2.1.1.7. /u/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında u ünlüsü

Kelime başında u ünlüsü او (elif+vav) ile gösterilmiştir.

اوت ut “ateş” (9/271, 1908)

اورال Ural “Ural” (13/402, 1909)

اورغاچی urğaçı “dişi” (2/49, 1913)

اورمان urman “orman” (10/302, 1909)

اورمانلارغنه urmanlargına “sadece ormanlara” (4/112, 1911)

اورناشدی urnaşdı “yerleşti” (5/141, 1915)

اورنسز urınsız “yersiz” (15/456, 1912)

اورنلى urınlı “yerinde” (15/456, 1912)

اورنینه urnına “yerine” (1/9, 1910)

اوز غنچی uzgınçı “gelip geçen, yolcu” (5/141, 1915)

اويلانمىچە uylanmıyça “düşünmeyince” (3/81, 1916)

Kelime ortasında u ünlüsü

Kelime ortasında u ünlüsü و (vav) ile gösterilmiştir.

آلتون اوردا Altun Orda “Altın Orda” (1/16, 1908)

اوتوز otuz “otuz” (10/302, 1909)

اورخون Orhun “Orhun” (10/306, 1909)

²³ Aynı metinde كۆمبە şekli de vardır.

اوڤودم okudum “okudum” (5/140, 1915)
 باروچی baruvçı “varan” (5/142, 1915)
 بورونگی borunğı “eski zamandaki” (15/457, 1912)
 بوش buş “boş” (17/513, 1909)
 بولارنڭ bularnın “bunların” (4/112, 1911)
 بولنه جغم bulunacağım “bulumacağım” (13/403, 1909)
 بونچه bunça “bunca” (1/25, 1908)
 توفراق tufraq “toprak” (4/111, 1911)
 جیوب cıyub “yığıp” (10/300, 1909)
 چوقئغان çuqıngan “kâfir, gâvur” (10/300, 1909)
 روسجه Rusca “Rusça” (13/403, 1909)
 فورازقه furajka “kasket” (1/25, 1908)
 قاچوب kaçub “kaçıp” (24/642, 1912)
 یورد yurd “yurt” (1/7, 1914)

Kelime sonunda u ünlüsü

Kelime sonunda و (vav) ile gösterilmiştir.

اوشبۇ oşbu “şu, işbu” (1/1, 1908)
 بو bu “bu” (5/141, 1915)
 بولدیمو ایکن؟ boldımu iken? “olmuş muydu?” (10/301, 1909)
 قپو kapu “kapı” (1/11, 1908)

2.1.1.8. /ü/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında ü ünlüsü yazımı

Kelime başında ü ünlüsü او (elif+vav) ve ئو (ya kürsülü hemze+vav) ile gösterilmiştir.

اوتکن ütken “geçen” (10/301, 1909)
 اوتمه دی ütmedi “geçmedi” (5/142, 1915)

üteçekmen “geçeceğim” (11/246, 1917)

üçer “üçer” (5/142, 1915)

üçün “için” (15/456, 1912)

öçünçi “üçüncü” (5/141, 1915)

ürdek “ördek” (10/300, 1909)

ürnek “örnek” (5/141, 1915)

üz “öz” (23-24/ 519, 1917)

Üzbek “Özbek” (10/301, 1909)

üzgerişge “değişmeye” (5/141, 1915)

üzlerinçe “kendilerince” (10/300, 1909)

üzimiz “kendimiz” (15/462, 1909)

ülmek “ölmek” (9/271, 1908)

ülen “ot” (10/300, 1909)

üsemlikler “bitkiler” (4/112, 1911)

ülük planita “ölü gezegen” (4/112, 1911)

ülgençe “ölünce” (4/113, 1911)

ülen “ot” (4/113, 1911)

ülenler “otlar” (4/112, 1911)

ülüb “ölüp” (4/112, 1911)

Kelime ortasında ü ünlüsü

Kelime ortasında و (vav) yazımda bazen gösterilmiş, bazen gösterilmemiştir.

anıñçün “onun için” (1/9, 1910)

ötkün “keskin” (15/460, 1909)

itüvçen “eden” (5/141, 1915)

içün “için” (1/1, 1908)

idüb “edip” (1/19, 1908)

ایشیتولسه işitülse “işitilse” (3/81, 1916)

ایگون igün “ekin” (10/300, 1909)

بۆله bülegi “ödülü” (5/142, 1915)

ترکیچه Türkiçe “Türkçe” (17/514, 1909)

توبان tüben “alçak, aşağı” (10/301, 1909)

تورک Türk “Türk” (1/7, 1914)

توکل tügel “değil” (23/24, 526, 1917)

توگه ل tügel “değil” (1/7, 1914)

تیوش tiyüş “gerek” (10/301, 1909)

کوبره ک kübrek “daha çok” (1/16, 1908)

کوبمی kübmi “çok mu?” (3/81, 1916)

کوچی küçi “gücü” (1/1, 1908)

کورگا ک kürgeç “görünce” (11/246, 1917)

کورنمی kürinmiy “körünmüyor” (11/246, 1917)

کیوم kiyüm “giyim” (10/302, 1909)

گوزل güzel “güzel” (6/175, 1908)

گوزه ل güzel “güzel” (5/141, 1915)

نیچوک niçük “nasıl” (1/9, 1910)

کوز بشلرم küz yaşlarım “göz yaşlarım” (1/3, 1908)

یوزنده گی yüzündegi “yüzündeki” (4/112, 1911)

Kelime sonunda ü ünlüsü

Çalışmada kelime sonunda ü ünlüsüne rastlanılmamıştır.

2.1.2. Ünsüzlerin Yazım Özellikleri

2.1.2.1. /b/ Ünsüzünün Yazımı

Metinlerde b ünsüzü ب (be) ile gösterilmiştir.

Kelime başında b ünsüzünün yazımı

بابای babay “dede” (10/301, 1909)

بار bar “var” (6/176, 1908)

بار ایدی bar idi “vardı” (2/49, 1913)

بار ایمیش bar imiş “varmış” (5/141, 1915)

بارچه barça “hepsi, tamamı” (3/82, 1916)

بارچه سی barçası “hepsi, tamamı” (9/272, 1908)

باررغه کیره ك barırğa kirek “varmalı” (5/141, 1915)

بارژا barja “duba, mavna, yük gemisi” (5/142, 1915)

بارلغنی barlıgını “varlığını” (10/300, 1909)

بارلقلرن barlıqların “varlıklarını” (11/246 1917)

باروچی baruvçı “varan” (5/142, 1915)

باری ده barı da “hepsi” (4/112, 1911)

باشقچه başkıçka “basamağa, merdivene” (5/141, 1915)

باشقرد Başkord “Başkurt” (1/7, 1914)

باشقه başka “başka” (9/270, 1908)

باشقه راق başkarak “daha başka” (3/81, 1916)

باشقه لغی başkalığı “başkalığı” (9/271, 1908)

باشقزداغی başıñızdağı “başınızdaki” (5/142, 1915)

باشلیجه başlıca “başlıca” (1/17, 1908)

باشماق başmaq “iki yaşındaki düve” (5/142, 1915)

باسدرمادی basdırmadı “bastırmadı” (5/140, 1915)

باسمه basma “kitap basma işi” (1/7, 1914)

باغاژلریمنی bağajlarımı “yolcu yüklerimi” (5/141, 1915)

باغاژلرینی bağajlarını “yüklerini” (5/140, 1915)

باغچه غه bağçağa “bahçeye” (4/112, 1911)

باق bak “bak” (1/3, 1908)
 بالا bala “çocuk” (17/514, 1909)
 بالا چاغا bala çağa “çoluk çocuk” (5/142, 1915)
 باى bay “varlıklı” (13/399, 1908)
 بتون bütün “bütün” (6/175, 1908)
 بر bir “bir” (10/300, 1909)
 بر آزغنه birazgına “birazcık” (1/13, 1908)
 بر نرسه birnerse “hiçbir şey” (4/111, 1911)
 برگنه birgine “birazcık” (4/110, 1910)
 برگه birge “beraber” (9/270, 1908)
 برلن birlen “ile, beraber” (24/762, 1912)
 برله birle “ile, beraber” (23-24/518, 1917)
 بزنى bizni “bizi” (5/142, 1915)
 بس bes “yeteri kadar” (17/514, 1909)
 بغداد Bağdad “Bağdat” (23-24/521, 1917)
 بك bek “bey” (1/8, 1910)
 بله ن bilen “ile, beraber” (5/142, 1915)
 بلوچى bilüvçi “bilen” (11/246, 1917)
 بو bu “bu” (5/141, 1915)
 بوگون bugün “bugün” (9/271, 1908)
 بورچىمىزدىر burçımızdır “borcumuzdur” (10/306, 1909)
 بورونغى borunğı “eski zamandaki” (15/457, 1912)
 بولاچاق bulaçaq “olacak” (844/1912)
 بولارنىڭ bularnıñ “bunların” (4/112, 1911)
 بولدق buldık “olduk” (3/82, 1916)
 بولدىم buldım “buldum” (5/141, 1915)

bulğaç “olunca” (5/140, 1915)
 Bulğar “Bulgar” (1/5, 1908)
 bulğan “olan” (24/ 534, 1917)
 bulğanuk “bulanık” (1/3, 1908)
 bulmadı “olmadı” (5/143, 1915)
 bulmağan “tembel” (1/10, 1908)
 bulmak “olmak” (2/43, 1910)
 bulındım “bulundum” (5/141, 1915)
 bülegi “ödülü” (5/142, 1915)
 bunça “bunca” (1/25, 1908)
 bunda “bunda” (24/520, 1917)
 bununla “bununla” (17/514, 1909)
 bunuñla “bununla” (1/9, 1910)
 böyle “böyle” (9/272, 1908)
 bilen “ile, beraber” (1/7, 1908)
 bit “elbette” (10/301, 1909)
 biçâreler “çaresizler” (11/246, 1917)
 birmedi “vermedi” (5/140, 1915)
 birmek “vermek” (9/271, 1908)
 bizdi “bıktı” (5/142, 1915)
 bik “pek fazla” (9/271, 1908)
 bigrek “gereğinden çok” (5/140, 1915)
 bilgi “bilgi” (1/7, 1914)
 bilmek “bilmek” (9/271, 1908)
 bilür içün “bilmek için” (10/300, 1909)
 büyük “büyük” (1/4, 1908)

bunday “bunun gibi” (20/269, 1910)

Kelime ortasında b ünsüzünün yazımı

Kelime ortasında b ünsüzü ب (be) ile gösterilmiştir.

استانبولدن İstanbuldan “İstanbul’dan” (13/402, 1909)

اوبشmek “öpüşmek” (17/515, 1909)

بره نگی berengi “patates” (4/111, 1911)

بسبتون büsbütün “büsbütün” (9/272, 1908)

بونلر bunlar “bunlar” (9/270, 1908)

پیغمبر peygamber “peygamber” (10/300, 1908)

تاباآلمادق taba almadık “bulamadık” (3/82, 1916)

توبان tüben “alçak” (10/301, 1909)

جنوبیگه تابا cenûbîge taba “güneye doğru” (1/9, 1910)

چاباقسار Çabaqsar “Çuvaşistan’ın başkenti” (10/300, 1909)

چیبچی uram tili ile “çipçiğ sokak diliyle” (3/81, 1916)

چیبچی “çipçiğ” (11/246, 1917)

هالبوکه helbuki “oysa” (1/9, 1910)

هبرسز hebersiz “habersiz” (11/246, 1917)

دیکابر dikabr “Aralık” (1/15, 1908)

دیکابرده dikebirde “Aralık’ta” (1/15, 1908)

سببلی sebebli “sebebli” (13/402, 1909)

شبهه سز şobhesiz “kuşkusuz” (13/401, 1909)

شه بره ك şebrek “daha etkili” (1/7, 1914)

طابدم tabdım “buldum” (5/140, 1915)

فابريك fabrik “fabrika” (4/112, 1911)

قاباق kabak “kabak” (9/271, 1908)

كَبِك kībīk “gibi” (23-24/518, 1917)

كَبِي kībi “gibi” (9/272, 1908)

كُوبِرَه kübrek “daha çok” (1/16, 1908)

كُوبْلُك küblük “çokluk” (9/270, 1908)

كُوبْمِي kübmi “çok mu?” (3/81, 1916)

كُورْمِيْز مِي kürmiybiz mi “görmüyoruz mu?” (3/81, 1916)

گُومْبِه لر gömbeler “mantarlar” (4/112, 1911)

مَطْبُوعَاتْمِزْدَه matbuatımızda “basınımızda” (15/456, 1912)

نَبَاتَات nebâtât “bitkiler” (2/43, 1910)

يَابَانْجِي yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

يَابَانْچِي yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

يَاْيَرْمِشْدِر yibermişdir “göndermiştir” (1/5, 1908)

يُولْبَاشْچِيسِيدِر yolbaşçısıdır “yolbaşçısıdır” (3/82, 1916)

Kelime sonunda b ünsüzü

Metinlerde ب (be) olarak karşımıza çıkmaktadır.

جَنُوب cenûb “güney” (15/456, 1912)

جِیُوب cıyub “yığıp” (10/300, 1909)

چُوب çüb “çöp” (10/300, 1909)

حَسَاب hesâb “hesap” (24/763, 1912)

كُوب küb “çok” (6/175, 1908)

كُؤْنِیْلْیْنُوب küñillînüb “alınıp” (1/1, 1908)

شَاوْلَاب şavlab turdı “gürledi” (13/399, 1908)

قَاچُوب kaçub “kaçıp” (24/ 642, 1912)

2.1.2.2. /c/ Ünsüzünün Yazımı

Kelime başında ve ortasında bulunan c ünsüzü ج (cim) yazılarak gösterilmiştir.

Kelime başında c ünsüzü

جان can “can” (10/301, 1909)

can iyesi “canlı, can sahibi” (4/111, 1911)

جانلی canlı “canlı” (10/301, 1909)

جاهل câhil “cahil” (13/399, 1908)

جغرافیا coğrafya “coğrafya” (24/763, 1912)

جنوب cenûb “güney” (15/456, 1912)

جیارغہ cıyargâ “yığmak” (10/302, 1909)

جیتہ آلمای cite almay “yetemiyor” (2/49, 1913)

جیردن cirden “yerden” (4/111, 1911)

جیگل ciñel “kolay, hafif” (2/50, 1913)

جیوب cıyub “yığıp” (10/300, 1909)

جیوچیلر cıyuvçılar “derleyenler” (10/300, 1909)

Kelime ortasında c ünsüzü

بولنه جغم bulunacağım “bulunacağım” (13/403, 1909)

درجه لر dereceler “dereceler” (1/10, 1908)

روسجه Rusca “Rusça” (13/403, 1909)

سکیزنجی sikizinci “sekizinci” (1/15, 1908)

مجموعه سنی mecmuasını “mecmuasını” (1/1, 1908)

مجهول دگل ایدی mechûl degil idi “bilinmiyordu” (2/42, 1910)

نتیجه سز neticesiz “sonuçsuz” (11/246, 1917)

یابانجی yabancı (13/402, 1909)

یوزنجی yüzüncü “yüzüncü” (1/13, 1908)

2.1.2.3. /ç/ Ünsüzünün Yazımı

Ç ünsüzü daima چ (çim) ile yazılarak gösterilmiştir.

Kelime Başında ç Ünsüzü

چاباقسار Çabaqsar “Çuvaşistan’ın başkenti” (10/300, 1909)

چاره مز "çaremiz" (15/462, 1909)
 چاقدہ çakda "zamanda, çağda" (15/456, 1912)
 چاقرم çakrım "kilometre"²⁴ (6/176, 1908)
 چاقلی çaklı "değin" (2/46, 1910)
 چالمالی çalmalı "sarıklı" (5/141, 1915)
 چایله çibçiy uram tili ile "çipçiğ sokak diliyle" (3/81, 1916)
 چبچی çibçiy "çipçiğ" (11/246, 1917)
 چغا آلماس çığa almas "çıkamaz" (3/82, 1916)
 چغاردی çığardı "çıkardı" (5/142, 1915)
 چغارغاچ çığarğaç "çıkarcınca" (5/143, 1915)
 چغاروچی çığaruvçı "çıkaran" (3/81, 1916)
 چقساق çıksaq "çıksak" (5/141, 1915)
 چن çın "gerçek" (15/462, 1909)
 چه چه کلر çeçekler "çiçekler" (5/141, 1915)
 چواش Çuvaş "Çuvaş" (9/270, 1908)
 چوب çüb "çöp" (10/300, 1909)
 چوق çok "çok" (17/513, 1909)
 چوقنغان çuqınğan "kâfir, gâvur" (10/300, 1909)
 چوقنغانلری çuqınğanları "kâfirleri" (10/300, 1909)
 چونکه çönki "çünkü" (10/301, 1909)
 چونکی çönki "çünkü" (15/457, 1912)
 چیت çit "yabancı" (1/3, 1908)
 چیراغراق çırağraq gına "daha aydınlık" (5/141, 1915)
 چيغارغانچه çığarğança "çıkarcınca" (1/7, 1914)

²⁴ Çakrım: 1, 06 kilometreye eşit bir uzunluk ölçüsü.

چیکسز çıksız “sınırsız” (5/140, 1915)

Kelime Ortasında ç Ünsüzü

آچقاندہ açkanda “açtığımda” (5/140, 1915)

آچıldı açıldı “açıldı” (5/141, 1915)

اچم پوشدی içim poşdı “içim kederlendi” (11/246, 1917)

أچنده içinde “içinde” (5/142, 1915)

آچیغ açığ “acı” (17/514, 1909)

آچیقدر açıktır “açıktır” (1/1, 1908)

آرتماينچه artmayınca “artmayınca” (5/140, 1915)

آشمايچاق aşmayaçak “aşmayacak” (3/82, 1916)

آنچق ancak “ancak” (17/515, 1909)

آنچن anıñçün “onun için” (1/9, 1910)

اوچ دورت مڭ oç dürt miñ “üç dört bin” (5/141, 1915)

اوچگنه oçgıne “üç tane” (2/46, 1910)

اوچگنه مينوت oçgıne minut “üç dakikacık” (5/143, 1915)

اوچنچی üçüncü “üçüncü” (5/142, 1915)

اوچه ر üçer (5/142, 1915)

اوچون üçün “için” (15/456, 1912)

اوچونچی üçünçi (5/141, 1915)

اورغاچی urğaçı “dişi” (2/49, 1913)

ايتكانچی itkençi “eden” (6/176, 1908)

ايچون içün “için” (1/1, 1908)

ايكنچی ikinçi “ikinci” (5/141, 1915)

ايلچی ilçi “elçi” (1/5, 1908)

پوچته خانه poçtaḥane “postahane” (15/461, 1909)

تچقان tıçqan “fare” (4/111, 1911)

فارسىچه Farsîçe “Farsça” (17/514, 1909)

قانچه kaçça “ne kadar” (1/3, 1908)

کيچکينه kiçkîne “küçük” (2/46, 1910)

نيچک niçik “nasıl” (2/46, 1910)

يابانچى yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

Kelime sonunda ç ünsüzü

اشىغ aşığıç “acı” (15/461, 1909)

آغاچ ağaç “ağaç” (1/11, 1908)

اۆچ öç “üç” (10/301, 1909)

بارغاچ bargaç “varınca” (1/9, 1910)

تلمچ tılmaç “tercüman” (1/7, 1914)

سویله شكاچ söyleşkeç “söyleşince” (5/142, 1915)

قزغانىç kazğanıç “kazanç” (6/176, 1908)

قولاچ kolaç “kulaç” (20/269, 1910)

کورگاچ kürgeç “görünce” (11/246, 1917)

يازىلگاچ yazılgaç “yazılınca” (5/143, 1915)

2.1.2.4. /d/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde kelime başında ve sonunda د (dal) ile yazılarak gösterilmiştir.

Kelime başında d ünsüzü

دهى dehi “dahi” (5/141, 1915)

درجه لر dereceler “dereceler” (1/10, 1908)

درسخانه لرىنى dersşânelerini “dershanelerini” (5/143, 1915)

دعا dua “dua” (10/300, 1909)

دفترلرىنه defterlerine “defterlerine” (24/763, 1912)

دكلدر degildir “değildir” (9/272, 1908)

دڭيز diñiz “deniz” (1/5, 1908)

دگل degil “değil” (10/302, 1909)

دگلمی degilmi? “değil mi?” (15/462, 1909)

دنیا تورمشی dönya tormışı “dünya yaşamı” (2/45, 1910)

دهشتلی dehşetli “dehşetli” (2/45, 1910)

دورت dürt “dört” (10/300, 1909)

دورتینچی dürtinçi “dördüncü” (5/142, 1915)

دورتینچسی dürtinçisi “dördüncüsü” (17/514, 1909)

دورته ر dürter “dörder” (5/142, 1915)

دوقتورلر doqtorlar “doktorlar” (5/140, 1915)

دیشی dişi “dişi” (2/46, 1910)

دیکابر dikebr “Aralık” (1/15, 1908)

دیکابرده dikebırde “Aralık’ta” (1/15, 1908)

دیڭگزینه diŋgizine “denizine” (11/246, 1917)

دیمك dimek “demek” (9/270, 1908)

دین din “dın” (24/763, 1912)

دینلری dinleri “dinleri” (9/272, 1908)

دیوار dîvâr “duvar” (1/11, 1908)

Kelime ortasında d ünsüzü

Kelime ortasında d ünsüzü yazımda gösterilmiştir.

آدم adem “adam, insan” (1/1, 1908)

استودینتلر estudintler “öğrenciler” (10/306, 1909)

آقادیمییا aqadimiya “akademi” (10/306, 1909)

آلتون اوردا Altun Orda (1/16, 1908)

آلدیمزده غی “aldımızdağı” (24/755, 1912)

آلدنغی aldınğı “önde gelen” (5/142, 1915)

آنadol Anadol “Anadolu” (13/402, 1909)

anday “öyle, onun gibi” (24/759, 1912)
 اوردك ürdek (10/300, 1909)
 avgustda “Ağustos’ta” (5/140, 1915)
 onday “onun gibi” (2/49, 1913)
 ibdeşini “dostunu” (17/513, 1909)
 Aydar “Haydar” (10/301, 1909)
 İdil (13/402, 1909)
 indı “şu anda” (1/9, 1910)
 basdırmadı “bastırmadı” (5/140, 1915)
 bizdi “bıktı” (5/142, 1915)
 padşah “padişah” (1/4, 1908)
 perde “perde” (1/12, 1908)
 poızdñiz “treniniz” (5/140, 1915)
 tedbirsizlik “tedbirsizlik” (2/45, 1910)
 gadetleri “âdetleri” (9/272, 1908)
 Kudüs “Kudüs” (5/140, 1915)
 kendi “kendi” (13/403, 1909)
 köndız “gündüz” (4/112, 1911)
 mandalina “mandalina” (5/142, 1915)
 mondan “bundan” (2/46, 1910)
Kelime sonunda d ünsüzü

Bugünkü Tatarcada kelime sonunda /t/ ünsüzü ile yazılan kelimeler çalışmada /d/ ile yazılmıştır.

Başkord “Başkurt” (1/7, 1914)
 Bağdad “Bağdat” (23-24/521, 1917)
 parağod “vapur” (5/142, 1915)

زavod “fabrika” (4/112, 1911)

Semerḵand “Semerkand” (17/513, 1909)

keḡad “kâḡıt” (3/82, 1916)

naḡrad “ödül” (9/272, 1908)

vinograd “üzüm” (4/113, 1911)

yâhud “yahut” (2/43, 1910)

yurd “yurt” (1/7, 1914)

2.1.2.5. /f/ Ünsüzünün Yazımı

F ünsüzü, ف (fe) harfi ile gösterilmiştir. Bu ünsüz alıntı kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

Kelime başında f ünsüzü

fabrik “fabrika” (4/112, 1911)

Farsîçe “Farsça” (17/514, 1909)

Fransuz “Fransız” (11/246, 1917)

faḡat “ancak, yalnız” (10/302, 1909)

faḡîr “yoksul” (13/399, 1908)

fikrimçe “fikrimce” (4/110, 1910)

fikrinçe “fikrince” (3/81, 1916)

furajḡa “kasket” (1/25, 1908)

formasında “kalıbında” (1/19, 1908)

feylesof “filozof” (17/514, 1909)

filler “filler” (1/11, 1908)

Fin “Fin halkı” (1/4, 1908)

Kelime ortasında f ünsüzü

Ufa “Ufa” (13/402, 1909)

prafisör “profesör” (10/306, 1909)

profisör “profesör” (1/15, 1908)

tufraq “toprak” (4/111, 1911)

cografya “coğrafya” (24/763, 1912)

defterlerine “defterlerine” (24/763, 1912)

elifba “alfabe” (24/763, 1912)

Qafkazça “Kafkasça” (2/46, 1910)

hafta “hafta” (13/399, 1908)

yaşıl yafraklar “yeşil yapraklar” (4/111, 1911)

yafa “Ufa” (5/140, 1915)

yafraklı “yapraklı” (4/111, 1911)

2.1.2.6. /g/ Ünsüzünün Yazımı

İnce sıralı sözcüklerde bulunan g ünsüzü eserde daima گ (gef) ile yazılmıştır.

Kelime başında g (gef) ünsüzü

gerçe “gerçi” (1/9, 1910)

göl “çiçek” (4/111, 1911)

gîne “sadece, yalnızca” (1/7, 1914)

gözel “güzel” (6/175, 1908)

göze l “güzel” (5/141, 1915)

gömbeler “mantar bitkisi” (4/112, 1911)

Girmanya “Almanya” (10/305, 1909)

gimnastika “jimnastik” (24/763, 1912)

Kelime içinde g ünsüzü

Genelde گ (gef) ile gösterilmesine rağmen bazı kelimelerde ك (kef) ile de gösterilmiştir.

eger “eğer, şayet” (13/ 401, 1909)

İngiliz “İngiliz” (11/246, 1917)

öçgĩne “üç tane” (2/46, 1910)
 üzgerişge “değişmeye” (5/141, 1915)
 öğretmek “öğretmek” (9/272, 1908)
 ögrenmek “öğrenmek” (10/305, 1909)
 evlerge “evlere” (15/461, 1909)
 itdigi “ettiği” (1/9, 1908)
 izgi “peygamber” (10/300, 1909)
 ikige “ikiye” (10/300, 1909)
 birgine “birazcık” (4/110, 1910)
 birge “beraber” 9/270, 1908
 berengi “patates” (4/111, 1911)
 bugün “bugün” (9/271, 1908)
 bugünki (13/402, 1909)
 bugünki “bugünkü” (15/461, 1909)
 bülegi “ödölü” (5/142, 1915)
 bigrek “gereğinden çok” (5/140, 1915)
 bilgi (1/7, 1914)
 tięi “řu” (2/49, 1913)
 tilegençe bulsun “istediği olsun” (3/81, 1916)
 tügel “değil” (1/7, 1914)
 heziřgi “şimdiki” (23-24/525, 1917)
 heziřgi “şimdiki” (15/461, 1909)
 heziřgi “şimdiki” (1/7, 1914)
 degildir “değildir” (9/272, 1908)
 degil “değil” (10/302, 1909)
 dięgizine “denizine” (11/246, 1917)

چ کورگا kürgeç “görünce” (11/246, 1917)

کوزگی közgi “ayna” (5/142, 1915)

کونگه künge “güne” (9/271, 1908)

مجهول دگل mechul degil idi “bilinmiyordu” (2/42, 1910)

يکړمڼچي yigirmĩnĩ “yirminci” (2/50, 1913)

ينگل yingĩl “hafif” (1/9, 1910)

ئولگانچه ülgence “ölünce” (4/113, 1914)

Kelime sonunda g ünsüzü

Çalışmada kelime sonunda g ünlüsüne rastlanılmamıştır.

2.1.2.7. /ğ/ Ünsüzünün Yazımı

Kalın sıralı sözcüklerde bulunan ğ ünsüzü eserde daima غ (gayın) ile yazılmıştır.

Kelime başında ğ ünsüzü

غادتلری ğadetleri “âdetleri” (9/272, 1908)

غزته ğazete “gazete” (5/142, 1915)

غزته ده ğazetede “gazetede” (5/140, 1915)

غوغل Ğogol “Gogol” (1/8, 1908)

Kelime ortasında ğ ünsüzü

آز غنه azğına “azıcık” (20/269, 1910)

آشغیچ aşığıç “acil” (15/461, 1909)

آغا ağa “ağabey” (2/49, 1913)

آغاچ ağaç “ağaç” (1/11, 1908)

آغای aĝay “ağabey” (5/140, 1915)

آغز می aĝız mĩ “ağz mı?” (15/456, 1912)

آلغه alğa “öne, ileri” (1/8, 1910)

اور غاچی urĝaçı “dişi” (2/46, 1910)

بار غاچ bargaç “varınca” (1/9, 1910)

باغچه baġçaġa “bahçeye” (4/112, 1911)
 پراگرام pragramma “program” (5/140, 1915)
 پيغمبر peygamber “peygamber” (10/300, 1908)
 چوققان چukıngan “kâfir” (10/300, 1909)
 صونڭى soñğı “sonuncu” (4/111, 1910)
 طويغولرى tuyġuları “duyguları” (11/246, 1917)
 قايغو kayġuġa “kaygıya” (13/399, 1908)
 قارغا qarġa “karga” (10/300, 1909)
 قزغانچ kazġanıç “kazanç” (6/176, 1908)
 كاغز kegaz “kâğıt” (2/46, 1910)
 واگون vaġon (5/140, 1915)
 ۋولغا Volġa (5/140, 1915)
 ۋولغه Volġa (9/270, 1908)
 ۋينوگراد vinoġrad “üzüm” (4/113, 1911)
 يازلغاچ yazılġaç “yazılınca” (5/143, 1915)
 يالغز yalgız “yalnız” (2/46, 1910)
 يوطولغانلار yutulġanlar “yutulmuşlar” (11/246, 1917)
 يوغارى yuġarı “yukarı” (5/142, 1915)
 يوغالتدم yuġaltdım “kaybettim” (5/140, 1915)
 يوغالتۇچى yuġaltuvçı “kaybeden” (11/246, 1917)
 يوغالدى yuġaldı “kayboldu” (11/246, 1917)
 يوغالغانلار yuġalġanlar “kaybolmuşlar” (11/246, 1917)
Kelime sonunda ġ ünsüzü
 آچىڭ açığ “acı” (17/514, 1909)
 پيتربورغ Pïterburġ “Peterburg” (10/306, 1909)

2.1.2.8. /h/ Ünsüzünün Yazımı

Genellikle ince sıralı sözcüklerde bulunan h ünsüzü, eserde daima ه (he) ile yazılmıştır.

Kelime başında h ünsüzü

هفته hafta “hafta” (13/399, 1908)

همان heman “hemen” (13/402, 1909)

هو Hunlar “Hunlar” (1/4, 1908)

Kelime ortasında h ünsüzü

جاهل cahil “cahil” (13/399, 1908)

دهشتلی dehşetli “dehşetli” (2/45, 1910)

شبهه سز şöbhesiz “kuşkusuz” (13/401, 1909)

شهرتلی şöretlî “şöhretli” (13/401, 1909)

مجهول دگل mechûl degil idi (2/42, 1910)

Kelime sonunda h ünsüzü

پادشاه padşah “padişah” (1/4, 1908)

2.1.2.9. /h, ħ/ Ünsüzlerinin Yazımı

ħ ünsüzü genellikle alıntı sözcüklerde kullanılmıştır.

Kelime başında h ünsüzü

ħ ünsüzü ح(ha) ile ifade edilmiştir.

هزیرگی hezîrgî “şimdiki” (23-24/525, 1917)

هزیرگه hezîrgî “şimdiki” (15/461, 1909)

هزیرگی hezîrgî “şimdiki” (1/7, 1914)

هلبوکه helbuki “oysa” (1/9, 1910)

هرمت hörmet “saygı” (10/301, 1909)

هساب hesâb “hesap” (24/763, 1912)

هسن خط hüsn-i hat “güzel yazı” (24/763, 1912)

هazretlerçe hazretlerce” (1/9, 1910)

Kelime ortasında ve sonunda h ünsüzüne rastlanılmamıştır.

Kelime başında h ünsüzü

H ünsüzü sözcüklerde خ(hı) ile gösterilmiştir.

ها ها ها خا خا ژورنالی “Ha Ha Ha dergisi” (2/50, 1913)

هاتون hatun “kadın” (2/46, 1910)

هاتون کیز hatun kız “kadınlar” (5/142, 1915)

هاتون می hatun mı? (2/46, 1910)

هاتونلک hatunlık “kadınlık” (15/461, 1909)

ههژر heżır “şimdi” (11/246, 1917)

هان han “han” (2/46, 1910)

هانلاریمز hanımlarımız “hanımlarımız” (2/50, 1913)

ههبرسز hebersız “habersiz” (11/246, 1917)

هرستیان Hristiyan (10/301, 1909)

هرستیانلک Hristiyanlık (9/272, 1908)

هزارچه Hazarça “Hazarca” (9/272, 1908)

ههسوسا hususa “husussa” (24/1912)

Kelime ortasında h ünsüzü

اهرینه قدر ahrına kadar “sonuna kadar” (4/110, 1910)

اهلاق ahlak “ahlak” (24/641, 1912)

آرخون Arhun “Orhun” (10/306, 1909)

اورخون Orhun (10/306, 1909)

پوچته خانه poçtaخانه “postahane” (15/461, 1909)

دهی dehi “dahi” (5/141, 1915)

درسخانه لرینی dersخانهlerini “dershanelerini” (5/143, 1915)

یاخشی yahşı “güzel, iyi” (2/46, 1910)

ياخشى غنه yahşığına “iyice” (5/140, 1915)

ياخشىراق yahşırak “daha iyi” (11/246, 1917)

ياهود yahud “yahut” (2/43, 1910)

2.1.2.10. /j/ Ünsüzünün Yazımı

J ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda ژ (je) ile gösterilmiştir.

Kelime başında j ünsüzü

ھا ھا ھا jurnalı “Ha Ha Ha Dergisi” (2/50, 1913)

ژورناللارن jurnallerini “dergilerini” (3/81, 1916)

ژورنالینڭ jurnaliniñ “dergisinin” (5/141, 1915)

ژيغولى jığuli “otomobil serisi adı” (5/140, 1915)

Kelime ortasında j ünsüzü

فوراڭقه furajqa “kasket” (1/25, 1908)

بارژا barja “duba, mavna, yük gemisi” (5/142, 1915)

Kelime sonunda j ünsüzü

پاریژ Parij “Paris” (1/22, 1908)

ھا ھا ھا jurnalı “ha ha ha dergisi” (2/50, 1913)

2.1.2.11. /k/ Ünsüzünün Yazımı

İnce sıralı sözcüklerde bulunan k ünsüzü eserde daima ك (kef) ile gösterilmiştir.

Kelime başında k ünsüzü

کاغد keğad “kâğıt” (3/82, 1916)

کاغز keğaz “kâğıt” (2/46, 1910)

کېک kibik “gibi” (23-24/518, 1917)

کېی kibi “gibi” (9/272, 1908)

کچر می keçer mi “geçer mi?” (4/110, 1910)

کچکنه kičkine “küçücük” (4/112, 1911)

کراشین Kireşin “Kreşin Tatarı” (10/301, 1909)

kimse “kimse” (1/1, 1908)
 kimlerdir “kimlerdir” (9/270, 1908)
 kendi “kendi” (13/403, 1909)
 küb “çok” (6/175, 1908)
 kübirek “daha çok” (1/16, 1908)
 kübmi “çok mu?” (3/81, 1916)
 kütermizden “çıkarmamızdan” (15/461, 1909)
 küçi “gücü” (1/1, 1908)
 kürsetem “göstereyim” (1/7, 1914)
 kürgeç “görünce” (11/246, 1917)
 kürgençe “görünceye kadar” (5/141, 1915)
 körmibiz mi “görmüyoruz mu?” (3/81, 1916)
 küriniş “görünüş” (1/7, 1914)
 kürinmiy “körünmüyor” (11/246, 1917)
 küre almadım “göremedim” (11/246, 1917)
 küz “göz” (9/271, 1908)
 közgi “ayna” (5/142, 1915)
 küsterir için “göstermek için” (1/8, 1910)
 küstermekdir “göstermektir” (1/1, 1908)
 kük “gibi, benzer” (5/142, 1915)
 kükdemi “gökte mi?” (3/81, 1916)
 küñülsüz “gönülsüz” (5/140, 1915)
 köndiz “gündüz” (4/112, 1911)
 kitmekçi buldım “gitmek istedim” (5/141, 1915)
 kitmekçi bulub “gitmek isteyip” (5/140, 1915)
 kitesi yuk “gidesi yok” (5/141, 1915)

kitem “gideyim” (4/110, 1910)
 kiçirdim “geçirdim” (5/140, 1915)
 kiçkine “küçük” (2/46, 1910)
 kirek tüğl “gerek değil” (1/9, 1910)
 kiñ “geniş” (9/270, 1908)
 kiñ diñiz “geniş deniz” (5/140, 1915)
 kiñ kullı “geniş kollu” (5/140, 1915)
 kiñeş “öğüt” (3/81, 1916)
 kimçilik “pürüz” (1/7, 1914)
 kimlerniñ “kimlerin” (1/8, 1910)
 kinetden “aniden” (3/81, 1916)
 kiyüm “giyim” (10/302, 1909)
Kelime ortasında k ünsüzü
 İskit “İskit” (1/4, 1908)
 enkey “anneciğim” (1/9, 1910)
 ikişer (9/272, 1908)
 Türkçe “Türkçe” (9/272, 1908)
 Törkistan “Türkistan” (6/175, 1908)
 Türklerden (1/5, 1912)
 sikizinci “sekizinci” (1/15, 1908)
 söyleşkeç “söyleşince” (5/142, 1915)
 şiksiz “bilinir, açık” (3/82, 1916)
 şikillı “gibi” (1/7, 1914)
 mezkür “belirtilen, anılan” (2/50, 1913)
Kelime sonunda k ünsüzü
 ürdek (10/300, 1909)

ürnək “örnek” (5/141, 1915)
 Üzbek “Özbek” (10/301, 1909)
 olsa kerek “olsa gerek” (13/399, 1908)
 olmasa kerek “olmasa gerek” (2/43, 1910)
 irkek “erkek” (2/49, 1913)
 ilk “ilk” (6/175, 1908)
 bek “bey” (1/8, 1910)
 bik “pek fazla” (9/271, 1908)
 bigrek “gereğinden çok” (5/140, 1915)
 büyük “büyük” (1/4, 1908)
 Türk “Türk” (1/4, 1908)
 Türk (1/7, 1914)
 tik “sadece” (1/7, 1914)
 sevmek “sevmek” (9/271, 1908)
 şairlik “şairlik” (17/515, 1909)
 şebrek “daha etkili” (1/7, 1914)
 fabrik “fabrika” (4/112, 1911)
 kibi “gibi” (23-24/518, 1917)
 kirsek “girsek” (1/7, 1914)
 kırırdık “girişdik” (1/1, 1908)
 köblük “çokluk” (9/270, 1908)
 kördük “gördük” (10/306, 1909)
 künlük “günlük” (1/9, 1908)
 niçik “nasıl” (3/81, 1916)
 niçük “nasıl” (1/9, 1910)
 yeşlik “gençlik” (10/301, 1909)

2.1.2.12. /k/ Ünsüzünün Yazımı

Kalın sıralı sözcüklerde bulunan k ünsüzü eserde daima ق (kaf) ile yazılmıştır.

Kelime başında k ünsüzü

اق تامور ak tamur “temiz damar, sinir” (2/43, 1910)

چوق çok “çok” (17/513, 1909)

قباک kabak “kabak” (9/271, 1908)

قاتن kadın “kadın” (2/46, 1910)

قاچوب kaçub “kaçıp” (24/642, 1912)

قار kar “kar” (6/176, 1908)

قارا تاپ kara tap “kara leke” (5/141, 1915)

قاراغاندا karağanda “göre” (5/141, 1915)

قاراغانئىز بارمى؟ karağanıñız barmı? “bakanınız var mı ?” (4/113, 1911)

قاراماینچا karamayınça “bakmayınca” (5/142, 1915)

قارت kart “kart, koca” (13/399, 1908)

قارتچىقناڭ kartçıknıñ “yaşlı kadının” (3/81, 1916)

قاز kaz “kaz” (10/300, 1909)

قازاق Kazak “Kazak” (9/271, 1908)

قازاقچه Kazakça “Kazakça” (2/46, 1910)

قازانچه Kazança “Kazanca” (2/46, 1910)

قانچا kaçça “ne kadar” (1/3, 1908)

قاي يىردە؟ kay yirde “nerede” (3/81, 1916)

قايتىدىم kaytdım “döndüm” (5/140, 1915)

قايدا بولسە kayda bulsa “nerede olsa” (4/112, 1911)

قايدىن kaydan “nereden” (2/50, 1913)

قايسىلىرىنىڭ qaysılarınıñ “bazılarının” (3/81, 1916)

قاپۇ kapu “kapı” (1/11, 1908)

قىچقىردىلار kışkırdılar “çılgık attılar” (5/142, 1915)

قدس Kudüs “Kudüs” (5/140, 1915)

قىردىشلرمنىڭ kardeşlerimniñ “kardeşlerimin” (5/141, 1915)

قىرغا karga “karga” (10/300, 1909)

قىرىم Kırım “Kırım” (13/403, 1909)

قىز kız “kız” (2/49, 1913)

قىزان Kazan “Kazan şehri” (9/270, 1908)

قىزانلى Kazanlı “Kazanlı” (5/142, 1915)

قىسقا kıska “kısık” (1/7, 1908)

قىرىدە شلىرىمنىڭ kardeşlerimniñ “kardeşlerimin” (11/246, 1917)

قىورت kurt “kurt” (9/271, 1908)

قىورقنىچلى kurkınıçlı “tehlikeli” (5/140, 1915)

قىورى طامار qorı tamar “damar” (2/43, 1910)

قىولاچ kolaç “kulaç” (20/269, 1910)

قىوللانمىچە kullanmıyça “kullanmayınca” (3/81, 1916)

قىولندە غى kılındağı “elindeki” (5/142, 1915)

قىوياش koyaş “güneş” (4/112, 1911)

Kelime ortasında k ünsüzü

اچقانده açkanda “açtığımda” (5/140, 1915)

اڭادىمىيا akadimiya “akademi” (10/306, 1909)

امرىقا Amerika “Amerika” (1/13, 1908)

اوقتىو ukıtuv “okutma” (15/461, 1909)

اوقۇدم okudum “okudum” (5/140, 1915)

پاراخودقه parahodқа “vapura” (5/141, 1915)

پولىتىقه politika “politika” (1/8, 1908)

تىچقان tıçkan “fare” (4/111, 1911)

چاباقسار Çabaksar “Çuvaşistan’ın başkenti” (10/300, 1909)

چاقدە çakda “zamanda, çağda” (15/456, 1912)

چاقلی çaklı “değın” (2/46, 1910)

چوقىنغان çukınğan “kâfir, gavur” (10/300, 1909)

دوقتورلر doktorlar “doktorlar” (5/140, 1915)

سمرقند Semerkand “Semerkand” (17/513, 1909)

صاقلامق saqlamak “saklamak” (1/8, 1910)

فقط faqat “ancak, yalnız” (10/302, 1909)

فقير faqir “yoksul” (13/399, 1908)

فوراجا furajka “kasket” (1/25, 1908)

گیمناستیکا gimnastika “jimnastik” (24/763, 1912)

نیقدر niqader “ne kadar” (1/9, 1910)

ياقشی yaqşı “iyi, güzel” (2/46, 1910)

Kelime sonunda k ünsüzü

اخلاق ahlak (24/641, 1912)

آرتق artıq “gereğinden fazla” (10/300, 1909)

آق түسلى aq tüsli “beyaz renkli” (4/111, 1911)

اوخشاşلىق ohşaşlıq “benzerlik” (3/81, 1916)

اوزاق ozak “uzun süre” (5/140, 1915)

اوق uq “hatta” (2/46, 1910)

اولمق olmaq (1/1, 1908)

اولورلىق olurluk “olurluk” (13/402, 1909)

بولاچاق bulaçak “olacak” (24/844, 1912)

بولدىق buldıq “olduk” (3/82, 1916)

تابمق tabmaq “bulmak” (1/8, 1910)

توفراق tufraq “toprak” (4/111, 1911)

چوق çok “çok” (17/513, 1909)

شرق şark “doğu” (15/456, 1912)

شولوق şuluk “aynı” (4/111, 1911)

شوندوق şunduk “hemen” (4/111, 1911)

صاقلامق saklamak “korumak” (1/8, 1910)

قازاق Kazak “Kazak” (9/271, 1908)

ياخشىراق yahşırak “daha iyi” (11/246, 1917)

يىللىق yıllık “yıllık” (13/402, 1909)

2.1.2.13. /l/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde l ünsüzü daima ل (lam) ile gösterilir.

Kelime başında l ünsüzü

Bu ünsüz, kelime başında alıntı kelimelerde görülür.

لاتين Latin “Latin” (2/42, 1910)

لايقيمير؟ layık mıdır? “layık mıdır?” (10/305, 1909)

لذتلى lezzetli “lezzetli” (10/306, 1909)

لكن lakin “ancak” (2/43, 1910)

Kelime ortasında l ünsüzü

اخلاق ahlak (24/641, 1912)

آلاى alay “öyle” (2/46, 1910)

آلتون altun “altın” (1/3, 1908)

آلتون اوردا Altun Orda (1/16, 1908)

آلغه alğa “öne” (1/8, 1910)

آلما alma “elma” (4/113, 1911)

اولن ülen “ot” (10/300, 1909)

اولور olur “olur” (1/1, 1908)

ايلچى ilçî “elçi” (1/5, 1908)

ilk "ilk" (6/175, 1908)
 bala "çocuk" (17/514, 1909)
 tılmaç "tercüman" (1/7, 1914)
 Slav "Slav" (5/140, 1915)
 söyleşkeç "söyleşince" (5/142, 1915)
 küñillinüb "alınıp" (1/1, 1908)
 künlük "günlük" (1/9, 1908)
 mandalina "mandalina" (5/142, 1915)
 Volğa (5/140, 1915)
 yeşlik "gençlik" (10/301, 1909)
 ülen "ot" (4/113, 1911)
 yıllık "yılık" (13/402, 1909)
Kelime sonunda l ünsüzü
 İstanbul (1/7, 1914)
 al (1/3, 1908)
 Anadol (13/402, 1909)
 Ural (13/402, 1909)
 oğul "oğul" (2/49, 1913)
 ol "o" (10/301, 1909)
 İdil (13/402, 1909)
 il "vatan" (1/7, 1914)
 tıl "dil" (1/3, 1908)
 tügel "değil" (23-24/526, 1917)
 tügel "değil" (1/7, 1914)
 til (13/402, 1909)
 cahil "cahil" (13/399, 1908)

جیڭل ciñıl “kolay, hafif” (2/50, 1913)

دگل degil “değil” (10/302, 1909)

شمال şimâl “kuzey” (15/456, 1912)

شول şol “şu” (9/271, 1908)

غوغل Ğogol “Gogol” (1/8, 1908)

گل göl “çiçek” (4/111, 1911)

گوزل güzel “güzel” (6/175, 1908)

نصل nasıl “nasıl” (15/462, 1909)

یاشل یافراقلر yeşil yafraklar “yeşil yapraklar” (4/111, 1911)

یل yıl “yıl” (9/271, 1908)

ینگل yingıl “hafif” (1/9, 1910)

یول yol “yol” (1/3, 1908)

ییل yıl (9/272, 1908)

2.1.2.14. /m/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde m ünsüzü daima م (mim) ile yazılmıştır.

Kelime başında m ünsüzü

ماتور ایدی matur idi “güzeldi” (5/142, 1915)

ماتورراق maturrak “daha güzel” (5/141, 1915)

ماتور matur “güzel” (5/140, 1915)

ماقتانماق maqtanmaq “övünmek” (9/271, 1908)

ماقتاودن maktavdan “övmekten” (15/460, 1909)

ماندالینا mandalina “mandalina” (5/142, 1915)

مایناڭ Maynıñ “mayısın” (10/305, 1909)

مجموعه سنى mecmuasını “mecmuasını” (1/1, 1908)

مذکر mezkür “belirtilen, anılan” (2/50, 1913)

mezarlıkğa (10/300, 1909) مزارلق غه
 Meskew “Moskova” (5/140, 1915) مسكوا
 matbuatımızda “basınımızda” (15/456, 1912) مطبوعاتمىزدە
 matbuatımızda (15/456, 1912) مطبوعاتمىزدە
 ma’lum “bilinen, malum” (24/763, 1912) معلم
 mññlerçe “binlerce” (1/9, 1910) مىڭلارچە
 milletimiz “milletimiz” (5/141, 1915) مىللىتىمىز
 minareli “minareli” (1/9, 1908) مىنارەلى
 mujiqları “köylüleri” (5/142, 1915) موڭىقلىرى
 monday “bunun gibi, böyle” (15/456, 1912) موندای
 mondan “bundan” (2/46, 1910) موندان
 mondıy “böyle” (1/7, 1914) موندی
 munı “bunu” (4/111, 1911) مونى
 mirzalar “soylular” (9/272, 1908) مىرزالر
 Mirsin “Mersin” (5/140, 1915) مىرسىن
 Mişerçe “Mişerce” (1/7, 1914) مىشە رچە
 miña “bana” (5/142, 1915) مىڭا
 milyonlar “milyonlar” (1/8, 1910) مىليونلار
 milyonlarça (4/111, 1911) مىليونلارچە
 min “ben” (11/246, 1917) مىن
 minim “benim” (1/8, 1910) مىنىم
 minimçe “bence” (11/246, 1917) مىنىمچە
Kelime ortasında m ünsüzü
 peygamber “peygamber” (10/300, 1908) پىغمبىر
 tılmaç “tercüman” (1/7, 1914) تىلماچ
 şimâl “kuzey” (15/456, 1912) شىمال

فكرمچە fikrimçe (4/110, 1910)

كىمچىلىك kimçilik “pürüz” (1/7, 1914)

كىملرنىڭ kimlerniñ “kimlerin” (1/8, 1910)

يىبارمىشدر yibermişdir “göndermiştir” (1/5, 1908)

Kelime sonunda m ünsüzü

آدم adem “adam, insan” (1/1, 1908)

تلم tilim “dilim” (1/3, 1908)

شە م şem “mum” (4/110, 1910)

صانىرىم sanırım “sanırım” (15/461, 1909)

طابدىم tabdım “buldum” (5/140, 1915)

قايتىدىم kaytdım “döndüm” (5/140, 1915)

قىرىم Kırım “Kırım” (13/403, 1909)

كىتە م kitem “gideyim” (4/110, 1910)

كىچىردىم kiçirdim “geçirdim” (5/140, 1915)

كىيۇم kiyüm “giyim” (10/302, 1909)

ماندالىنا mandalina “mandalina” (5/142, 1915)

مجموعه سنى mecmuasını “mecmuasını” (1/1, 1908)

مجهول دگل ابدى mechul degil idi “bilinmiyordu” (2/42, 1910)

ياروم yarum “yarım” (1/8, 1910)

يوز سوم yüz sum “yüz ruble” (5/140, 1915)

يوغالتىدىم yuğaltdım “kaybettim” (5/140, 1915)

2.1.2.15. /n/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde n ünsüzü daima ن (nun) ile yazılmıştır.

Kelime başında n ünsüzü

ناغراد nağrad “ödül” (9/272, 1908)

نباتات nebâtât “bitkiler” (2/43, 1910)

نتیجہ سز neticesiz “sonuçsuz” (11/246, 1917)

ناچار naçar “kötü, çirkin” (10/301, 1909)

نرسه nerse “şey, nesne” (10/302, 1909)

نرسه لر nerseler “şeyler” (15/460, 1909)

نومیرنده numırında “numarasında” (1/8, 1910)

نیچک niçik “nasıl” (3/81, 1916)

نیچوک niçük “nasıl” (1/9, 1910)

نیقدر niqader “ne kadar” (1/9, 1910)

نیکدر nikader “pek çok” (5/142, 1915)

Kelime ortasında n ünsüzü

بونلر bunlar “bunlar” (9/270, 1908)

پیغمبرنی peygamberni “peygamberi” (10/300, 1909)

تورکستانده Türkistanda (11/246, 1917)

سانلی sanlı “sayılı” (2/49, 1913)

سزنی sizni “sizi” (5/142, 1915)

سکزنجی sikizinci “sekizinci” (1/15, 1908)

شانلی şanlı “şanlı” (5/141, 1915)

صانیرم sanırım “sanırım” (15/461, 1909)

قازانچه Kazança (2/46, 1910)

وینوگراد vinoğrad “üzüm” (4/113, 1911)

یابانچی yabançı (13/402, 1909)

یرینه yerine “yerine” (1/9, 1910)

Kelime sonunda n ünsüzü

ایتوچان itüvçen “eden” (5/141, 1915)

ایگون igün “ekin” (10/300, 1909)

باشن başın “başını” (1/9, 1910)

بُسبُتُون büsbütün “büsbütün” (9/272, 1908)

پَرِشَان perişan “pek” (13/403, 1909)

تِجْقَان tıçkan “fare” (4/111, 1911)

تُورکِستان Törkistan “Türkistan” (6/175, 1908)

تُوبَن tüben “alçak” (10/301, 1909)

تُورکلَرَن Türklerden (1/5, 1912)

جِردَن cirden “yerden” (4/111, 1911)

چِیتَدَن çitden “yabancıdan” (1/3, 1908)

حَرْفَن harfın “harfini” (15/457, 1912)

سِن sin “sen” (5/142, 1915)

صَانَاغان sanağan “sayan” (10/300, 1909)

تُورُیُورکَن turuyorken (13/402, 1909)

تُونُک tonuk “donuk” (24/755, 1912)

کِیَیَن kıyın “zor” (4/112, 1911)

وَغُون vağon “vagon” (5/140, 1915)

وِیرَان viran (13/403, 1909)

یَازِلْسُون yazılsun “yazılsın” (3/81, 1916)

یَقِیَن yakın “yakın” (6/176, 1908)

ئُولَه ن ölen “ot” (4/113, 1911)

یُونَان Yunan “Yunan” (11/246, 1917)

2.1.2.16. /ñ/ Ünsüzünün Yazımı

Kelime ortasında ve sonunda bulunan ñ (nazal n) metinlerde ئ (sağır kef) ile yazılmıştır. Bu harf alıntı sözcüklerde bulunmaz.

Kelime ortasında ñ ünsüzü

اَنَلَاوچَان añlavçan “anlayan” (5/141, 1915)

okutuñuz “okutunuz” (15/462, 1909)
 اونگى unğay “yararlı” (4/110, 1910)
 اون بىڭلر un biñler “on binler” (13/399, 1908)
 باباڭىز babañız “dedeniz” (10/301, 1909)
 باڭا baña “bana” (10/306, 1909)
 بىڭلر biñler “binler” (6/176, 1908)
 پويزدىڭىز poïzdiñız “treniniz” (5/140, 1915)
 تانىشدىڭىز tanışdıñız “tanıştınız” (5/142, 1915)
 تىڭرى Teñrï “Tanrı” (10/302, 1909)
 تىڭىل ciñel “kolay, hafif” (2/50, 1913)
 سىڭىر sïñır “sinir” (2/42, 1910)
 شوڭا şuña “şuna” (1/8, 1910)
 سوڭراق soñrak “daha sonra” (9/272, 1908)
 سوڭرا soñra “soñra” (9/271, 1908)
 سوڭى soñğı “sonuncu” (4/111, 1910)
 تاڭ اتدى tañ atdı “tan attı” (5/142, 1915)
 كۆڭلدىن köñülден “gönülден” (15/462, 1909)
 كۆڭلىسز küñülsız “gönülsüz” (5/140, 1915)
 كىڭ kiñ “geniş” (9/270, 1908)
 كىڭ دىڭىز kiñ diñız “geniş deniz” (5/140, 1915)
 كىڭ قولى kiñ kullı “geniş kollu” (5/140, 1915)
 كىڭەş kiñeş “öğüt” (3/81, 1916)
 مىڭلەرچە miñlerçe “binlerce” (1/9, 1910)
 موڭە moña “buna” (2/50, 1913)
 مىڭا miña “bana” (5/142, 1915)
 ياڭلىش yañlış “yanlış” (2/42, 1910)

ياڭلىشلىق yañlışlık (15/456, 1912)

يالڭز yalñız (4/109, 1910)

يەڭى yeñi “yeni” (15/461, 1909)

Kelime sonunda ñ ünsüzü

اڭ eñ “en” (10/300, 1909)

آلساڭ alsañ (1/3, 1908)

اندن صوڭ andın soñ “ondan sonra” (3/81, 1916)

آناڭ anıñ “onun” (1/9, 1910)

اينڭ iñ “en” (4/111, 1911)

شوناڭ şunıñ “şunun” (5/141, 1915)

صوڭ soñ “geç, sonra” (9/272, 1908)

تارتساڭ tartsañ (1/3, 1908)

كيڭ kiñ “geniş” (9/270, 1908)

ياقساڭ yaksañ (1/3, 1908)

يوز مڭ yöz mññ “yüz bin” (4/111, 1911)

2.1.2.17. /p/ Ünsüzünün Yazımı

P ünsüzü eserde daima پ (pe) ile yazılmıştır.

Kelime başında p ünsüzü

اچم پوشدى içim poşdı “içim kederlendi” (11/246, 1917)

پادشاه padşah “padişah” (1/4, 1908)

پاراخود parağod “vapur” (5/142, 1915)

پاراخودقا parağodқа “vapura” (5/141, 1915)

پارلاق parlak “parlak” (13/402, 1909)

پاریژ Parij “Paris” (1/22, 1908)

پاژار pajar “yangın” (5/142, 1915)

پچراتلماسن pıçratılmasın “hor görülmesin” (2/50, 1913)

پچراق pıçrak “ahlak dışında olan” (2/50, 1913)
 پراگرام pragramma “program” (5/140, 1915)
 پرافیسور prafisör “profesör” (10/306, 1909)
 پرده perde “perde” (1/12, 1908)
 پروفیسور profisör “profesör” (1/15, 1908)
 پریشان perişan “pek” (13/403, 1909)
 پک pek “pek” (13/399, 1908)
 پوچته خانه poçtahane “postahane” (15/461, 1909)
 پوچماق poçmak “köşe, çatılma yeri” (1/11, 1908)
 پولیتیکه politika “politika” (1/8, 1908)
 پویزدنیز poïzdiñiz “treniniz” (5/140, 1915)
 پیالا قالپاق piyale kılpaq (فانوس) (4/111, 1911)
 پیتربورغ Pïterburğ “Peterburg” (10/306, 1909)
 پیغمبرنی peygamberni “peygamberi” (10/300, 1909)
 پیغمبر peygamber “peygamber” (10/300, 1908)
 پلانیت ülük planıta “ölü gezegen” (4/112, 1911)

Kelime ortasında p ünsüzü

آپا apa “abla” (2/49, 1913)
 آپپاق appak “apak” (4/111, 1911)
 آوروپا Avrupa “Avrupa” (15/460, 1909)
 ایمپیراتور impirator “imparator” (5/141, 1915)
 توپراق toprak “toprak” (17/515, 1909)
 قاپو kapu “kapı” (1/11, 1908)
 یاوروپالیلر yavrupalılar “Avrupalılar” (24/744, 1912)

Kelime sonunda p ünsüzü

قارا تاپ kara tap “kara leke” (5/141, 1915)

2.1.2.18. /r/ Ünsüzünün Yazımı

Çalışmada kelime başındaki r ünsüzü alıntı sözcüklerde görülür. r ünsüzü daima ر (ra) ile yazılır.

Kelime başında r ünsüzü

روسجه Rusca “Rusça” (13/403, 1909)

روسچه Rusça (24/763, 1912)

روسچده Rusçada “Rusçada” (10/302, 1909)

روسچه می؟ Rusça mı? “Rusça mı?” (11/246, 1917)

روسلاشدرو Ruslaşduruv “Ruslaştırma” (11/246, 1917)

روسلاشوب Ruslaşub “Ruslaşıp” (11/246, 1917)

Kelime ortasında r ünsüzü

آمریکا Amerika “Amerika” (1/13, 1908)

اوروش uruş “vuruş” (6/176, 1908)

تابشیرام tabşıram “açıklayayım” (10/302, 1909)

تатарчага Tatarçağa “Tatarcaya” (3/82, 1916)

تатарلارنده غی Tatarlarındagı “Tatarlarındaki” (11/246, 1917)

تاتارلیق Tatarlık “Tatarlık” (11/246, 1917)

تاتارمن Tatarmen “Tatarım” (5/142, 1915)

تاغلارغه taglarga “dağlara” (1/11, 1908)

ترتیب tertîb “dizme, düzen” (1/1, 1908)

تۆرک Törık “Türk” (9/271, 1908)

تۆرکچه Törıkçe “Türkçe” (9/272, 1908)

تۆرکستان Törkistan “Türkistan” (6/175, 1908)

تۆرکی Törkî “Türkî” (17/514, 1909)

تۆرکیه Türkiye “Türkiye” (13/401, 1909)

تغری Teñri “Tanrı” (10/302, 1909)

تۈرك Türk (3/81, 1916)

خزرچه Hazarça “Hazarca” (9/272, 1908)

سمرقند Semerқand “Semerkand” (17/513, 1909)

سۈزلەرىنە sۈzlerine “sözlerine” (3/82, 1916)

شادلانۇرلىق şadlanurlık “sevindirici” (5/141, 1915)

شاعىرلىك şairlik “şairlik” (17/515, 1909)

شاۋلاب توردى şavlab turdı “gürledi” (13/399, 1908)

شەرق şark “doğu” (15/456, 1912)

شەھىرلىى şöhretli “şöhretli” (13/401, 1909)

شۇرا şûra “şûra, konsey” (4/111, 1910)

سانىرىم sanırım “sanırım” (15/461, 1909)

سوڭرا soñra “soñra” (9/271, 1908)

ویران vîrân “yıkık” (13/403, 1909)

ویرمەك virmek “vermek” (15/461, 1909)

یراق yırak “uzak” (10/302, 1909)

Kelime sonunda r ünsüzü

ازمیر İzmir “İzmir” (5/140, 1915)

اگر eger “eğer, şayet” (13/ 401, 1909)

اوچار üçer (9/272, 1908)

اير ir “her” (10/301, 1909)

ایکیşەر ikişer “ikişer” (9/272, 1908)

بونلار bunlar “bunlar” (9/270, 1908)

بیڭلەر biñler “binler” (6/176, 1908)

تاتار Tatar “Tatar” (13/402, 1909)

تیمیر timir “demir” (5/140, 1915)

زور zur “büyük” (15/457, 1912)

سيڭير siñir (2/42, 1910)

قدر kadar “kadar” (9/272, 1908)

مذكر mezkur “belirtilen” (2/50, 1913)

وار var “var” (10/300, 1909)

يغمور yağmur “yağmur” (6/176, 1908)

2.1.2.19. /s/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde s ünsüzü, س (sin) ve ص (sad) ile ifade edilmiştir.

Kelime başında s ünsüzü

سانادق sanadık “saydık” (15/456, 1912)

سانلی sanlı “sayılı” (2/49, 1913)

سببلی sebebli “sebebli” (13/402, 1909)

سز siz “siz” (5/142, 1915)

سزنی sizni “sizi” (5/142, 1915)

سکزنجی sikizinci “sekizinci” (1/15, 1908)

سله و Slav “Slav” (5/140, 1915)

سمرقند Semerḵand “Semerkand” (17/513, 1909)

سوت söt “süt” (1/3, 1908)

سوز süz “söz” (1/3, 1908)

سوزله رینه süzlerine “sözlerine” (3/82, 1916)

سومش sevmiş (17/514, 1909)

سومك sevmek “sevmek” (9/271, 1908)

سویا suya (6/176, 1908)

سویلرک söylerlik (6/176, 1908)

سویله شدگز söyleşdiniz “söyleştiniz” (5/142, 1915)

سویله شکاچ söyleşkeç “söyleşince” (5/142, 1915)

سویله شوب söyleşüb “konuşup” (11/246, 1917)

سۆيلىۋەنچى söylevçi “söyleyen” (2/46, 1910)

سۆيلىۋەنچىمى söyleysiz mi “söylüyor musunuz?” (11/246, 1917)

سىڭىر siñir “sinir” (2/42, 1910)

سىن sin “sen” (5/142, 1915)

Kelime ortasında s ünsüzü

آتاسى atası “babası” (17/513, 1909)

اسمىدەش isimdeş (10/302, 1909)

اسمىسى isimsiz (2/42, 1910)

اڭاق تۈسلى aq tۈsli “beyaz renkli” (4/111, 1911)

آلساڭ alsañ (1/3, 1908)

ۈچۈنچىسى üçünçisi (17/514, 1909)

اورىنسز urunsız “yersiz” (15/456, 1912)

آۋگۈست Avgust “Ağustos” (1/10, 1908)

بىلىمسىز bilimsiz “bilimsiz” (2/49, 1913)

پرافىسور prafisör “profesör” (10/306, 1909)

تۈركىستان Törkistan “Türkistan” (6/175, 1908)

تۈرك بالاسىنىڭ Türk balasınıñ (2/45, 1910)

تۈسسز tössüz “renksiz” (4/113, 1911)

تېلىسزلىك tilsizlik “dilsizlik” (1/12, 1908)

جان ايەسى can iyesi “canlı” (4/111, 1911)

چىقساق چىقساق “çıksak” (5/141, 1915)

خرىستىيانلىق Hristiyanlık (9/272, 1908)

درسلىر dersler (24/763, 1912)

روسجه Rusca (13/403, 1909)

شېبھەسىز şöbhesiz “şüphesiz” (13/401, 1909)

شېكىسىز şiksiz “bilinir, açık” (3/82, 1916)

toğrusında "doğrusunda" (10/300, 1909)

Farsîçe "Farsça" (17/514, 1909)

Meskeu "Moskova" (5/140, 1915)

yazılson "yazılsın" (3/81, 1916)

üsemlikler "bitkiler" (4/112, 1911)

yoksa (9/272, 1908)

Kelime sonunda s ünsüzü

almas "almaz" (1/4, 1908)

imes "değil" (2/49, 1913)

bes "yeteri kadar" (17/514, 1909)

bula almas "bulamaz" (1/7, 1914)

çıga almas "çıkamaz" (3/82, 1916)

Kudüs "Kudüs" (5/140, 1915)

yasalmas (1/3, 1908)

Kelime başında s ünsüzü

şaklamak "korumak" (1/8, 1910)

şanağan "sayan" (10/300, 1909)

şanalur idi "sayılırdı" (13/399, 1908)

şanırım "sanırım" (15/461, 1909)

şoñ "sonra" (9/272, 1908)

şoñra (9/271, 1908)

şoñğı "sonuncu" (4/111, 1910)

şuvı "şuyu" (10/301, 1909)

yüz şom "yüz ruble" (5/140, 1915)

Kelime ortasında s ünsüzü

hüşuşa "hususa" (24/1, 1912)

عسردهش aşırdaş (10/305, 1909)

قىسقا kışka “kısa” (1/7, 1908)

ياصاوچى yaşavçı “yapan” (4/112, 1911)

2.1.2.20. /ş/ Ünsüzünün Yazımı

Çalışmada ş ünsüzü ش (şın) ile gösterilmiştir.

Kelime başında ş ünsüzü

شادلانورلىق şadlanurlıq “sevindirici” (5/141, 1915)

شاعركلک şairlik “şairlik” (17/515, 1909)

شانلى şanlı “şanlı” (5/141, 1915)

شاولاب şavlab turdı “gürledi” (13/399, 1908)

شېھه سز şöbhesiz “şüphesiz” (13/401, 1909)

شرق şark “doğu” (15/456, 1912)

شكسز şiksiz “bilinir, açık” (3/82, 1916)

شمال şimal “şimal” (15/456, 1912)

شمديكى şimdiki (15/461, 1909)

شه م şem “mum” (4/110, 1910)

شهرتلى şöhetli “şöhretli” (13/401, 1909)

شورا şûra “şûra, konsey” (4/111, 1910)

شوشى şuşı “şu” (4/112, 1911)

شوگا şuna “şuna” (10/302, 1909)

شولای şulay “öyle” (1/9, 1910)

شولايۇك şulayuk “aynı şekilde” (1/8, 1910)

شولۇك şuluk “aynı” (4/111, 1911)

شوندۇق şunduk “hemen” (4/111, 1911)

شوندى şundiy “şöyle” (2/49, 1913)

شوناڭ şuniñ “şunun” (5/141, 1915)

شونلاردır şunlardır “şunlardır” (9/271, 1908)

شويله şöyle “şöyle” (10/300, 1909)

شيكلى şikillî “gibi” (1/7, 1914)

شىمدىلىك şimdilik “şimdilik” (13/402, 1909)

شيوه şive “şive, ağız” (3/81, 1916)

Kelime ortasında ş ünsüzü

اشلىق aşlık “tahıl, ekin” (10/301, 1909)

تابشیرام tabşıram “açıklayayım” (10/302, 1909)

تىگدشى tindeşi “yaşıtı” (23-24/520, 1917)

قارشىلىق karşılıklı “karşılıklı” (1/7, 1914)

ياخشىراق yahşırak “daha iyi” (11/246, 1917)

ياشلىك yeşlik “gençlik” (10/301, 1909)

ياقشى yakşı “iyi” (2/46, 1910)

ياخشى yahşı “iyi” (9/270, 1908)

يولباشچىسىدىر yolbaşçısıdır (3/82, 1916)

Kelime sonunda ş ünsüzü

اسمىدەش isimdeş (10/302, 1909)

اوروش uruş “vuruş” (6/176, 1908)

تاش taş “taş” (10/302, 1909)

توش töş “gün ortası” (10/300, 1909)

تيۇش tiyüş “gerek” (10/301, 1909)

چواش Çuvaş “Çuvaş” (9/270, 1908)

سومش sevmiş (17/514, 1909)

طلوش tavış “ses” (1/9, 1910)

قىرىنداش karındaş “kardeş” (10/302, 1909)

قىلىنمامش kılınmamış (2/42, 1910)

ياراطلىش yaratılış (1/7, 1914)

ياش yaş “genç” (13/399, 1908)

ياڭلىش yañlış “yanlış” (2/42, 1910)

2.1.2.21. /t/ Ünsüzünün Yazımı

Çalışmada t ünsüzünü göstermek için ت (te) ve ط (tı) harfleri kullanılmıştır.

Kelime başında t ünsüzü

تابالماق taba almadık “bulamadık” (3/82, 1916)

تابالماز tabalmaz “bulunmaz” (1/5, 1908)

تابشیرام tabşıram “açıklayayım” (10/302, 1909)

تابماق tabmaq “bulmak” (1/8, 1910)

تатар Tatar “Tatar” (13/402, 1909)

تатарчага Tatarçağa “Tatarcaya” (3/82, 1916)

Татарларндағы Tatarlarındaki “Tatarlarındaki” (11/246, 1917)

Татарlık Tatarlık “Tatarlık” (11/246, 1917)

Татармен Tatarmen “Tatarım” (5/142, 1915)

таш taş “taş” (10/302, 1909)

тағларға tağlarğa “dağlara” (1/11, 1908)

таңышдыңız tanışdıñız “tanıştınız” (5/142, 1915)

түчқан tıçқан “fare” (4/111, 1911)

тертиб tertîb “dizme, düzen” (1/1, 1908)

Төрк Türk “Türk” (9/271, 1908)

Төркче Törıkçe “Türkçe” (9/272, 1908)

Төркiстан Törkistan “Türkistan” (6/175, 1908)

Төркi Törkî “Türkî” (17/514, 1909)

Түрkiye Türkiye “Türkiye” (13/401, 1909)

Теңрі Teñrî “Tanrı” (10/302, 1909)

tıl “dil” (1/3, 1908)
 تلمچ tılmaç “tercüman” (1/7, 1914)
 tılegençe bulsun “istediği olsun” (3/81, 1916)
 түбен tüben “önemsiz” (15/462, 1909)
 تۈرك Türk “Türk” (1/7, 1914)
 تۈركستاندا Türkistanda (11/246, 1917)
 تۈركستانلى لرنڭ Türkistanlılarıñ (2/46, 1910)
 تۈركلر Türkler (11/246, 1917)
 تۈركلردن Türklerden (1/5, 1912)
 تۈركلۈك Türklük (11/246, 1917)
 تۈركى Türkî (2/43, 1910)
 تۈرلى türli “türlü” (1/19, 1908)
 تۈرلى گنه türli gine (2/50, 1913)
 تۈزەتدى түзетди “düzelitti” (1/19, 1908)
 تۈش töş “gün ortası” (10/300, 1909)
 تۈگەل tügel “değil” (23-24/526, 1917)
 تۈگەل ل tügel “değil” (1/7, 1914)
 تىك tik “sadece” (1/7, 1914)
 تىگدەشى tindeşi “yaşıtı” (23-24/520, 1917)
 تىل til “dil” (13/402, 1909)
 تىلسىزلىك tilsizlik “dilsizlik” (1/12, 1908)
 تىمر timir “demir” (5/140, 1915)
 تىيۈش tiyüş “gerek” (10/301, 1909)
Kelime içinde t ünsüzü
 ارتوغراق artuğrak “daha fazla” (15/461, 1909)
 اۈستۈندە üstünde (6/175, 1908)

اوكتو okutuv “okutma” (15/461, 1909)

بيترى bitleri “sayfaları” (1/1, 1908)

خرستيانلىق Hristiyanlık (9/272, 1908)

غادىلىرى ğadetleri “adetleri” (9/272, 1908)

قاتشىمق katışmak (9/271, 1908)

لذتى lezzetli (10/306, 1909)

ماتور ايدى matur idi “güzeldi” (5/142, 1915)

ماتورراق maturrak “daha güzel” (5/141, 1915)

يارتى yartı “yarım” (2/46, 1910)

ياقتى yaktı “aydınlık” (4/112, 1911)

يوغالتم yuğaltdım “kaybettim” (5/140, 1915)

Kelime sonunda t ünsüzü

اسكىت İskit (1/4, 1908)

اوغوست avgust “Ağustos” (1/10, 1908)

بيت bit “elbette” (10/301, 1909)

چيت çit “yabancı” (1/3, 1908)

سوت söt “süt” (1/3, 1908)

نباتات nebâtât “bitkiler” (2/43, 1910)

يات yat “yabancı” (2/46, 1910)

يورت yurt (9/271, 1908)

Kelime başında t ünsüzü

طابدم tabdım “buldum” (5/140, 1915)

طارتساڭ tartsañ (1/3, 1908)

طاغى tağı “yine” (5/141, 1915)

طاڭ tañ atdı “tan attı” (5/142, 1915)

طاماق tamak “damak” (15/461, 1909)

- طاووشى ṭavışı “sesi” (15/461, 1909)
- تړیشه لر ټړیشلار “çalışıyorlar” (15/461, 1909)
- ټښلېلر ټښلېلار “dinliyorlar” (24/763, 1912)
- ټښچ غڼه ṭinç ğına “sessizce” (5/140, 1915)
- ټښچلقدن ṭinçlıktan “sessizlikten” (5/140, 1915)
- ټوتوچېلر ټوتوچلار “tutanlar” (10/300, 1909)
- ټورسه لر ټورسalar (1/1, 1908)
- ټورمازلر ټورمازلar (23-24/519, 1917)
- ټورمېمېز ټورمېمېمېز “durmuyoruz” (1/9, 1910)
- ټوروچې ټوروچې “duran” (11/246, 1917)
- ټورويورکن ټورويورکن “duruyorken” (13/402, 1909)
- ټوغروسنده ټوغروسنده "doğrusunda" (10/300, 1909)
- ټوځتالماسالار ټوځتالماسالار “durmasalar” (5/141, 1915)
- ټوکوز ټوکوز “dokuz” (10/302, 1909)
- ټولدېغې ټولدېغې “dolduğu” 1/7, 1908)
- ټونوک ټونوک “donuk” (24/755, 1912)
- ټويغولرې ټويغولرې “duyguları” (11/246, 1917)
- Kelime içinde t ünsüzü
- اټنه سینه aṭnasına “haftasına” (24/763, 1912)
- اوټورتلغان اوټورتلغان (4/111, 1911)
- اوټورمېچه اوټورمېچه “oturmayınca” (4/110, 1910)
- اونوټدېلر اونوټدېلر “unuttular” (11/246, 1917)
- اونوټکاندن اونوټکاندن “unuttuktan” (11/246, 1917)
- کایناتسه ق kaynaṭsak (1/7, 1914)
- ماټور maṭur “güzel” (5/140, 1915)
- مطبوعاتمېزده maṭbuatımızda “basınımızda” (15/456, 1912)

Kelime sonunda t ünsüzü

Kelime sonunda t ünsüzü sadece alıntı kelime de görülmüştür.

فقط faqat “ancak, yalnız” (10/302, 1909)

2.1.2.22. /v/ Ünsüzünün Yazımı

Çalışmada v ünsüzü و (vav) ve /ڤ/ ile gösterilir.

Kelime başında v ünsüzü

واتلماغان vatlamağan “bozulmamış” (10/302, 1909)

وار var “var” (10/300, 1909)

واردر vardır (9/271, 1908)

وارلقلارینی varlıklarını “varlıklarını” (10/300, 1909)

واسطه سیله vasıtasıyla “aracılıyla” (4/112, 1911)

واغون vağon (5/140, 1915)

واق vak “ufak” (4/111, 1911)

واقغه vakğına “ufacık” (4/111, 1911)

وزیرلك vezirlik (17/514, 1909)

واقته غی vakıtdağı “vakitteki” (2/50, 1913)

ویران vîran “yıkık” (13/403, 1909)

ویردیلر virdiler “verdiler” (13/399, 1908)

ویرمك virmek “vermek” (15/461, 1909)

ویرمی virmiy “vermiyor” (10/301, 1909)

Kelime içinde v ünsüzü

اڭلاتو بولسه añlatuv bulsa “anlatmak gerekirse” (1/7, 1914)

آوروپا Avrupa (15/460, 1909)

آوزمی avız mı? “ağız mı” (15/456, 1912)

آوغوست avğust “Ağustos” (1/10, 1908)

اوقوچی ukuvçı “öğrenci” (1/7, 1908)

أول avıl “köy, oba” (10/301, 1909)
 اولامق avlamak (9/271, 1908)
 اولرگه evlerge “evlere” (15/461, 1909)
 اولغه avılğa “köye” (10/301, 1909)
 اولمز avılımız “köyümüz” (10/301, 1909)
 تاوشی tavişı “sesi” (13/399, 1908)
 چواشچه Çuvaşça (9/271, 1908)
 دیوار dîvâr “duvar” (1/11, 1908)
 سومش sevmiş (17/514, 1909)
 سويله söylevçi (2/46, 1910)
 شیوه şive “şive, ağız” (3/81, 1916)
 صوی suvı “suyu” (10/301, 1909)
 طوش taviş “ses” (1/9, 1910)
 عوام avâm “halk tabakası” (10/300, 1909)
 ماکتاون maktavdan “övmekten” (15/460, 1909)
 یازوچی yazuvçı “yazan” (17/514, 1909)
 یازوچیلق yazuvçılık “yazıcılık” (4/111, 1910)
 یاوروپالیلر “yavrupalılar” (24/744, 1912)
 یاولقلی yavlıqlı “baş örtülü” (5/141, 1915)
 یینوارلر yanvarlar “Ocaklar” (1/10, 1908)
 یه شه yeşevçilerden “yaşayanlardan” (11/246, 1917)
 یوغالتوچی yuğaltuvçı “kaybeden” (11/246, 1917)
Kelime sonunda v ünsüzü
 آ av (9/271, 1908)
 اوکتو okutuv “okutma” (15/461, 1909)
 براو birev “herhangi birisi” (4/112, 1911)

diyüv “demek” (9/272, 1908)

Ruslaşduruv “Ruslaştırma” (11/246, 1917)

Slav “Slav” (5/140, 1915)

kullanuv (2/50, 1913)

Meskew “Moskova” (5/140, 1915)

yalkav “tembel” (6/176, 1908)

Kelime başında ünsüzü

Vasılı Vasilyevič Radlof (10/305, 1909)

Volga “Volga” (5/140, 1915)

Volga (9/270, 1908)

vinoğrad “üzüm” (4/113, 1911)

Kelime içinde ünsüzü

zavod “fabrika” (4/112, 1911)

Kelime sonunda ünsüzü

Metinlerde kelime sonunda ünsüzüne rastlanılmamıştır.

2.1.2.23. /y/ Ünsüzünün Yazımı

Çalışmada y ünsüzü kelime başında ve ortasında ي (ye) ile gösterilmiştir. Kelime sonunda ise ی (ye) ile gösterilmiştir.

Kelime başında y ünsüzü

yaki “veya” (6/176, 1908)

yabancı (13/402, 1909)

yabancı (13/402, 1909)

yat “yabancı” (2/46, 1910)

yahşığına “iyice” (5/140, 1915)

yahşırak “daha iyi” (11/246, 1917)

yahud “yahut” (2/43, 1910)

yaratamız “seviyoruz” (5/142, 1915)
 yaratılış yaraplash (1/7, 1914)
 yartı “yarım” (2/46, 1910)
 Hak Tealanıñ yardımı یاردمی حق تعالانڭ (1/1, 1908)
 yarım asırlık یارم عصرلق (13/402, 1909)
 yarum “yarım” (1/8, 1910)
 yarıy “tamam” (1/7, 1914)
 yazuşub “yazışıp” (1/5, 1908)
 yazık “yazık, günah” (5/142, 1915)
 yazılsun “yazılsın” (3/81, 1916)
 yazılgaç “yazılınca” (5/141, 1915)
 yazmaska “yazmamak” (3/81, 1916)
 yazmıyça “yazmayınca” (3/82, 1916)
 yazuvçı “yazan” (17/514, 1909)
 yaş “genç” (13/399, 1908)
 yafa “Ufa” (5/140, 1915)
 yaktı “aydınlık” (4/112, 1911)
 yakşı “iyi” (2/46, 1910)
 yaklaşsun “yaklaşsın” (3/81, 1916)
 yañlış (2/42, 1910)
 yal “dinlenme” (10/301, 1909)
 yalgız “yalnız” (2/46, 1910)
 yalkav “tembel” (6/176, 1908)
 yalñız (10/302, 1909)
 yavrupalılar (24/744, 1912)
 yavlıqlı “baş örtülü” (5/141, 1915)

yibermişdir “göndermiştir” (1/5, 1908)
 yaxşı “iyi” (9/270, 1908)
 yırak “uzak” (10/302, 1909)
 yérine “yerine” (1/9, 1910)
 yığlağan “ağlayan” (5/142, 1915)
 yağmur (6/176, 1908)
 yakın (6/176, 1908)
 yigirmi “yirmi” (13/402, 1909)
 yeñi (15/461, 1909)
 yıl (9/271, 1908)
 yıllık (5/140, 1915)
 yeneñ (5/1912)
 yanvarlar “ocak” (1/10, 1908)
 yeşevçilerden “yaşayanlardan” (11/246, 1917)
 yurt (9/271, 1908)
 yurd “yurt” (1/7, 1914)
 yürüb tura (518/1917)
 yürüy başladım “yürümeye başladım” (5/140, 1915)
 yüz (9/271, 1908)
 yüz illi min “yüz elli bin” (5/140, 1915)
 yüz som (5/140, 1915)
 yüzünci “yüzüncü” (1/13, 1908)
 yutulğanlar “yutulmuşlar” (11/246, 1917)
 yuğarı “yukarı” (5/142, 1915)
 yuğaltdım “kaybettim” (5/140, 1915)
 yuğaltuvçı “kaybeden” (11/246, 1917)

یوغالدی yugaldı “kayboldu” (11/246, 1917)
 یوغالغانلار yugalğanlar “kaybolmuşlar” (11/246, 1917)
 یوق yok (1/7, 1914)
 یوقدر yodur (9/270, 1908)
 یوقسه yoksə (9/272, 1908)
 یوقلغی اییدی yokluğı idi “yokluğuydu” (2/49, 1913)
 یوقلی الماق yoklıy almadık “uyuyamadık” (5/142, 1915)
 یول yol (1/3, 1908)
 یولباشچیسیدر yolbaşçısıdır (3/82, 1916)
 یولچی yolçı “yolcu” (5/140, 1915)
 یولچیلر yolçılar “yolcular” (5/140, 1915)
 یولدز yıldız “yıldız” (9/272, 1908)
 یونان Yunan (11/246, 1917)
 ییرده می؟ yirde mi “yerde mi?” (3/81, 1916)
 ییرلرگه yirlerge “yerlere” (5/140, 1915)
 ییل yıl (9/272, 1908)
 ییلق yıllık (13/402, 1909)
Kelime içinde y ünsüzü
 آقادیمییا akadimiya “akademi” (10/306, 1909)
 ترکیه Türkiye “Türkiye” (13/401, 1909)
 تیوش tiyüş “gerek” (10/301, 1909)
 دیو diyüv “demek” (9/272, 1908)
 طوریرکن turuyorken (13/402, 1909)
 طویغولری tuyğuları “duyguları” (11/246, 1917)
 فیلسوف feylesof “filozof” (17/514, 1909)
 قایتدم kaytdım “döndüm” (5/140, 1915)

کایناتسە ق kaynatsak (1/7, 1914)

قین kiyin “zor” (4/112, 1911)

کیوم kiyüm “giyim” (10/302, 1909)

میلیونلار milyonlar (1/8, 1910)

Kelime sonunda y ünsüzü

آغای aḡay “aḡabey” (5/140, 1915)

آلای alay “öyle” (2/46, 1910)

آندای anday “öyle, onun gibi” (24/759, 1912)

آنکای enkey “anneciğim” (1/9, 1910)

اوڭغای uñḡay “yararlı” (4/110, 1910)

اوندای onday “onun gibi” (2/49, 1913)

بابای babay “dede” (10/301, 1909)

بای bay “varlıklı” (13/399, 1908)

بوندای bunday “bunun gibi” (20/269, 1910)

شولای şulay “öyle” (1/9, 1910)

شوندی şundiy “şöyle” (2/49, 1913)

کورنمی kürnmiy “körünmüyor” (11/246, 1917)

موندای munday “bunun gibi” (15/456, 1912)

موندی mundiy “böyle” (1/7, 1914)

ویرمی virmiy “vermiyor” (10/301, 1909)

2.1.2.24. /z/ Ünsüzünün Yazımı

Metinlerde z ünsüzü ز (ze) ile gösterilmiştir.

Kelime başında z ünsüzü

زاوود zavod “fabrika” (4/112, 1911)

زور zur “büyük” (15/457, 1912)

Kelimenin içinde z ünsüzü

آزراق azrak “daha az” (1/10, 1910)

بیزگه bizge “bize” (10/301, 1909)

تدبیرسزلك tedbirsizlik (2/45, 1910)

خزرچه Hazarça (9/272, 1908)

سزنىڭ sizniñ “sizin” (10/301, 1909)

سىكزىنجى sikizinci “sekizinci” (1/15, 1908)

قازاق Kazak “Kazak” (3/81, 1916)

قازاقچه Kazaqça “Kazakça” (2/46, 1910)

قازانچه Kazança “Kazanca” (2/46, 1910)

قازغانچ kazğanıç “kazanç” (6/176, 1908)

كوزگى közgi “ayna” (5/142, 1915)

گوزل güzel (6/175, 1908)

گوزل اولور ایدی güzel olur idi (2/43, 1910)

لذتلى lezzetli (10/306, 1909)

مذكر mezkur “belirtilen” (2/50, 1913)

وزىرلك vezirlik (17/514, 1909)

يازسه ق yazsak (1/7, 1914)

يازىلغاچ yazılgaç “yazılınca” (5/143, 1915)

يوزلر yüzler (6/176, 1908)

يوزلرچه yüzlerçe (1/9, 1910)

Kelimenin sonunda z ünsüzü

آلۇڭز aluñuz “alınız” (4/111, 1911)

اۈزىمى avız mı? “ağız mı” (15/456, 1912)

اوقتۇڭز okutuñuz (15/462, 1909)

اولغانمىز olğanmız “olmuşuz” (10/301, 1909)

olmaz (13/402, 1909)
 ایتہ آلماز ite almaz “edemez” (15/461, 1909)
 ایتہ مز eytemiz “söylüyoruz” (15/456, 1912)
 بابائیز babañız “dedeniz” (10/301, 1909)
 بر آز biraz (15/456, 1912)
 بز biz (10/301, 1909)
 بلمسز bilimsiz “bilimsiz” (2/49, 1913)
 توسسز tössüz “renksiz” (4/113, 1911)
 تیز tiz “tez” (6/175, 1908)
 هسته یز hastayız (15/462, 1909)
 خاتون قز ħatun kız “kadınlar” (5/142, 1915)
 دڭیز diñiz “deniz” (1/5, 1908)
 شبهه سز şübhesiz (13/401, 1909)
 طوقز tokuz “dokuz” (10/302, 1909)
 فرانسوز Fransuz “Fransız” (11/246, 1917)
 قاز kaz “kaz” (10/300, 1909)
 کاغز keğaz “kâğıt” (2/46, 1910)
 کورملی یز körmeliyiz (13/403, 1909)
 کوز küz “göz” (9/271, 1908)
 کوڭلسز küñülsız “gönülsüz” (5/140, 1915)
 کوندز köndız “gündüz” (4/112, 1911)
 ملتیز milletimiz “milletimiz” (5/141, 1915)
 یالغز yalgız “yalnız” (2/46, 1910)
 یالڭز yalñız (17/514, 1909)
 کوز یشلرم köz yaşlarım (1/3, 1908)
 یولدز yuldız “yıldız” (9/272, 1908)

2.2. Şekil Bilgisi

Tatar dilinin söz yapım yolları, gramatik şekilleri gibi oldukça sağlamdır. Ömek olarak bugünkü Tatar dilinine has söz yapımı yöntemlerinin ve yollar zenginliğini günümüze kadar gelebilmiş eski Tatar dilinin anıtı olan “Kıssa-i Yusuf” (1262) adlı eserde görmek mümkündür: kürık+lı “görklü”, dat+lı (tat-lı) “lezzetli”, “yar+lı “yoksul”, yörek+lı “yürekli”, karın+deş “kardeş”, kardeş+lık “kardeşlik”, yalav+çı “dilenci”, aç+ık “açık”, su+sız+lık “susuzluk”, aç+ıl- “açılmak”, un +bır “on bir” gibi (Ganiyev 2013: 24).

2.2.1. Yapım Eklerinin İmla Özellikleri

2.2.1.1.İsimden isim yapma eki

1. +Ar, +şAr

Ekin imlası ار+ ve شر+ şeklindedir. Ekten önceki kelime ünsüz ile bittiğinde ekin yazımında ünlü harf gösterilmiştir.

Ek, asıl sayı adlarından üleştirme sayıları yapmaktadır. Ünsüzle biten sayılara -ar, -er; ünlüyle biten sayılara -şar, -şer biçimi getirilir. GTT²⁵ gramer kitaplarında +Ar, +şAr başlığına rastlanılmamıştır.

اوچار üçer (9/272, 1908)

ایکیشر ikişer (9/272, 1908)

Metindeki şekillerinin yanı sıra bu kelimeler GTT’de ikişer olarak yazılmaktadır ve üçer kelimesi aynı şeklini korumaktadır.

2. +Av

Kalın köklere -av, ince köklere -ev getirilmektedir. E.V. Sevortyan bu ekin eski-
agu/-egü ekinden ortaya çıktığını söylemektedir (Ganiyev 2000: 77).

Sayı adlarından ortaklık, beraberlik ifadeli yeni isimler yapan bu ekin lehçelerdeki değişimi “-agu> -avu> -av” şeklindedir. Çağataycada birev, ikev, üçev vs. Bu ek aynı fonksiyonla devam etmektedir. GTT’de cıyuv sanı “toplama sayı adı” adıyla gösterilir (Öner 1998: 52).

²⁵ Günümüz Tatar Türkçesi

Ekin imlası +او şeklindedir. Çalışmada örneğine sadece bir yerde rastlanmıştır.

براو birev “herhangi birisi” (4/112, 1911).

2. +CA

Ekin imlası +چه şeklindedir. Kalın ünlülerle +Ca, ince ünlülerle +Ce şeklinde okunmuştur. İmla için istisnai durum olarak ek bir yerde +جه şeklinde yazılmıştır.

Millet isimlerine gelerek sözcük türetir.

باشقردچه Başkurdça “Başkurtca” (2/46, 1910)

تاتارچه Tatarça “Tatarca” (10/301, 1909)

چواشچه Çuvaşça (9/271, 1908)

قازاقچه Kazakça (2/46, 1910)

قازانچه Kazança (2/46, 1910)

قافقازچه Kafkazça (2/46, 1910)

قريمچه Kırımça (2/46, 1910)

ميشه رچه Mişerçe (1/7, 1914)

تركچه Türkîçe “Türkçe” (17/514, 1909)

فارسچه Farsîçe “Farsça” (17/514, 1909)

روسجه Rusca (13/403, 1909)

آقچه akça “para” (6/176, 1908)

4. +çAn

Bir şeye düşkünlük, bağlılık veya dış görünüşle ilgili vasıflar ifade eder (Öner 1998: 49). Süzçen “konuşkan, geveze”, işçen (yığit) “hamarat, çalışkan”. -çAn eki addan sfit tretme ekidir (Güney Ş. 2015: 60).

Metinde ekin imlası +چان şeklindedir. Ekin yazımında ünlü harf gösterilmiştir.

آڭلاوچان añlavçan “anlayan” (5/141, 1915)

ايتوچان itüvçen “eden” (5/141, 1915)

5.çI

Ek, eskiden beri Türkçede kullanılan en işlek eklerden biridir. Bu ek meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamında adlar türetir. Örneğin bedizçi “ressam, heykeltraş”, sıgıtçı “yas tutucu”, tamgaçı “mühürdar” (Tekin 2003: 81). ETR’de²⁶ bu ekin yuvarlak ünlülü şekli bulunmamaktadır.

Ek bugün Türkiye Türkçesinde aynı fonksiyonlar devam etmektedir +CI ve +CU şeklindedir.

GTT’de -çı/-çı eki isimlerde işi yapanı (ış+çı, doklad+çı), sosyal, siyasi veya bilimsel akımların taraflarını (darwin+çı, megrifet+çı), bir iş veya hareketi sıkça yapanı (gaybet+çı, elek+çı, içki+çı) vb. bildirir (Ganiyev 2000: 16).

Çalışmamızda ekin imlası +چی şeklindedir. Yuvarlak ünlülü şekli bulunmamaktadır. Meslek ve sıfat anlamlarını vermektedir.

آرابه چيلق arabaçılık (15/461, 1909)

جیوچیلر cıyuvçılar “derleyenler” (10/300, 1909)

يازوچی yazuvçı “yazıcı, yazan” (15/460, 1909)

ياساوچی yasavçı “yapan” (4/112, 1911)

سویله وچی söylevçi “söyleyen” (2/46, 1910)

6. +dAş

Bu ek ETR’de kadaş "kardeş, yakın akraba" örneğinde görülmektedir (Tekin 2003: 83).

Kalın ünlülerle beraber +daş/+taş, ince ünlülerle beraber +deş/+teş eki getirilerek okunmaktadır. Bu ek getirildiği sözcüklere yakınlık, ortaklık, eşitlik anlamlarını katmaktadır.

Çalışmamızda ekin imlası +دش şeklindedir.

اسمدهش isimdeş “adaş” (10/302, 1909)

قردهشلرمزدر kardeşlerimizdir (9/272, 1908)

عصردهش asırdaş (10/305, 1909)

²⁶ Eski Türkçe

Aşağıdaki kelimede ek ünlüsüyle beraber yazılmıştır.

قرنداش qarındaş (10/302, 1909)

7.+KI

Aitlik eki de denilen bu ETR’de içreki “içerdeki, saraya mensup”, öñreki “öndeki, doğudaki”, biryeki “güneydeki”, tabgaçğı “Çin’deki” örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 82, 83).

GTT’de kalın ünlülerle beraber +gı, ince ünlülerle beraber +gï eki getirilerek okunmaktadır, +kı +kï şekli sert ünsüzlerle biten kelimelerde bulunmaktadır. Bu ek fillere (tuz+gı-, kal+gı, yol+kı-), yansımalara (mıc+gı- pıs+kı-) eklenir. Tatar Türkçesinde -gı ekli sözlerden bazılarının kökleri müstakil kullanılmaz; ırgı- “zıplamak”, talkı- “lif çıkarmak”, sélké- “silkelemek” ırgı- “vurmak” (Ganiyev 2000: 143).

Çalışmada ekin imlası +قى, +كى, +غى, +گى şeklindedir. Yuvarlak ünlülü biçimi bulunmamaktadır. İsimlerde aitlik, bağıllık ve bulunma bildirir.

آنده غى andağy “oradaki” (1/9, 1910)

بانقه ده غى bankadağy “kavanozdaki” (4/111, 1911)

بو كونكى bugünkü “bugünkü” (13/402, 1909)

توبانده گى tübendegı “aşağıdaki” (4/111, 1911)

شمديكى şimdiki “şimdiki” (15/461, 1909)

سونغى soñğy “sonuncu” (4/111, 1910)

وقتده غى vakıtdağy “vakitteki” (2/50, 1913)

يافراقلرده غى yafraklardağy “yapraklardaki” (4/112, 1911)

ياننده غى yanındağy “yanındaki” (10/301, 1909)

يوزنده گى yüzündegı “yüzündeki” (4/112, 1911)

يوغارىغى yuğarığy “yukarıki” (15/457, 1912)

يولذرده غى yuldızdagı “yıldızdaki” (4/110, 1910)

8.+II

Bu ek ETR’de +llg şeklindedir. Sahip olan anlamında sıfatlar türetmektedir. Atlıg “atlı, süvari”, başlıg “başlı, mağrur”, tizlig “dizli, güçlü”, kullug “köleli, köle sahibi” kelimeleri örnek olarak verilebilir (Tekin 2003: 83).

GTT’de +lı eki kalın sözlere lı eki ince sözlere gelmektedir. Bugünkü Tatar Türkçesinde -lı eki isimler ve sıfatlar türetmede kullanılır. Birçok bilimadamı bu ekinlik ekinden meydana geldiğini düşünmektedir. Eklerin semantik ve kullanılış özelliklerinden yola çıkarak ele aldığımızda, bu fikirle gelişmesi tam olarak mümkündür. Tatar Türkçesinin gelişim sürecinde belirli olduğu gibi, herhangi ülke, şehir, köy kimi zaman da millet ya da etnik grup -lık eki ile bildirilmiştir. Kazanlı sözü tam olarak bu anlamdadır. Kazanlılık sözünden meydana geldiğini kabul etmek oldukça doğaldır ve bilimsel temele de uymaktadır (Ganiyev 2000: 54).

Ekin gösterimi +لى şeklindedir. Ek tek şekillidir. Kalın ünlülü kelimelerde +lı, ince ünlülü kelimelerde +li olarak okunur.

اورنلى urunlı “yerli” (15/456, 1912)

جانلى canlı “canlı” (10/301, 1909)

سانلى sanlı “sayılı” (2/49, 1913)

ياراقلى yaraklı “yararlı” (1/7, 1914)

قارشولقلى karşulıklı “karşılıklı” (1/7, 1914)

قازانلىلار Kazanlılar “Kazanlılar” (10/306, 1909)

يازولى yazuvlı “yazılı” (10/301, 1909)

يافراقلى yafraqlı “yapraklı” (4/111, 1911)

ياقلى yaklı “tarafli” (15/456, 1912)

اق توسلى aq tüsli “beyaz renkli” (4/111, 1911)

بيلگلى bilgili “bilgili” (1/7, 1914)

تیلی tilli “dilli” (2/46, 1910)

تملی temli “lezzetli” (4/111, 1911)

تورلی türli “türli” (10/300, 1909)

تیوшли tiyüşli “gerekli” (13/399, 1908)

دهشتلی dehşetli “dehşetli” (2/45, 1910)

سببلی sebebli “sebepli” (13/402, 1909)

شهرتلی şöhetli “şöhretli” (13/401, 1909)

کیره کیره kirekli “gerekli” (1/7, 1914)

لذتلی lezzetli “lezzetli” (10/306, 1909)

مناره لی minareli “minareli” (1/9, 1908)

9. +lık

ETR’de bu ek, beglik "bey olmaya layık, bey olacak olan" eşilik "hanım olmaya layık, hanım olacak olan" özlük "şahsi, kişiye ait" adgırlık "aygr olacak, aygrr olabilecek", bugralık "buğra olacak, buğra olabilecek" örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 84).

GTT’de bu ek +-lık/-lik şeklindedir. Bu ek çok işlevseldir ve kullanım sıklığı oldukça geniştir. Ek, birçok örnekte soyut isimler oluşturmaktadır. Ekin kullanım örnekleri suv+lık “suluk”, narat+lık “çamlık”, işiklik “kapılık”, batır+lık “yiğitlik”, bîr+lık (para), un+lık “onluk”, dîkan+lık “dekanlık”, pîçenlik “otluk”, salamlık “samanlık” gibidir (Ganiyev 2000: 50). Ek, kökteki asıl anlamı verir: Alet ve düzeneği (arkalık "sırtlık", küzlik “gözlük”, bitlik “yüzlük”), tabiat nesnelerinin bulunduğu yerleri (kayınlık "kayınlık", yükelik "ıhlamurluk", taşlık "taşlık"), ev araç gereçlerinin koyulduğu veya saklandığı mekânları (utınlık "odunluk", pîçenlik "biçimlik, çayır", salamlık "samanlık"), soyut kavram ve düşünceleri (aktivlik "aktiflik", kartlık "yaşlılık", çiberlik "güzellik", hareketçenlik “çok hareketlilik”), meslek isimlerini (terlikçilik "hayvancılık", iğnçilik "ekincilik", bilgiclik "bilgiçlik", ukıtıvçılık "öğretmenlik") gibi (Ganiyev 2000: 16).

Ekin imlası: لك + لق

Ekin işlevi oldukça geniştir. En sık kullanılan eklerden biridir. Kalın ünlülü kelimelerde +لق, ince ünlülü kelimelerde +لك şeklinde gösterilir. Yazımda ekin ünlüsü gösterilmez. Yer, alet, layıklık, soyut kavram anlamlarını vermektedir.

arabacılık “arabacılık” (15/461, 1909) ارابه چيلق

aşlık “tahıl, ekin” (10/301, 1909) آشلق

urğacılık “dişilik” (2/49, 1913) اورغاچى لق

uquvlurlik (10/302, 1909) اوقولورلق

çakrumlik “kilometrelik” (10/301, 1909) چاقروملىق

Hatunlik (15/461, 1909) خاتونلق

yarım asırlık (13/402, 1909) يارم عصرلىق

Hıristiyanlik (9/272, 1908) خرىستىيانلىق

yaktılık (4/112, 1911) ياقتىلىق

yañlışlık (15/456, 1912) ياڭلىشلىق

yıllık “yılık” (13/402, 1909) يىللىق

yazuvçılık “yazıcılık” (4/111, 1910) يازوچىلىق

ediblik “yazarlık” (17/515, 1909) ادىبلىك

işçilik (15/461, 1909) اشچىلىك

irkeklik “erkeklik” (2/49, 1913) ىركەكلىك

birlik (13/401, 1909) بىرلىك

birinçilik (2/43, 1910) بىرىنچىلىك

tedbirsizlik (2/45, 1910) تدبىرسىزلىك

Türklük (10/306, 1909) تۈركلىك

terzilik “teğüvçilik” (15/461, 1909) تىگۈچىلىك

söylerlik (6/176, 1908) سۆيلىرىك

şairlik (17/515, 1909) شاعىرلىك

شىمدىلىك şimdilik (13/402, 1909)

كۆبلىك köblük “çokluk” (9/270, 1908)

وزىرلىك vezirlik (17/514, 1909)

ياشلىك yeşlik “gençlik” (10/301, 1909)

كونلىك künlük “günlük” (1/9, 1908)

10. +nçI

Bu ek sıra sayıları türetmektedir. ETR’de +(X)nç olarak ifade edilmektedir. Törtünç “dördüncü”, bişinç “beşinci” kelimeleri örnek olarak verilebilir (Tekin 2003: 84).

Bu ek GTT’de sayı+çı/çı ifadesiyle gösterilmektedir. Yigirmibışmıñçı “yirmi beş bininci”, yözçï “yüzüncü”, utızmıñçı “otuz bininci” kelimeleri örnek olarak verilebilir (Ganiyev 2000: 50).

Çalışmamızda ekin imlası +نچى şeklinde. Sıra sayıları yapma görevinde kullanılır. Ekin yuvarlak ünlülü şekli yoktur.

برىنچى birinçi “birinci” (10/306, 1909)

ايكىنچى ikinci “ikinci” (1/1, 1908)

اوچىنچى üçüncü “üçüncü” (15/456, 1912)

يىگىرمىنچى yigirminçi “yirminci” (2/50, 1913)

11. +rAk

GTT’de bu ek için çüprek “çabut”, kükrek “göğüs”, bayrak “bayrak” kelimeleri örnek olarak verilebilir (Ganiyev 2000: 88).

Ekin imlası çalışmada رەك + راق şeklinde gösterilmiştir. Ek sıfatlarda karşılaştırma görevindedir. Yazımda ekin ünlü sesi gösterilir.

آرتۇغراق artığrak “daha fazla” (20/269, 1910)

ارتۇغراق artuğrak “daha fazla” (15/461, 1909)

آزراق azrak “daha az” (1/10, 1910)

صوڭراق soñraq “daha sonra” (9/272, 1908)

ياقین راق yaqınraq “daha yakın” (6/176, 1908)

شه بره ك shebrek “daha etkili” (1/7, 1914)

كوبره ك köbrek “daha çok” (4/111, 1911)

12. +sIz

Yokluk eki olarak kullanılan bu ek ETR’de +slz, +sUz olarak gösterilmektedir. Aşsız “yiyeceksiz, yemeksiz”, tonsuz “giyeceksiz, fakir”, buñsız "dertsiz, kaygısız", idisiz “sahipsiz”, kergeksiz “gereksizce”, sansız “sayısız” ögsüz “öksüz, anasız”, otsuz “otsuz”, subsuz “susuz” (Tekin 2003: 85).

Bu ek bir durumda yapım eki olarak kullanılırken diğer bir durumda gramatik işlevle kullanılır. Örnek olarak zararsız "zararsız", yemsiz "çehresiz, az güzel" sözleri zararsız iş "zararsız iş", yemsiz kürénéş "çirkin görünüş" gibi gruplarda ek, ismi sıfata dönüştürür (Ganiyev 2000: 18).

Ekin imlası +سز şeklindedir. Ek, tek şekilli olup ünlüsü yazılmaz. Kalınlık incelik uyumuna göre okunur. Yokluk anlamı verir.

اورنسر urunsız “yersiz” (15/456, 1912)

قارشولقسز qarşulıksız (1/7, 1914)

ياراقسر yaraqsız “yararsız” (4/111, 1911)

ياقتیسز yaqtısız “ışksız” (4/113, 1911)

يافراقسر yafraqsız (4/112, 1911)

صانسز sansız “sayısız” (1/24, 1908)

بلمسر bilimsiz “bilimsiz” (2/49, 1913)

شبهه سز şübhesiz (13/401, 1909)

اسمسز isimsiz (2/42, 1910)

توسسز tössüz “renksiz” (4/113, 1911)

2.2.1.2. İsimden fiil yapım eki

1.+Al

GTT’de bu ek kalın ünlülerle beraber -al, ince ünlülerle beraber -el getirilerek okunmaktadır. İsimlere, sıfatlara ve haber bildiren sözlere eklenmektedir. Bu ekin eski ul- fiili ile ilişkisi vardır (yug+ul- =yugal- “kaybolmak”). Tırıl- “dirilmek”, tözel- “düzelmek”, yugal- “kaybolmak”, uñal- “iyileşmek” kelimeleri örnek olarak verilebilir (Ganiyev 2000: 146). İsimlerden geçişsiz fiiller yapan ve kullanımı az olan ekiin dil tarihimiz boyunca örnekleri pek fazla değildir (Öner 1998:61).

Çalışmamızda ekin yazımı ال+ şeklindedir. Tek bir örnekte görünmüştür.

يوغالماسن yuğalmasın “yok olmasın” (2/50, 1913)

2. +lA

Bu ek ETR’de abla- “avlamak” başla- “başında olmak, lider olmak” ille- “devlet” kurmak” kaganla- “hakan yapmak”, kışla- “kışı geçirmek”, kılıçla- “kılıçla öldürmek” örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 87).

Ek GTT’de isimlerden fiil türetmektedir. Örneğin; dagala- “nallamak”, sabınla- “sabunlamak”, başla- “başlamak”, mayla- “yağlamak”, ütükle- “ütülemek”, yalğanla- “yalan söylemek” (Güney Ş. 2015: 69).

Çalışmamızda ekin imlası لا+ şeklindedir. Bu ek, isme gelerek yapma veya olma bildiren fiiler yapmaktadır.

آولامق avlamak “avlamak” (9/271, 1908)

صاقلامق saklamak “saklamak” (1/8, 1910)

قوالامق kovalamak “kovalamak” (9/272, 1908)

2.2.1.3. Fiilden isim yapım eki

1. -ç

Fillerin, dönüşlü gövdelerine eklenerek, fazlalık, aşırılık ifade eden veya fiilin sonunda ortaya çıkan hali bildiren isimler yapmaktadır. ETR’de ögrünç "sevinç", tegzinç "tomar, bölüm", abınç "teselli, avunma". Bu ek GTT’de tayanıç “destek”, söyiniç “sevinç” yuvanıç “teselli, avunma” örneklerinde görülmektedir (Öner 1998: 85).

Çalışmamızda ekin imlası -چ şeklidir.

کازغانچ kazğanıç “kazanç” (6/176, 1908)

2.-k

Yer isimleri, bazı araç gereç isimleri bildirmektedir ve fiillere eklenmektedir.

ETR’de tok "tok", toruk “zayıf”, yaguk “yakın”, yaruk “güneş” (Tekin 2003: 91).

Bu ek GTT’de -ak/-ek, -k şeklinde görülmektedir. Ek şu örneklerde görülmektedir: ur+ak “orak”, bül+ek “hediye”, yat+ak "yatak" tor+ak "durak", tıl+ek "dilek", aksak "aksak", yılak "sulu gözlü", ilek "elek", kadak "çivi", térek "direk", tarak "tarak", körek "kürek", yatak "yatak", torak "mesken", bülek "hediye", tayak "dayak, değnek" (Ganiyev 2000: 67).

Çalışmamızda ekin imlası ق- ile gösterilmiştir.

تاياق tayak “dayak, sopa” (10/301, 1909)

3-m/ -Xm

ETR’de talım "yağma", kelim "giyme, elbise", tugum “yeniden doğuş”, istem "istek, arzu" (Gabain 1995: 53). Barım “mal mülk, servet”, batım "batım batma", ölüm “ölüm” (Tekin 2003: 92).

Bu ek GTT’de -ım/ım, -m şeklindedir ve fiil köküne eklenmektedir. Atlam “geniş adım”, agım “akıntı”, kilim “geliş”, katlam “kat”, alım “tarz”, söylem “telaffuz”, tizim “dizi, sıra”, sızım "çizim", beylem "örgü, bağlam", savım "sağım",

söylem "telaffuz", yavım "yağış", kiyim "giyim", yotım "yudum", totam "tutam", çakırım "kilometre" (Ganiyev 2000: 59).

Çalışmamızda ekin imlası -م- şeklindedir.

چاقرم çakırım "kilometre"²⁷ (6/176,1908)

کيوم kiyüm "giyim" (10/302, 1909)

بلمسز bilimsiz "bilimsiz" (2/49, 1913)

4.-mA

ETR'de "yelme"²⁸ kelimesi bu eke örnek olarak verilebilir (Tekin 2003: 92).

GTT'de bu ek her zaman fiil köküne getirilmektedir. Başkarma "yürütme, becerme", uylanma "düşünme", çağıştırma "karşılaştırma", uydırma "uydurma" kelimeleri bu eke örnektir (Ganiyev 2000: 181).

Çalışmamızda ekin imlası -مه- şeklindedir. Kalın ünlülerden oluşan kelimede -ma, ince ünlülerden oluşan kelimelerde -me olarak okunmaktadır. Kalın sıralı ünlülerden oluşan örnekler aşağıda gösterilmiştir. Çalışmamızda ince sıralı örneğe rastlanmamıştır.

چالما çalma "sarık" (10/301, 1909)

يازما yazma "yazma" (6/176, 1908)

5. -n

Fiillerin oluşu veya yapılışıyla ilgili isimler, kavram adları türeten ektir. Ek, ETR'de bulun "tutsak, esir", kıyın "ceza", kelin "gelin" san "sayı" örgin "hakan otağı, saray" örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 92).

Ekin, GTT'de iğın "ekin", çıgın "masraf", cıyın "yığın", tığın "dikiş, dikim" örneklerini vermek mümkündür (Öner 1998: 91).

²⁷ Çakırım: 1, 06 kilometreye eşit bir uzunluk ölçüsü.

²⁸ Keşif müfrezesi, binici, süvari.

Çalışmamızda ekin imlası ن- şeklindedir.

ایگون igün “ekin” (10/300, 1909)

6. -tı

Fiilden isim yapan bu ek işlek ekler arasında yer almamaktadır. Ek GTT’de -tı/tı şekliyle ifade edilmektedir. Ek, yapım kökünün bildirdiği iş ve hareketin sonucu olan varlığı ifade etmektedir. Yartı “yarım”, yaktı “parlak” kelimeleri bu ek için örnek olarak verilebilir (Ganiyev 2000: 75).

Bu ek çalışmada sadece bir yerde görülmüştür ve -تی ile gösterilmiştir.

یارتی yartı “yarım” (2/46, 1910)

7. -v

Fiil kök veya gövdelerinden hareket isimleri (mastar, infinitif) yapmak için bu ek kullanılmaktadır. GTT’de isim figl "isim fiil" diye adlandırılan bu şekil, fiil kök ve gövdesiyle ifade edilen hareketin ismidir. ETR devresindeki fiilden isim yapan -g ekinden geliştiği kaydedilen bu ekin, daha Kıpçak devresinde tamamen düştüğü veya -g> -v şeklinde değiştiği görülüyor: Kıpçak döneminde bilig> bili, bitig> biti, keçüg> keçi "geçit" vs. Bu ek Çağatay alanında aynen devam etmiştir: Çağatay açığ “acı”, arığ "temiz", ölüg, kurug, süzüg, tirig, agrıg, alıg, satıg, sorug, kılıg vs. GTT’de küröv “görmek”, kürsetöv "göstermek", cıyuv "yığmak, toplamak", cıyınuv "toplanmak", cıyıştıruv "düzenlemek, toplamak”, yazuv "yazmak” vs. Her türlü hareketin adını yapan bu ekin kalıplaşarak nesne adı hâline gelmesi de söz konusudur. Şu sözlerde de bunun örneklerini görüyoruz: borav “matkap”, kırşav “çember”, yamav “yama” (Öner 1998:71).

Çalışmamızda ekin imlası و- şeklindedir.

اوقتو okutuv “okutma” (15/461, 1909)

اوقولورلق uquvlurlık (10/302, 1909)

قوللانو kullānūv “kullanma” (2/50, 1913)

يازو yazuv “yazma” (15/456, 1912)

يازوچى yazuvçı "yazan" (17/514, 1909)

يازولى yazuvlı "yazılı" (10/301, 1909)

اوقو okuv "okuma" (23-24/534, 1917)

ايتوگه itüvge "etmeye" (1/9, 1910)

ايدوچىلىرى idüvçileri "edicileri" (9/272, 1908)

ديو diyüv "deme" (9/272, 1908)

سويله söylevçi "söyleyen" (2/46, 1910)

2.2.1.4. Fiilden fiil yapım eki

1. -dIr

Ekin imlası در- şeklindedir. Ekin ünlüsü gösterilmez.

Fiillerin oldurma ve yaptırma ifadeli gövdelerini oluşturan bu ek GTT'de yükletüv yönelişi "yükletme yönelişi" şeklinde adlandırılmış (Öner 1998: 99).

قالدیرنیز kaldırıñız (4/111, 1911)

2. -l

Fiillerden pasiflik ve bilinmezlik ifade eden gövdeler yapan bu ek GTT'de "töşim yönelişi" "geliş yönelişi" adı altında değerlendirilir (Öner 1998: 97).

Çalışmamızda ekin imlası ل- şeklindedir.

بیرلمشدر birilmiştir "verilmiştir" (20/269, 1910)

چىقارلمشدرلار çıkarılmışlardır "çıkarılmışlardır" (9/271, 1908)

3. -mA-

Dilimizde bütün fiillerde olumsuzluk ifade eden bu ek tarih boyunca hiç değişmeden gelmiştir.

Ekin imlası ما- ve مه- şeklindedir. Kalın sıralı kelimelerde ما-, ince sıralı kelimelerde مه- ile gösterilmektedir.

پچراتلماسن pıçratılmasın “hor görülmesin” (2/50, 1913)

يوغالماسن yuğalmasın “yok olmasın” (2/50, 1913)

بیرمه birme “verme” (1/3, 1908)

4. -n

ETR’de bu ek, alkın- “bitmek, tükenmek, mahvolmak”, boguzlan- “boğazlanmak”, itin- “kendine çeki düzen vermek” örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 94).

Fiilerden dönüşlülük ifade eden gövdeler yapan bu ek, GTT’de kaytım yönelişi “dönüş yönelişi” adı altında ifade edilmiştir (Öner 1998: 95).

Çalışmamızda ekin imlası ن- şeklindedir.

بولونوب bölünüb “bölünüp” (10/300, 1909)

اولنملیدر olunmalıdır “olunmalıdır” (13/403, 1909)

5. -ş/-Xş

Ek işteşlik ve ortaklaşma bildirmektedir. ETR’de bu ek ögleş- “akıl danışmak, birlikte düşünmek ve plan kurmak”, sözleş- “konuşmak, konuşup anlaşmak”, sünüş- “(mızrakla) savaşmak” örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 95).

GTT’de bu ek oyış- “pıhtılaşmak”, totaş- “tutuşmak”, orış- “çıkışmak”, sugış- “dövüşmek”, ciñiş- “yenmek”, kilış- “yakışmak”, öziş- “ayırmaya yardım etmeye”, yarış- “yarışmak”, kırış- “girişmek”, küriş- “görüştürmek” örneklerinde görülmektedir (Ganiyev 2000: 138).

Çalışmamızda ekin imlası ش- şeklindedir.

تابشماق tabışmak “buluşmak” (17/515, 1909)

قاتشماق katışmak “katışmak” (9/271, 1908)

کورشمک körüşmek “görüştürmek” (17/515, 1909)

اوبشماق öbüşmek “öpüşmek” (17/515, 1909)

Bu ek fiilden isim yapma görevinde de kullanılmaktadır. Aşağıdaki kelime bu ek için örnektir.

اوروش uruş “vuruş” (6/176, 1908)

2.2.2.Çekim Eklerinin İmla Özellikleri

2.2.2.1. İsim çekim ekleri

2.2.2.1.1. Çokluk Eki: +lAr

Tekin, +lAr ekinin Orhon Türkçesinde sınırlı sayıda akrabalık ismine ve bir de beg kelimesine eklendiği belirtmiştir. Eklerim “ablalarım”, kunçuylarım “prenseslerim, kadınlarım”, öglerim “üvey annelerim”, küdegülerim “damatlarım”, begler “beyler”, konçilerke “çobanlara” kelimeleri bu ek için örnek olarak verilmektedir (Tekin 2003: 101).

GTT’de isimlerde çokluğu sağlamak için m, n, ñ ile biten isimlere +nar/+ner, kalan seslerde ise +lar/+ler eki getirilir. Urman+nar, kün+ner, su+lar çekimleri örnek olarak verilebilir (Safiullina, Zekiyev 2006: 281). GTT’de çokluk eki “küplük forması” diye adlandırılmaktadır (Öner 1998: 105).

Çalışmamızda ekin imlası لr+ şeklindedir. Yazımda ekin ünlüsü gösterilmez. Ek, kalın ünlülerle +lar, ince ünlülerle ise +ler olarak okunmaktadır. Bugünkü Tatar Türkçesinde bulunan +nAr şekli örneğine çalışmada rastlanılmamıştır. Aşağıda ekin kullanım örnekleri gösterilmiştir.

تاتارلر Tatarlar “Tatarlar” (10/306, 1909)

چواشلر Çuvaşlar “Çuvaşlar” (9/270, 1908)

قازانلیر Kazanlılar “Kazanlılar” (10/306, 1909)

يارمالر yarmalar “yarmalar, bulgur” (4/111, 1911)

ياغاچلر yığaçlar “ağaçlar” (6/176, 1908)

ياشل يافراقلر yaşıl yafraqlar “yeşil yapraklar” (4/111, 1911)

تگۈچلر tegüvçiler “terziler” (15/461, 1909)

يوزلر yüzler “yüzler” (6/176, 1908)

ئۆسملك لr üsemlikler “bitkiler” (4/112, 1911)

سوزلر sözler “sözler” (1/3, 1908)

گۆمبەلەر gömbeler “mantarlar” (4/112, 1911)

نەرسە لr nerseler “şeyler” (15/460, 1909)

دەرسلەر dersler “dersler” (24/763, 1912)

اون بىڭلەر un biñler “on binler” (13/399, 1908)

بىڭلەر biñler “binler” (6//176, 1908)

مىليونلار milyonlar “milyonlar” (1/8, 1910)

2.2.2.1.2. İyelik Eki

ETR’de iyelik ekleri aşağıdaki gibidir.

Teklik 1. ş.	+(X)m
2. ş	+(X)ñ
3. ş	+(s)I
Çokluk 1. Ş	+(X)mXz
2. ş	+(X)ñXz
3. ş	+(s)I

Tablo 2.1 Eski Türkçede İyelik Ekleri

(Tekin 2003: 102)

Tekin, iyelik ekleri için ETR’den şu örnekleri vermiştir: apam “atararım, ecdadım”, ataçım “babacığım”, begim “beyim”, apamız “atararımız”, eçimiz “amcamız”, oğluñ “oğlun”, siñöküñ “kemiklerin”, iniñizke “erkek kardeşlerinize”

kañıñız “babanız”, agısı “ipekli kumaşları”, alpi “alpı, yiğidi”, atısı “yeğeni” (Tekin 2003: 103-104).

İyelik ekleri, ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden eklerdir. Bir nesnenin başka bir nesnenin malı olduğu, başka bir nesneye bağlı olduğu veya başka bir nesnenin parçası olduğu ifade edilmek istenirse o nesneyi karşılayan ismin sonuna iyelik eki getirilir. Demek ki iyelik ekleri getirildiği ismin dışında bir nesneyi ifade eder. Fakat iyelik ekleri getirildikleri isimlerin dışındaki bu nesneyi sadece şahıslar hâlinde ifade ederler. Bunlar da dilde konuşan dinleyen ve adı geçen şahıslar olarak yer alır. Yani Türkçede, bunların teklik va çokluk şekilleriyle beraber, altı şahsa bağlanan altı aynı iyelik eki vardır (Öner 1998: 109).

Modern Tatar Türkçesinde iyelik ekleri şu şekildedir:

Teklik 1. ş.	-m
2. ş	+ñ
3. ş	+ı/+ı; +sı/+sı
Çokluk 1. Ş	-bız/-bız
2. ş	+ğız/+ğız
3. ş	+ları/+leri (+narı/+neri

Tablo 2.1. Tatar Türkçesinde İyelik Ekleri

(Öner 1998: 109)

Çalışmadaki iyelik eklerinin kullanımı aşağıdaki gibidir.

Teklik 1. Şahıs +m/ +Xm

Ekin imlası م+ şeklindedir. Ekin ünlüsü yazılmamıştır.

کوز یشلرم “köz yaşlarım” (1/3, 1908)

تلم tilim “dilim” (1/3, 1908)

Teklik 2. Şahıs: +ñ

Çalışmada bu ekin örneğine rastlanılmamıştır.

Teklik 3. Şahıs +ı/ +sI

آتاسی atası “babası” (17/513, 1909)

اوغلی oğlu “oğlu” (17/513, 1909)

تاوشی tavişı “sesi” (13/399, 1908)

طاوشی tavişı “sesi” (15/461, 1909)

تورك بالاسینا Türk balasınıñ “Türk çocuğunun” (2/45, 1910)

برنجیسی birincisi “birincisi” (17/514, 1909)

ایکینجیسی ikincisi “ikincisi” (17/514, 1909)

اوچونجیسی üçüncüsü “üçüncüsü” (17/514, 1909)

دورتینجیسی dörtingisi “dördüncüsü” (17/514, 1909)

جان ایه سی can iyesi “canlı” (4/111, 1911)

کۈچی küçi “gücü” (1/1, 1908)

Çokluk 1. Şahıs +mXz

Ekin imlası: م+

آولمز avılımız “köyümüz” (10/301, 1909)

آولمزده avılımızda “köyümüzde” (10/301, 1909)

بابامزدر babamızdır “dedemizdir” (10/300, 1909)

بالالریمز balalarımız “çocuklarımız” (10/301, 1909)

borçumuzdur “borcumuzdur” (10/306, 1909)

خانملارمز “hanımlarımız” (2/50, 1913)

مطبوعاتمزده “matbuatımızda” (15/456, 1912)

اوق تلمز “dilimiz” (2/49, 1913)

بيوكلرمز “büyüklerimiz” (13/403, 1909)

چاره مز “çaremiz” (15/462, 1909)

سوزلرمز “sözlerimiz” (15/456, 1912)

Çokluk 2. Şahıs +ñIz

Ekin imlası گز+ şeklindedir.

بابانز babañız “dedeniz” (10/301, 1909)

Çokluk 3. Şahıs +lArI

Ekin imlası لرى+ şeklindedir.

غادتلرى gadetleri “adetleri” (9/272, 1908)

بيتلى bitleri “sayfaları” (1/1, 1908)

دينلى dinleri “dinleri” (9/272, 1908)

2.2.2.1.3. Aitlik Eki

Aitlik eki, bir nesneyi bağlı ve ait olduğu baska bir nesneye göre veya zaman ve mekân içindeki yerine işaret etmek suretiyle belirtir ve bu karakteriyle aslında ikinci bir iyelik eki gibidir. GTT’de tartışma kategorisi “çekim kategorisi” başlığı altında ele alınmıştır (Öner 1998: 115).

+ki+/GI

Ekin imlası گى+ گى+ گى+ şeklindedir.

Ekin yuvarlak ünlülü varyantı yoktur.

بو كونكى bugünkü “bugünkü” (13/402, 1909)

بو كونكى bu küngi “bugünkü” (15/461, 1909)

شىمدىكى şimdiki “şimdiki” (15/461, 1909)

بانقه ده غى bankadağı “kavanozdaki” (4/111, 1911)

بورونغى burunğı “eski zamandaki” (15/457, 1912)

سونغى soñğı “sonuncu” (4/111, 1910)

ياننده غى yanındağı “yanındaki” (10/301, 1909)

2.2.2.1.4. Hâl Ekleri

2.2.2.1.4.1. İlgi Hâli Eki

İsmin başka bir isimle ilişkisi olduğunu ifade eden hâl ekidir. İlgi hâli ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen isme bağlı bulunduğunu gösterir. İsmi bu hâli bazen eksiz, çok defa da ekli olur (Ergin 2013: 228).

Bu ek ETR’de ünsüzle biten kelimelerden sonra +İñ, ünlü ile biten kelimelerde ise +nİñ biçimindedir. Ek bir kez +ıg biçiminde geçer. İki örnekte de teklik 2. Şahıs iyelik ekinde sonra ekin +n biçimi kullanılmıştır (Tekin 2003: 106).

GTT’de iyelik kilişî “sahiplik hâli” terimiyle adlandırılan ilgi hâli ve eki, bu lehçede de ismi isme bağlama fonksiyonuyla kaydedilmiştir (Öner 1998: 118).

GTT’de bu ek nİñ/nİñ şeklindedir. Bu ek için alarnıñ “onların”, kızınıñ, “kızın”, işiklerniñ “kapıların” örnekleri verilebilir (Öner 1998: 119)

Ekin imlası نڭ+ nİñ şeklindedir.

قرداشلارنىڭ qardaşlarınñ “kardeşlerinin” (1/7, 1914)

الارنىڭ alarnıñ “onların” (24/763, 1912)

تاتارلارنىڭ Tatarlarınñ “Tatarlarının” (9/271, 1908)

بونلارنىڭ bunlarınñ “bunların” (9/270, 1908)

چواشلارنىڭ Çuvaşlarınñ “Çuvaşların” (9/271, 1908)

ماينىڭ Maynıñ “Mayıs’ın” (10/305, 1909)

- اوزلرينىڭ özleriniñ “kendilerinin” (6/176, 1908)
- برنچىسىنىڭ birinçisiniñ “birincisinin” (4/113, 1911)
- بىزنىڭ bizniñ “bizim” (6/175, 1908)
- تۈركچە مزىڭ Türkçemiziñ “Türkçemizin” (15/461, 1909)
- تۈركلرنىڭ Türklerniñ “Türklerin” (10/306, 1909)
- كۈننىڭ künniñ “günün” (10/300, 1909)
- كىمىسە لرنىڭ kimselerniñ “kimselerin” (6/175, 1908)
- نەرسە لرنىڭ nerselerniñ “şeylerin” (15/461, 1909)
- يەرلىرىنىڭ yerleriniñ “yerlerinin” (9/271, 1908)

2.2.2.1.4.2. Yükleme Hâli Eki

İsmin, doğrudan doğruya geçişli bir fiile bağlandığı bu hâl, yükleme hâlidir. GTT’de töşim kilışi “iniş hâli” şeklinde adlandırılan yükleme hâli ve ekleri geçişli fiillerin nesnesini gösterir. ETR’de bu ek -g/-ğ, -n, -nı/ni şeklindedir. GTT’de bu ekin kullanım özellikleri şu şekildedir:

Yalın hâlden sonra +nı/+nı

İyelik eklerinden sonra: +nı/+nı; +n (3. şahıslar)

Zamirlerden sonra bu ek +nı/+nı şeklinde gelir (Öner 1998: 121-122).

Çalışmamızda ekin imlası +ن, +نى olarak gösterilmiştir.

3. Şahıslardan sonra kullanımı

- باشىن başın “başını” (1/9, 1910)
- ھارفىن harfın “harfini” (15/457, 1912)
- ايکنچى سن ikincisini “ikincisini” (4/112, 1911)

تاتار تیلن Tatar tilin “Tatar dilini” (10/301, 1909)

تورلیسن türlišin “türlišini” (1/7, 1914)

سوزلرن sözlerin “sözlerini” (1/7, 1914)

Ekin +nı/ni şeklindeki kullanımı

اورننى urınnı “yeri” (13/399, 1908)

اووقچیلرنى okuvçılarnı “okuyucularını” (1/1, 1908)

توفاقنى tufraqnı “toprağı” (6/176, 1908)

چواشلرنى Çuvaşlarnı “Çuvaşları” (9/270, 1908)

ха ха ха журналы ha ha ha jurnalı “ha ha ha dergisi” (2/50, 1913)

сууы suvı “suyu” (10/301, 1909)

мунı munı “bunu” (4/111, 1911)

варлқларını varlıklarını “varlıklarını” (10/300, 1909)

ибдеşini ibdeşini “dostunu” (17/513, 1909)

бирлікни birlikni “birliği” (10/300, 1909)

тиресini tiresini “çevresini” (10/300, 1909)

тилни tilni “dili” (1/9, 1910)

сөзләрні sözlernı “sözleri” (1/3, 1908)

сөзнı söznı “sözünü” (1/3, 1908)

йәрні yernı “yeri” (10/300, 1909)

өләләрні ülenlernı “otları” (4/111, 1911)

сени sini “seni” (24/762, 1912)

2.2.2.1.4.3. Yönelme Hâli Eki

İsimlerin fiillere yaklaşma hâlinde bağlanmasını sağlayan hâl yönelme hâlidir ve bu daima ekle yapılır. Yönelme hâli, yaklaşma yanında, istikamet, yer, zaman,

karşılaştırma, sebep, verme, bildirme, kuwetlendirme, gaye, hedef. vs. fonksiyonları da ifade etmektedir. GTT’de yöneliş kilişi “yönelme hâli” terimiyle adlandırılmıştır Ek ETR’de -ga/ge, -ka/-ke ve -a/-e biçimindedir. Bugünkü Tatar Türkçesinde +ğa /+ge; +ğa/+ke; +a/+e şeklindedir (Öner 1998: 126).

Çalışmamızda ekin imlası genellikle +غه +گه şeklindedir. Ek, ünlü uyumuna göre okunmaktadır.

اورمانغه ormanğa “ormana” (10/301, 1909)

اورنلرغه urınlargä “yerlere” (9/270, 1908)

اولغه avılğa “köye” (10/301, 1909)

باغچهغه bağçağa “bahçeye” (4/112, 1911)

بونلرغه bunlarga “bunlara” (9/271, 1908)

مزارلقغه mezarlıqğa “mezarlığa” (10/300, 1909)

ياقغه yakğa “tarafa” (4/110, 1910)

چواشلرغه Çuvaşlarga “Çuvaşlara” (9/271, 1908)

شولرغه şularğa “şunlara” (2/49, 1913)

قایغوغه kayğuğa “kaygıya” (13/399, 1908)

قومغه kumğa “kuma” (6/176, 1908)

اولرغه evlerge “evlere” (15/461, 1909)

ایرغه irge “erkeğe” (2/46, 1910)

ایکی گه ikige “ikiye” (10/300, 1909)

بزگه bizge “bize” (10/301, 1909)

ترکلرغه Türklerge “Türklere” (17/515, 1909)

ته رزه گه terezegge “pencereye” (4/113, 1911)

کونگه küngge “güne” (9/271, 1908)

یرگه yerge “yere” (10/300, 1909)

یرلرغه yerlerge “yerlere” (6/176, 1908)

eserlerge “eserlere” (1/25, 1908)

kendilerine “kendilerine” (6/176, 1908)

köñüllerine “kөнüllerine” (10/306, 1909)

yanlarına “yanlarına” (10/300, 1909)

bize “bize” (13/402, 1909)

Çuvaşlara “Çuvaşlara” (10/300, 1909)

Osmanlılara “Osmanlılara” (13/402, 1909)

suya “suya” (6/176, 1908)

2.2.2.1.4.4. Bulunma Hâli Eki

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi için gerçekleştiğini ifade etmek için isim bulunma durum eki alır. Ek, fiilin gerçekleştiği yeri gösterir ve böylelikle bulunma ifade eder (Ergin 2013: 234). Bu ek ETR’de -ta/-te, -da/-de şeklindedir. GTT’de bu ek urın-vakıt kılışı “yer-zaman hâli” ismiyle gösterilmiştir. GTT’de bu ek -ta/-te, da/de olarak gösterilmiştir (Öner 1998: 129).

Çalışmamızda ekin imlası +dA (+dA) şeklindedir.

aldında “önünde” (1/3, 1908)

avılımızda “köyümüzde” (10/301, 1909)

çaqda “zamanda” (15/456, 1912)

taşlarında “taşlarında” (6/176, 1908)

boyında “boyunda” (10/300, 1909)

Rusçada “Rusçada” (10/302, 1909)

yaqınlarında “yakınlarında” (9/271, 1908)

numırında “numarasında” (1/8, 1910)

yanında “yanında” (6/176, 1908)

yılда “yılда” (10/301, 1909)

اوستنده üstünde “üstünde” (6/175,1908)

چيراملکده çiremlikte “gübrelikte” (10/301, 1909)

کندسنده kendisinde “kendisinde” (17/513, 1909)

یرده yerde “yerde” (6/176, 1908)

یرلرنده yerlerinde “yerlerinde” (9/271, 1908)

ئوله önde “otta” (4/111, 1911)

2.2.2.1.4.5. Çıkma Hâli Eki

İsmin fiile bağını uzaklaşma şeklinde gösteren hâl çıkma hâlidir. Bu hâli gösteren çıkma hâli eki, yönelme hâli ve bulunma hâli ekleriyle birlikte, zaman ve mekân içinde, işin yer ve istikametini bildirir; bunu bulunma, yaklaşma uzaklaşma ifade etmek suretiyle yaparlar. GTT’de çıkış kilişi “çıkış hâli” denen çıkma hâli ve eki, çıkma ayrılma fonksiyonuna dayanarak adlandırılmıştır. Ek, bugünkü Tatar Türkçesinde +tAn, +dAn (+nAn) şeklindedir (Öner 1998: 132). ETR’de ise bu ek +DA/+DAn şeklindedir (Tekin 2003:113).

Çalışmamızda ekin imlası +دن (+dAn) şeklindedir.

استانبولدن İstanbuldan “İstanbuldan” (13/402, 1909)

اولدن avıldan “köyden” (10/301, 1909)

تاتاردن Tattardan “Tatar’dan” (10/300, 1909)

چواشدن Çuvaşdan “Çuvaş’tan” (10/300, 1909)

چیتدن çitden “yabancıdan” (1/3, 1908)

کۆنلден köñülден “gönülден” (15/462, 1909)

جيردن cirden “yerden” (4/111, 1911)

2.2.2.1.4.6. Vasıta Hâli Eki

Fiilin hangi vasıtayla yapıldığını, nasıl ve ne zaman yapıldığını gösteren hâl ismin vasıta hâlidir. GTT’de ayrı bir ek olarak bulunmayan ve bu sebeple de gramerde yer almayan ektir. Bu ek ETR’de +n, +la/le biçimindedir. GTT’de ise bilen ile ifade edilir. Ekin eski şekli birle’dir (Öner 1998: 134-135).

Eski Türkçede işlek bir hâl eki olarak kullanılan fakat Batı Türkçesine geçince işlekliliğini kaybeden +(X)n eki; yaz-ı-n, kış-ı-n, güz-ü-n, yaya-n, ansız-ı-n, düşünmeksiz-i-n, gündüz-ü-n, iç-i-n, gerisi-n gibi örneklerde klişeleşmiş olarak kalmıştır (Ergin 2013: 237). Türkiye Türkçesinde ile edatı vasıta hâli eki görevindedir.

Çalışmada vasıta hâli kullanımı aşağıdaki gibidir.

بزم تورك لسانييله bizim Türk lisanıyla “bizim Türk diliyle” (2/42, 1910)

آرزوسيله arzusıyla “arzusuyla” (1/1, 1908)

واسطه سيله vasıtasıyla “vasıtasıyla” (4/112, 1911)

كلمه سيله kelmesiyle “gelmesiyle” (2/42, 1910)

تیچقان بله ن tıçқан bilen “fareyle” (4/111, 1911)

طاملرلى بله ن ڧamarları bilen “damarlarıyla” (4/112, 1911)

كۆمر بله ن kömir bilen “kömürle, karbonla” (4/112, 1911)

ياردىمى بلن yardımى bilen “yardımıyla” (4/111, 1911)

ياردىمى بله ننگه yardımى bilengine “yardımıyla” (4/112, 1911)

تلىمىز بىرله tilimiz birle “dilimizle” (1/7, 1914)

2.2.2.1.4.7. Eşitlik Hâli Eki

İsim, fiilin kendisi gibi, kendisine benzer bir şekilde cereyan ettiğini göstermek için eşitlik hâlini alır. Demek ki eşitlik ekleri de bir eşitlik, gibilik, benzerlik ifade ederler. Aslında eşitlik ekleri Türk dilinde tıpkı vasıta ekleri gibi işlekliliğini kaybedip çekim eki hâlinden çıkmak üzeredir. (Öner 1998: 137).

Ek Bugünkü Tatar Türkçesinde +çA şeklindedir. Çalışmada +day eki de birkaç yerde geçmektedir.

Ekin imlası +دای (+çA +dAy) şeklindedir.

başlıça başlıچه (15/460, 1909)

boyunça boyunچه (15/461, 1909)

milyonlarça milyonلرچه (4/111, 1911)

bunça bunچه (1/9, 1910)

yüz binlerçe yüz binلرچه (13/403, 1909)

yüzlerçe yüzلرچه (1/9, 1910)

özlerinçe kendilerince (10/300, 1909)

eski gibi eskiچه (4/110, 1910)

bizimçe bizمچه (20/269, 1910)

benim gemenimçe fikrimçe (2/42, 1910)

Türklerinçe Türklerince (15/456, 1912)

türliche çeşitlice (4/109, 1910)

fikrimçe fikrimچه (4/110, 1910)

binlerçe miñلرچه (1/9, 1910)

hazretlerçe hazretلرچه (1/9, 1910)

onday onun gibi (2/49, 1913)

bunday böylece (4/110, 1910)

şunday şunun gibi (20/269, 1910)

munday bunun gibi (15/456, 1912)

2.2.2.1.4.8. Yön Gösterme Hâli Eki

Fiilin gerçekleştiği doğrultuyu gösteren yön eki kalıplaşmıştır (Öner 1998: 140).

Çalışmada imlası تابا (taba) edatıyla yapılmıştır.

شرقغه تابا şarqğa taba “doğuya doğru” (1/9, 1910)

قویاشقه تابا kuyaşqa taba “güneşe doğru” (4/113, 1911)

جنوبیگه تابا cenubîge taba “güneye doğru” (1/9, 1910)

A. İsimlerde Soru Çekimi

Soru eki bugünkü Tatar Türkçesinde kelimeye bitişik yazılır ve dar ünlüdür. Ekin gösterimi mı/mî şeklindedir. Ancak incelenen metinlerde bitişik ve ayrı yazılan örneklerle rastlanılmıştır.

Çalışmada soru ekinin imlası می ve می şeklindedir. Kelimeye bitişik veya ayrı yazılmaktadır.

آغز می ağız mı “ağız mı?” (15/456, 1912)

اوز می avız mı? “ağız mı” (15/456, 1912)

бар می bar mı “var mı” (2/46, 1910)

хатун ми hatun mı “hatun mu” (2/46, 1910)

қатн ми қатн mı “kadın mı?” (2/46, 1910)

йوقمی yokmı “yok mu” 2/46, 1910)

азмі köbmi köbmi azmı “çok mu az mı?” (13/402, 1909)

Түркче мо Türkçe mü “Türkçe mi” (20/628, 1910)

түгълмү tügïlmü “değil mi” (20/628, 1910)

İsimlerde Bildirme (Ek Fiil)

1. Şimdiki Zaman

حاضریمز hazırmız “hazırız” (15/462, 1909)

حسته یز hastayız (15/462, 1909)

2. Görülen Geçmiş Zaman

اولق ایدی uluq idi “uluq idi, uluydu” (15/457, 1912)

قارتلر ایدی “kartlar idi” yaşlılardı (15/456, 1912)

مجهول دگل ایدی mechul degil idi (2/42, 1910)

معلوم دگل ایدی ma'lum degil idi “malum değildi” (2/42, 1910)

3. Öğrenilen Geçmiş Zaman

یاڭلش ایمش yañlış imiş “yanlışmış” (2/42, 1910)

4. Şart

حقسز ایسه م haksız isem “haksızsam” (4/110, 1910)

یوق ایسه yok ise “yoksa” (2/43, 1910)

2.2.2.2. Fiil çekim ekleri

Fiil çekimlerinde kullanılan şahıs ekleri

Zamir Kökenli Şahıs ekleri:

GTT’de 1. Tip (zamir kökenli)²⁹ şahıs ekleri öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman ifadeli geniş zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde kullanılır.

Teklik 1. ş.	-mın/-mın
2. ş	-sın/-sın
3. ş	-ø

²⁹Gramer kitabında tulı (tam, dolu) tür olarak isimlendirilmiştir.

Çokluk 1. ş	bız/-bız
2. ş	-sız/-sız
3. ş	-olar/-olar

Tablo 2. 2. Tatar Türkçesinde 1. Tip Şahıs Eki
(Safiullina, Zekiyev 2006: 294)

İyelik kökenli zamir ekleri:

GTT’de 2. Tip (iyelik kökenli)³⁰ şahıs ekleri görülen geçmiş zaman, şart, istek ve gereklilik çekimlerinde kullanılmaktadır.

Teklik 1. ş.	-m
2. ş	-ñ
3. ş	-ø
Çokluk 1. ş	-k/-k
2. ş	-ğız/-ğız
3. ş	-olar/-olar

Tablo 2. 3 . Tatar Türkçesinde 2. Tip Şahıs
(Safiullina, Zekiyev 2006: 294)

A. Bildirme Kipleri

1. Geçmiş Zaman Kipleri

1. Görülen Geçmiş Zaman

Eski Türkçede

³⁰ Kısa (kısa) tür olarak isimlendirilmiştir.

Tekin, Köktürkçede kesin geçmiş zamanın iyelik ekleri almış -D eki olduğunu belirtmiştir. Aşağıdaki tabloda geçmiş zaman ekinin şahıslara göre çekimi gösterilmiştir.

Teklik 1. ş.	+DXm
2. ş	+DXñ +DXg
3. ş	+DI
Çokluk 1. Ş	+DXmXz
2. ş	+DXñXz +DXgXz
3. ş	+DI

Tablo 2. 4 . Eski Türkçede Zaman Eki
(Tekin 2003: 181).

Bu ekten sonra ikinci tip şahıs ekleri kullanılmaktadır.

Bugünkü Tatar Türkçesi gramerinde, kürilip ütken zaman (görülen geçmiş zaman) olarak adlandırılmıştır. Bu çekim için iyelik kaynaklı (2. Tip) şu şahıs ekleri kullanılmaktadır (Öner 1998: 143).

Teklik 1. ş.	-m
2. ş	-ñ
3. ş	-
Çokluk 1. Ş	-k
2. ş	-gIz
3. ş	-lAr

Tablo 2. 5. Tatar Türkçesi 2.Tip Şahıs Eki

(Öner 1998: 143).

Ek, günümüz Tatar Türkçesinde -dı/-di; -tı/tı şeklinde.

Teklik 1. ş.	bar-dı-m	eyt-tı-m
2. ş	bar-dı-ñ	eyt-tı -ñ
3. ş	bar-dı	eyt-tı
Çokluk 1. Ş	bar-dı-k	eyt-tı -k
2. ş	bar-dı- gız	eyt-tı -gız
3. ş	bar-dı-lar	eyt-tı-ler

Tablo 2. 6 . Tatar Türkçesi Fiil Çekimi

(Safiullina, Zekiye 2006: 296).

T.1. Ş ile çekimi

Teklik 1. şahıs ekiyle çekimi -дм şeklindedir.

ديدم didim “dedim” (10/301, 1909)

كوردم kördüm “gördüm” (10/300, 1909)

Olumsuz çekiminde ekin ünlüsü gösterilmiştir.

آڭلامادم añlamadım “anlamadım” (10/301, 1909)

اوچرامادم uçramadım “karşılaşmadım” (10/300, 1909)

ایشتمادم işitmedim “işitmedim” (10/300, 1909)

T. 2. Ş ile çekimi

Çalışmada örneğine rastlanılmamıştır.

T. 3. Ş. ile çekimi

Teklik 3. Şahıs ile çekimi -دی şeklindedir. Ek, ünsüz uyumuna girmez.

taraldı “yayıldı” (13/399, 1908)

çekildi “çekildi” (17/514, 1909)

çıktı “çıktı” (17/513, 1909)

kaytdı “döndü” (17/514, 1909)

kuzgatdı “hareketlendirdi” (1/8, 1910)

Ç. 1. Ş. ile çekimi

Çokluk 1. Şahıs ile çekimi -دق ve -دك şeklidir.

aldık “aldık” (10/302, 1909)

yazdık “yazdık” (15/456, 1912)

sanadık “saydık” (15/456, 1912)

kirişdik “giriştik” (1/1,1908)

kördik “gördük” (10/306, 1909)

Ç. 2. Ş. ile çekimi

Çalışmada bu örneğe rastlanılmamıştır.

Ç. 3. Ş. ile çekimi

Çokluk 3. Şahıs ile çekimi -دى لر şeklinde yapılmıştır.

ağladılar “ağladılar” (13/399, 1908)

yazdılar “yazdılar” (2/46, 1910)

verdiler “verdiler” (13/399, 1908)

Çalışmada görülen geçmiş zaman ekinin tonsuz biçimine rastlanılmamıştır.

kirişdik “giriştik” (1/1,1908)

çıktı “çıktı” (17/513, 1909)

kaytdı “döndü” (17/514, 1909)

kuzgatdı “hareketlendirdi” (1/8, 1910)

2.Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Tekin, Köktürkçede -mİş ekli geçmiş zaman fiilinin özne tarafından tanık olunmamış bir fiili belirttiğini söylemektedir. Üze kök teñri asra yağız yer kılınokda ekin ara kişi oğlu kılın-mış “Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış (Tekin 2003: 188).

Bugünkü Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman anlamı -ğAn, -kAn ekleriyle verilmiştir ancak çalışmada -mİş/ -mUş şekilleri neredeyse eşit oranda kullanılmıştır.

Ekin imlası -مش -غان -كان şeklindedir. Günümüz Tatar Türkçesinin imla özelliğini gösteren -gAn ekinin ünlüsü yazımda gösterilmiştir. GTT’de öğrenilen geçmiş zaman için kullanılan şahıs çekimi aşağıdaki gibidir

Teklik 1. ş.	-mın/-mın
2. ş	-sın/-sın
3. ş	-
Çokluk 1. Ş	-bız/-bız
2. ş	-sız/-sız
3. ş	-nar

Tablo 2. 7 . Tatar Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Şahıs Ekleri
(Öner 1998: 149).

-gAn

ياتقان yatқан “yatmış” (24/749,1912)

يازغانلار yazğanlar “yazmışlar” (15/457, 1912)

باشلانغان başlangan “başlanmış” (2/49, 1913)

ولغانمız olğanmız “olmuşuz” (10/301, 1909)

ватламаған vatlamağan “bozulmamış” (10/302, 1909)

иткен itken “etmiş” (6/176, 1908)

-mXş ekli geçmiş zaman

اولمشلردر olmuşlardır “olmuşlardır” (9/270, 1908)

چىقارلمشلردر çıkarılmışlardır “çıkarılmışlardır” (9/271, 1908)

قىلىنمالمش kılınmamış “kılınmamış” (2/42, 1910)

اوزگرمش üzgermiş “değişmiş” (9/271, 1908)

أورلمشدر evrilmiştir “evrilmiştir” (2/46, 1910)

اوسمش üsmüş “yetişmiş” (17/ 514, 1909)

ايتمشلر itmişler “etmişler” (9/270, 1908)

سومش sevmiş “sevmiş” (17/514, 1909)

2. Şimdiki Zaman Çekimi

Şimdiki zaman çekimi, konuşma anında olagelen bir hareketi, hâlen devam eden bit fiili ifade eder. GTT’de hezîrgî zaman adıyla ifade edilir (Öner 1998: 174).

Şimdiki zaman ek ünsüzle biten fiillerden sonra: -a/-e,

Ünlüyle biten fiillerden sonra: -y biçimi kullanılmıştır.

Yukarıdaki şimdiki zaman çekimi haricinde -mAkdA ve -yor ifadesi de kullanılmıştır. Çekiminde 1. Tip şahıs ekleri kullanılmıştır.

طرىشه لر tırışalar “çalışıyorlar” (15/461, 1909)

ياراتالر yaratalar “seviyorlar” (10/302, 1909)

آيتهمز eytemiz “söylüyoruz” (15/456, 1912)

ايددر idedir “ediyordur” (9/272, 1908)

بله سز bilesiz “biliyorsunuz” (4/112, 1911)

كتوره لر ketürelər “getiriyorlar” (9/271, 1908)

كوره لر köreler “görüyorlar” (6/176, 1908)

تليمن tiliymîn “diliyorum” (1/7, 1914)

کوتامز kütemiz “bekliyoruz” (20/269, 1910)

ئوسه لر üseler “büyüyorlar” (4/112, 1911)

ئوله ر öler “ölüyor” (4/111, 1911)

طڭلىلار tıñlıylar “dinliyorlar” (24/763, 1912)

اويليمز uylıymız “düşünüyoruz” (10/301, 1909)

آڭلامى anlamıy “anlamıyor” (1/7, 1914)

طورمىمز tırmıymız “durmuyoruz” (1/9, 1910)

اوقومى okumıy “okumuyor” (1/7, 1914)

کيره کى kirekmiy “gerekmiyor” (1/7, 1914)

ويرمى virmiy “vermiyor” (10/301, 1909)

يوڭالتمى yugaltmıy “kaybetmiyor” (15/461, 1909)

بلمى bilmey “bilmiyor” (4/111, 1911)

اوطورمقده لردر otırmakdalardır “oturmaktadırlar” (9/271, 1908)

ايدلمکده در idilmekdedir “edilmektedir” (9/271, 1908)

سويلمکده يم söylemekdeyim “söylemekteyim” (10/300, 1909)

ديور diyor “diyor” (9/271, 1908)

سويله شه لر söyleşeler “konuşuyorlar” (12/757, 1912)

يازا طوررمن yaza tıururmen “yazıyorum” (1/7, 1914)

ياشى تورغان yaşy tırğan “yaşıyor” (4/111, 1911)

صاقلاب طورالر saqlab turalar “saklıyorlar” (4/111, 1911)

3. Gelecek Zaman Kipi

GTT’de -açak/-eçek gelecek zaman eki, ETR döneminde bulunmayan ve Batı Türkçesi başında ilk defa görülen bir sıfat-fiildir. Bu alanda gelecek zaman çekimi

yapan -ısar/-iser ve -ası/-esi gibi ekler yanında kullanılan açak/-eçek sıfat filli giderek gelecek zaman teşkilinde tek çekim eki olarak kalmıştır. Ekin GTR’de yumuşak ünsüzle çekimi yoktur ve zaman çekimi 1. tip şahıs eklerini alır (Öner 1998: 159).

Ekin imlası چاق , -چاق , -چك , -açak/ -eçek şeklindedir.

1. Tip şahıs eki ile birlikte kullanılmıştır.

اوله چاق olaçak “olacak” (13/403, 1909)

اوله چقدر olaçakdır “olacaktır” (1/1, 1908)

باشلانہ چاق başlanaçak “başlanacak” (9/271, 1908)

قالاچقلر kalaçaklar “kalacaklar” (6/176, 1908)

بولاچاق bulaçak “olacak” (24/744, 1912)

بولنه چغم bulunacağım “bulunacağım” (13/403, 1909)

ديه چكم diyeceğim “diyeceğim” (15/461, 1909)

4. Geniş Zaman

Bu çekim geçmişte başlayıp hâlde devam eden ve dolayısıyla geleceğe bağlanan bir fiili, yani her zamanda olabilecek bir hareketi göstermek için kullanılır. Geniş zaman eklerinin karşıladıkları geniş zamanla ilgili bir vasıfları da kesinlik ifade etmemeleridir. GTT’de çamallavlı kileçek zaman “tahmini gelecek zaman” diye adlandırılmıştır (Öner 1998: 181).

Bu çekimde de Osmanlı Türkçesi unsurları görülmektedir. Ekin olumsuz -mas/-mes şeklindedir ama çalışmamızda -mAz kullanımı da görülmektedir. Ek, 1. Tip şahıs ekleri ile çekimlenir.

Geniş zamanın çekimi aşağıdaki gibidir:

اوکور okur “okur” (1/1, 1908)

اولور olur “olur” (1/1, 1908)

أيتور eytür “söyler” (4/112, 1911)

ايدر ider “eder” (1/1, 1908)

بۈيۈرسۈن “bۈيۈرسۈن” (10/306, 1909)

چىقارار چىقارار “چىقارار” (4/110, 1910)

دىنلار diñler “dinler” (1/1, 1908)

دىڭلار diñler “dinler” (13/402, 1909)

ئۈسەر üser “bۈيۈر” (4/113, 1911)

ايدىرلەر iderler “ederler” (9/271, 1908)

سۈيلىر söyler “söyler” (1/1, 1908)

سانىرىم sanırım “sanırım” (15/461, 1909)

كتۈرۈرلەر ketürürler “getirirler” (9/271, 1908)

ايتىمزلىر itmezler “etmezler” (15/461, 1909)

اولماز olmaz “olmaz” (13/402, 1909)

اولمازمى olmaz mı? (10/300, 1909)

بولماس bolmas “olmaz” (1/3, 1908)

كىرەكمەس kirekmes “gerekmez” (15/457, 1912)

ياصالماس yasalmas “yapılmaz” (1/3, 1908)

كۈرسەتۈرۈش kūrsetür men “gösteririm” (1/7, 1914)

B. TASARLAMA KİPLERİ

1. Emir Kipi

Bu çekim, tasarlanan bir hareketin, emir şeklinde yapılmasına işaret eder ve altı şahıs için de ayrı bir şekil ekine sahiptir (Öner 1998: 185).

GTT’de boyırık figıl (emir fiili) şeklinde ifade edilmektedir. GTR emir çekimi anlamında tamamen veya kısmen gereklilik kavramı da vardır. Bu kavram; talep etme, nasihat, rica, dilek gibi anlam renklerinin katılmasıyla da tabir edilebilir (Öner 1998: 186).

Teklik 1. ş.	-ıym/-iym
2. ş	ø
3. ş	-sın/sın
Çokluk 1. Ş	-ıyk/-iyk
2. ş	-gız/-sız
3. ş	-sınnar/-sınnar

Tablo 2. 8 . Tatar Türkçesi Emir Çekimi
(Öner 1998: 187).

Günümüz Tatar Türkçesinin şahıslara göre emir çekimi yukarıdaki gibidir. Çalışmamızdaki örneklerde Osmanlı Türkçesi etkisinden bahsetmek mümkündür.

اولسون olsun “olsun” (10/301, 1909)

ايتسون itsün “etsin” (17/515, 1909)

ياراسون yarasun “yarasın” (15/461, 1909)

ييتسون yetsün “yetsin” (1/3, 1908)

الوئز aluñız “alınız” (4/111, 1911)

ايدئيئز idiñız “ediniz” (15/461, 1909)

قاراڭز karañız “bakınız” (4/112, 1911)

قالدريئز kaldırıñız “kaldırınız” (4/111, 1911)

قويئز koyuñuz “koyunuz” (4/111, 1911)

چيқариئز çıқarıñız “çıkarınız” (15/461, 1909)

اوқутъз okutuñız “okutunuz” (15/462, 1909)

اوله لم olalım “olalım” (15/461, 1909)

ديەلم diyelim “diyelim” (15/461, 1909)

ايدەلم idelim “edelim” 15/462, 1909

كۆرسەتەك k rseteyk “gösterelim” (15/456, 1912)

كۆرس نلەر k rs nler “görsünler” (20/628, 1910)

اويلانماسون uylanmasun “d    nmesin” (4/112, 1911)

بولماسون bolmasun “olmasun” (4/113, 1911)

پىچراتىلماسىن pıçratılmasın “hor görülmesin” (2/50, 1913)

يوغالماسىن yo almas n “yok olmasın” (2/50, 1913)

كىتمەيەلم kitmeyelim “gitmeyelim” (15/461, 1909)

2. -mAk Ekli İstek Şekli

Bu  ekim, hareketin gelecek zamanda yapılmak üzere planland  n  söz konusu i  için bir maksadın varlığını kesin bir niyeti ifade eder. İşte bu özelliği dolayısıyla da GTT’de niyet fig l (niyet fiili) terimiyle adlandırılan bu çekim -mak /-mek  eki ve onun sonradan kısal m   -mak/-mek şekliyle yapılır ( ner 1998: 203).

دیمەكچى dimek  i “demek isteyip” 811/9, 1910)

كۆرمەكچى k rmek  i “görmek isteyip” (15/457, 1912)

ھالەتتەكچى ھال etmek  i bolup “halletmek isteyip” (1/9, 1910)

‘Abdullah  azret imlâ mes’elesin yengil gine * al itmek  i bolub*    bir milletin  mekteb ve edebiyâtında  ab  l ve tatbîk idilmegen ve idil y mümkün bulmağan nibr fikrni dermeyân ite!..

3. Şart

GTR’de şart fig l ( art fiili) denenilen bu çekim dil tarihimiz boyunca pek az değişmiştir ( ner 1998: 193).

2.tip  ah   ekleri ile çekimlenir.

آلساڭ alsan “alsan” (1/3, 1908)

بارلسە barılsa “gidilse” (1/9, 1910)
 اوكونسە okunsa “okunsa” (13/402, 1909)
 ايتسەنیز itseñiz “etseniz” (15/462, 1909)
 اولسە لr olsalar “olsalar” (1/1, 1908)
 چىقارسە çıkarsa “çıkarsa” (4/110, 1910)
 ديسە ك disek “desek” (4/112, 1911)
 اولسە ق olsak “olsak” (1/9, 1910)
 ديولسە diyülse “söylense” (1/7, 1914)
 طارتساڭ tartsañ “tartsan” (1/3, 1908)
 طورسە لr tursalar “dursalar” (1/1, 1908)
 قويساڭز koysañız “koysanız” (4/111, 1911)
 قايناطسە ق kaynatsak “kaynatsak” (1/7, 1914)
 كوتارسە küterse “kaldırsa” (1/9, 1910)
 كيدلسە kidilse “gidilse” (1/9, 1910)
 يازسە ق yazsak “yazsak” (1/7, 1914)
 ياقساڭ yaksañ “yaksan” (1/3, 1908)
 قاراشدرساق karaşdırsak “göz atsak” (2/46, 1910)
 قاليرسە qalırsa “kalırsa” (13/402, 1909)
 قبول ايدر السە ق qabul ider olsak “kabul edersek” (1/9, 1910)
 ايده بيلور ايسك idebilür isek “edebilirsek” (2/43, 1910)
 دينلمش ايسە dinilmiş ise “denilmişse” (2/42, 1910)

اشاتماساڭز eşitmeseñiz “işitmesenez” (4/111, 1911)
 ايتماسە ك itmesek “etmesek” (10/301, 1909)
 بولماسە bolmasa “olmasa” (15/461, 1909)
 تکرار قیلنماسە tekrar kılinmasa “tekrar yapılmasa” (2/43, 1910)

قابلاماساق kablamasak “kaplamasak” (4/113, 1911)

قىلىنماز kılınmaz ise “kılınmazsa” (2/43, 1910)

كىلمەك kilmesek “gelmesek” (1/7, 1914)

ياتماسا yatmasa “yatmasa” (1/3, 1908)

4. Gereklilik Kipi

Bu ek için çalışmada -rgA tiyüş/kirek -meli -malı şekilleri kullanılmaktadır.

Bu çekim, tasarlanan hareketin gerekliliğini gösterir; gerekli olan gereklilik şekline bürünen bir tasarlama ifade eder.

Tat.	-rga/-rge (kirek-tiyüş)
------	-------------------------

Tablo 2. 9. Tatar Türkçesi Gereklilik

(Öner 1998: 207).

Tatar Türkçesinde gereklilik için mastar ekleri kullanılmıştır (Öner 1998: 207).

يازارға kirek “yazmak gerek” (1/10, 1910)

аларға bik kirek “almalı” (4/113, 1911)

болса kirek “olsa gerek/olmalı” (2/49, 1913)

язсам kerek “yazmalıyım” (10/302, 1909)

алmalı “almalı” (13/403, 1909)

олинmalıdır “olunmalıdır” (13/403, 1909)

идерге tiyüşdir “etmeli” (4/113, 1911)

тикширге tiyüşli “açıklamalı” (10/300, 1909)

тийүш olsa kerek “deyiş olsa gerek” (2/43, 1910)

тийүш табә “gerekli” (1/9, 1910)

çalışmalı “çalışmalı” (13/403, 1909)

كۆرمەلىيىز körmeliyiz “görmeliyiz” (13/403, 1909)

كۈرەك تۈگەل kirek tügel “gerek değil” (1/9, 1910)

BİRLEŞİK FİİL KİPLERİ

1. Hikâye

Fiil +- gAn idi/ -mXş idi + iyelik kökenli şahıs eki

قالغان idiyi kalgan idi “kalmıştı” (4/109, 1910)

دېگەن idiyi digen idik “demiştik” (4/113, 1911)

يازمىشىدىم yazmışidim “yazmıştım” (2/46, 1910)

ويرىلمىش idiyi virilmiş idi “verilmişti” (2/42, 1910)

ايتىمىش idiyi itmiş idi “etmişti” (4/110, 1910)

Fiil + -(a)r +idi+ iyelik kökenli şahıs eki

الورلار idiyi alurlar idi “alırlardı” (6/176, 1908)

ولنور idiyi olunur idi “olunurdu” (2/42, 1910)

سانالور idiyi sanalur idi “sayılırdı” (13/399, 1908)

قالور idiyi kalur idim “kalırdım” (4/110, 1910)

قوللانور idiyi kullannur idi “kullanırdı” (15/456, 1912)

يىغولور idiyi yigulur idi “toplanırdı” (17/513, 1909)

بىتەرلەر idiyi biterler idi “biterlerdi” (4/112, 1911)

كۆرسەتۈر idiyi körsetür idim “gösterirdim” (15/457, 1912)

گۈزەل اولور idiyi güzel olur idi “güzel olurdu” (2/43, 1910)

Fiil+ -A idi+ iyelik kökenli şahıs eki

ۈمىد ايتە idiyi ümîd ite idim “ümit ediyordum” (4/110, 1910)

كۆتمى كۆتمى idim “beklemiyordum” (4/109, 1910)

سه ایدی -Fiil+ -sa/-se idi

ایدی idilmese idi “edilmeseydi” (4/111, 1911)

بولسا idi “olsa idi” (6/176, 1908)

بولما سه ایدی bolmasa idi “olmasaydı” (4/112, 1911)

2. Rivayet

بولدیمو ایکان؟ boldımu iken? “olmuş muydu” (10/301, 1909)

İSİM-FİİL EKLERİ

Mastar eki olarak kullanılan bu gruptaki ekler hareketin ya da durumun ismini karşılar. Mastar ekleri fiil kök ya da gövdelerine getirilir.

-v

اوقتو okutuv “okutma” (15/461, 1909)

اوقۇچىلار okuvçılar “okuyucular” (4/110, 1910)

اوقۇچىلارنى okuvçılarnı “okuyucuları” (1/1, 1908)

تۇتۇچىلار tutuvçılar “tutanlar” (10/300, 1909)

يازۇچىلارمىز yazuvçılarımız “yazıcılarımız” (1/8, 1910)

بوغازلاۋچىلار boğazlavçılar “boğazlayanlar” (10/300, 1909)

ياقلاۋچىلار yaqlavçılar “savunanlar” (4/109, 1910)

ماقتاۋدن maqtavdan “övmekten” (15/460, 1909)

يازۇغە yazuvğa “yazmaya” (15/456, 1912)

ايتۇچىلار itüvçiler “edenler” (1/10, 1910)

ايدۇچىلار idüvçiler “edenler” (10/306, 1909)

ايدۇچىلارى idüvçileri “edenleri” (9/272, 1908)

بىلۇچى bilüvçi “bilen” (10/306, 1909)

tilevçi “isteyen” (1/7, 1914)

diyüv “demek” (9/272, 1908)

yürtüv kirek imesmi “yürütmek gerekir değil mi?” (2/50, 1913)

-rga

oqurğa “okumaya” (15/462, 1909)

añlaturğa “anlatmaya” (17/515, 1909)

olurğa “olmaya” (6/175, 1908)

ayrılurğa “ayrılmaya” (15/461, 1909)

cıyarğa “yığmaya” (10/302, 1909)

yazarğa “yazmaya” (1/1, 1908)

yasarğa “yapmaya” (4/110, 1910)

yıgıulurğa “yığılmaya” (13/402, 1909)

iderge “etmeye” (1/1, 1908)

birürge “vermeye” (15/456, 1912)

bilürge “bilmeye” (13/399, 1908)

küterge “beklemeye” (13/402, 1909)

-mak/-mek

qaramaqdan “bakmaktan” (15/460, 1909)

itmekden “etmekten” (1/1, 1908)

çöblemekden³¹ “yemek” (10/300, 1909)

-ma/-me

üsmesi “büyümesi” (4/113, 1911)

³¹ Gaganın ucuyla tutup yemek.

SIFAT-FİİL EKLERİ

Ekin imlası غان - (ğan) گان - (gen) كان - (ken) şeklindedir. Ekin ünlüsü yazılır. Ünlü uyumuna göre ekin varyantları bulunmaktadır. Osmanlı Türkçesinin etkisiyle -An eki de kullanılmıştır.

اوتۇرتۇلغان oturtulğan “oturtulan” (4/111, 1911)

باشلانغان başlanğan “başlanan” (9/271, 1908)

تاتارچە لاشقانلار Tatarçalaşkanlar “Tatarçalaşanlar” (1/7, 1914)

ساناغان sanağan “sayan” (10/300, 1909)

قالغان qalğan “kalan” (6/175, 1908)

يازىلغان yazılğan “yazılan” 6/176, 1908

بىرىلگەن birilgen “verilen” (24/757, 1912)

كۆرۈنگەن körüngen “görünen” (6/176, 1908)

ئىمىشكەن imişken “emişen” (1/3, 1908)

ئۆتكەن ötken “geçen” (10/301, 1909)

ئولان olan “olan” (1/1, 1908)

ئولمىغان olmağan “olmayan” (10/300, 1909)

ئىتكەن itken “eden” (10/300, 1909)

يازانلار yazanlar “yazanlar” (15/457, 1912)

-miş -miş

Batı Türkçesindeki kullanım sıklığı çok olan ve geçmiş zaman ifade eden bu sıfat fiilin sadece GTT için sıfat fiil olarak da sınırlı kullanımı vardır. (Öner 1998: 224).

ئىرىشىمىش irişmiş “erişmiş” (1/1, 1908)

يازىلمىش yazılmış “yazılmış” (1/1, 1908)

-AçAk

ئولۇنەچق olınaçaq “olunacak” (2/43, 1910)

saylanaçak “seçilecek” (13/403, 1909)

kileçekde “gelecekte” (10/301, 1909)

ideçekleri “edecekleri” (9/272, 1908)

-vçi

GTT’de -vçi/-vçi eki fiile bağlanarak sıfat yapar: baruv+çı “giden” kilüv+çi “gelen”, söylev+çi “söyleyen”, yasav+çı “yapan” gibi (Ganiyev 2013: 30).

yasavçı “yapan” (4/112, 1911)

idüvçi “eden” (15/461, 1909)

bilüvçi “bilen” (10/306, 1909)

söylevçi “söyleyen” (2/46, 1910)

-dlk

oldıqları “oldukları” (9/271, 1908)

oldıqlarını “olduklarını” (9/270, 1908)

tabmadıķı “bulmadıķı” (9/272, 1908)

itdiklerine “ettiklerine” (9/271, 1908)

itdikinden “ettiğinden” (9/272, 1908)

istediki “istediğ-i” (1/1, 1908)

yetdigi “yettiğ-i” (1/1, 1908)

ZARF-FİİL EKLERİ

-a/-e

idile idile “edile edile” (13/403, 1909)

körine başladı “görünmeye başladı” (9/270, 1908)

May/mey

barmay “varmadan” (4/111, 1911)

tikşirmey “açıklamadan” (15/457, 1912)

کرمه ی kermey “baş göstermeden” (2/49, 1913)

-b

İşlek zarf fiil ekidir. Metinlerde ب (b) ile gösterilmiştir.

جیوب cıyub “yığıp” (10/300, 1909)

یازوب yazub “yazıp” (1/1, 1908)

قاتناشوب katnaşub “karışıp” (9/272, 1908)

اوطوروب oturub “oturup” (10/300, 1909)

اولوب olub “olup” (1/1, 1908)

اښله ب یاتقان eşleb yatқан “işliyormuş” (2/49, 1913)

اوتوب ütüb “geçip” (13/399, 1908)

اوسوب üsüb “büyüyüp” (10/300, 1909)

ایتب itüb “edip” (1/3, 1908)

ایه روب iyerüb “peşine talılıp” (2/46, 1910)

بولونوب bölünüb “bölünüp” (10/300, 1909)

بیرب birib "verip" (1/3, 1908)

کوڭلنوب köñüllünüb “alınıp” (1/1, 1908)

کومیلوب kömilüb “gömülüp” (6/176, 1908)

ئولوب ülüb “ölüp” (4/112, 1911)

-gaç

Ekin imlası غاچ -gaç şeklindedir. İnce ünlülü örneklerle ratlanılmamıştır.

Dilimizde ET. devresinde görülmemesine rağmen daha sonraki yazılı eski metinlerde bulunan -gaç/-geç (-gaş/-geş) eki, Batı Türkçesi başlarında dahi kullanılmış ve sonra terk edilmiştir (Öner 1998: 223).

آڭلاماڭاچ anlamağaç “anlamayınca” (1/7, 1914)

okuvğaç “okuyunca” (20/269, 1910)
barğaç “varınca” (1/9, 1910)
bozulğaç “bozulunca” (10/301, 1909)
bulğaç “olunca” (1/9, 1910)
çukıngaç “Hristiyanlaşınca” (10/301, 1909)

-kendey

eytkendey “söyleyerek” (2/49, 1913)

-mayınça

almayınça “almayınca” (4/112, 1911)
oturmayınça “oturmayınca” (4/110, 1910)
bulmayınça “olmayınca” (1/9, 1910)
bilmeyinçe “bilmeyince” (15/461, 1909)
timeyinçe “demeyince” (4/110, 1910)

-gAnça

eytülgençe “söyleyinceye kadar” (1/9, 1910)
işidilgençe “işitilinceye kadar” (1/9, 1910)
tilegençe “dileyinceye kadar” (1/10, 1910)

KELİME TÜRLERİ

SIFATLAR

1. Nitelendirme Sıfatları

Bu kelimeler, isimler ile birlikte kullanılmaktadır.

ak “ak” (1/3, 1908)
cahil “cahil” (13/399, 1908)
kātın “kadın” (2/46, 1910)
kıyın “zor” (4/112, 1911)
kart “yaşlı” (13/399, 1908)

ناچار naçar “kötü, çirkin” (10/301, 1909)

ياخشى yahşî “iyi” (2/46, 1910)

چیت çit “yabancı” (1/3, 1908)

دیشى dişi “dişi” (2/46, 1910)

كیڭ kiñ “geniş” (9/270, 1908)

گوزل güzel “güzel” (6/175, 1908)

نیچه niçke “narin” (4/112, 1911)

یالڭز yalnız “yalnız” (4/109, 1910)

Karşılaştırma derecesi -rak rek eki getirilerek yapılır.

آرتۇڭراڭ artıŋrağ “daha fazla” (20/269, 1910)

آرتوڭراڭ artuğrağ “daha fazla” (15/461, 1909)

آزراڭ azrağ “daha az” (1/10, 1910)

ياقتىراڭ yaqtırağ “daha aydınlık” (4/113, 1911)

شەبرەك şebrek “daha etkili” (1/7, 1914)

كۆبرەك köbrek “daha çok” (4/111, 1911)

Fazlalık derecesi önden hece eklemeli yapılarla kurulur.

آپپاڭ appağ “apak” (4/111, 1911)

2.Belirtme Sıfatları

İşaret Sıfatları

o “o” (2/43, 1910)

اوشبو uşbu “işte” (1/1, 1908)

ol “o” (10/301, 1909)

ایشته işte “işte” (9/272, 1908)

بویله böyle “böyle” (1/1, 1908)

تگی tegi “şu” (2/49, 1913)

شو şu “şu” (2/46, 1910)

شول şol “şu” (9/271, 1908)

مونه muna “işte” (4/112, 1911)

Sayı Sıfatları

اون مليون un milyon “on milyon” (2/46, 1910)

مليونلار milyonlar “milyonlar” (1/8, 1910)

يوزده اوتز yüzde otuz “yüzde otuz” (2/46, 1910)

اوچ üç “üç” (10/301, 1909)

اوچار üçer “üçer” (9/272, 1908)

اوچكنه üçgine “üç tane” (2/46, 1910)

اوچنچی üçünçi “üçüncü” (15/456, 1912)

اونبىش يىگىرمى unbiş yigirmi “on beş, yirmi” (1/9, 1910)

ايكى تىللى iki tilli “iki dilli” (17/514, 1909)

ايكىشەر ikişer “ikişer” (9/272, 1908)

بر bir “bir” (10/300, 1909)

بىگىلر biñler “binler” (6/176, 1908)

دورت dört “dört” (10/300, 1909)

يىگىرمى yigirmi “yirmi” (13/402, 1909)

يوز مىڭ yüz miñ “yüz bin” (4/111, 1911)

يوزده آلتмыш yüzde altmış “yüzde altmış” (2/46, 1910)

يوزده ايللى yüzde illi “yüzde elli” (2/46, 1910)

يوزده توغزانى (طوقسانى) yüzde toğzanı (toksanı) “yüzde doksanı” (1/7, 1914)

يوزلر yüzler “yüzler” (6/176, 1908)

3.Soru Sıfatları

قای kay “hangi” (2/45, 1910)
 قایو kayu “hangi” (9/270, 1908)
 قانچه қаңча “ne kadar” (1/3, 1908)
 براو birev “herhangi birisi” (4/112, 1911)
 براوگنه birevgine “sadece herhangi birisi” (4/113, 1911)
 کوبنچه گنه köbinçegine “çoğuna” (4/111, 1910)
 الل ه قاچان elle kaçan “hangi” (2/49, 1913)
 نصل nasıl “nasıl” (15/462, 1909)
 نه قدر ne kadar “ne kadar” (2/43, 1910)
 نیچوک niçük “nasıl” (1/9, 1910)
 نیقدر niqadar “ne kadar?” (1/9, 1910)
 نیندای nindey “nasıl” (4/112, 1911)
 نیندی nindi “nasıl” (10/301, 1909)

1. Belirsizlik Sıfatları

بر آز biraz “biraz” (15/456, 1912)
 بر نیچه birniçe “birkaç” (9/272, 1908)
 نیچه niçe “birçok” (10/302, 1909)
 هیچ کمنائڭ hiç kimniñ “hiç kimsenin” (4/112, 1911)

ZAMİRLER

1. Şahıs Zamirlerinin Hâl Ekleriyle Çekimi

Yalın hâl

بن ben “ben” (10/300, 1909)
 مین min “ben” (1/8, 1910)

آلار alar “onlar” (1/3, 1908)

آنلار anlar “onlar” (9/272, 1908)

o “o” (2/43, 1910)

ol “o” (10/301, 1909)

biz “biz” (10/301, 1909)

İlgi hâli

آنك anıñ “onun” (10/301, 1909)

آنلارنىڭ anlarnıñ “onların” (9/272, 1908)

bizim “bizim” (9/272, 1908)

benim “benim” (10/301, 1909)

سىزنىڭ sizniñ “sizin” (10/301, 1909)

minim “benim” (1/8, 1910)

Yükleme hâli

انى anı “onu” (1/9, 1910)

بىزنى bızñı “bizi” (15/462, 1909)

سىزى sizi “sizi” (15/462, 1909)

Yönelme hâli

آنلارغە anlarğa “onlara” (9/272, 1908)

ولارغە ularğa “onlara” (15/456, 1912)

بىزگە bızge “bize” (10/301, 1909)

بىزە bize “bize” (13/402, 1909)

باña baña “bana” (10/306, 1909)

مىڭا miña “bana” (4/111, 1910)

Bulunma hâli

بىزده bizde (1/8, 1910)

2. Dönüşlülük Zamiri

اوز öz “kendi” (10/300, 1909)

اوزم özüm “kendim” (1/9, 1910)

اوزمىز özümüz “kendimiz” (2/43, 1910)

اوزىنىڭ öziniñ “kendisinin” (1/1, 1908)

كەندى kendi “kendi” (13/403, 1909)

كەندىسى kendisi “kendisi” (1/1, 1908)

3. İşaret Zamirleri

İşaret Zamirlerinin Hâl Ekleriyle Kullanımı

Yalın hâl

شۇل şul “şu” (6/176, 1908)

İlgi hâli

آنكى anıñ “onun” (10/301, 1909)

بۇنىڭ buniñ “bunun” (13/399, 1908)

شۇنىڭ şuniñ “şunun” (9/271, 1908)

مۇنىڭ muniñ “bunun” (15/456, 1912)

Yükleme hâli

انى anı “onu” (9/271, 1908)

بۇنى bunı “bunu” (9/270, 1908)

شۇنى şunı “şunu” (10/300, 1909)

Yönelme hâli

آڭا aña “ona” (10/301, 1909)

بوڭا buña “buna” (9/271, 1908)

شوڭا şuña “şuna” (4/109, 1910)

موڭه muña “buna” (2/50, 1913)

مونه muna “buna” (4/111, 1911)

Bulunma hâli

بونده bunda “bunda” (10/300, 1909)

شونده şunda “şunda” (4/112, 1911)

Ayrıca şu kelimeler de işaret zamiri görevindedir.

اوشبو uşbu (1/1, 1908)

ایشته işte (9/272, 1908)

بوندن bundan (10/301, 1909)

موندن mundan “bundan” (2/46, 1910)

4. Soru Zamirleri

قانغیسی kangişi “hangisi” (17/513, 1909)

قای kay “hangi” 2/45, 1910

قایو kayu “hangi” 9/270, 1908

قایوسی kayusı “hangisi” (2/46, 1910)

کیم kim “kim” (4/112, 1911)

نصل nasıl “nasıl” (15/462, 1909)

نیندی nindiy “nasıl” (10/301, 1909)

ZARFLAR

1.Zaman Zarfları

ایمدی imdi “şimdi” (13/399, 1908)

توش töş “gün ortası” (10/300, 1909)

شیمدی şimdi “şimdi” (4/110, 1910)

صوڭ soñ “sonra” (9/272, 1908)

صوڭره soñra “sonra” (9/271, 1908)

همیشه hemişe “daima” (17/513, 1909)

2.Yer ve Yön Zarfları

بیرلی birli “beri” (13/401, 1909)

توبان tüben “alçak, aşağı” (10/301, 1909)

ياقین yakın “yakın” (2/43, 1910)

یراق یراق “uzak” (10/302, 1909)

3.Tarz Zarfları

برگه birge “beraber” (9/270, 1908)

تورلیچه törliçe “türli türli” (4/109, 1910)

تیز tiz “tez” (6/175, 1908)

یavaş yavaş “yavaş yavaş” (13/401, 1909)

4.Miktar Zarfları

بایتاق baytağ “pek çok” (15/461, 1909)

بۆتونلای bötünley “büsbütün” (1/9, 1910)

برقادر birğadar “biraz” (2/43, 1910)

بك bek “pek” (2/46, 1910)

بۆتونله ی bütünley “tamamen” (2/50, 1913)

پك pek “pek” (13/399, 1908)

3. SEÇİLMİŞ METİNLER

Meslek ü Maksud

مسلك و مقصد

حق تعالانىڭ ياردىمى ايله اوشبو شورى مجموعە سنى

يازارغە و ترتيب ايدىرگە كىرىدۇ. شورى نىڭ مسلكى ايسە

كوچى يىتدىكى قدر روسىيە اسلاملىرىنىڭ سعادىتلىرى حقىدە خىدمەت

ايتىمىدىن عبارت اولوب، مقصدىدە اوقۇچىلارنى رضا ايدىر اچىون

ثبات و غيرت كوستىرىمىدىر

شورى ملتىنى علمى، معرفتىنى ايتىمىڭ حقىدە مشورت

مجلسى اولە چىقىرىدۇ. ايتىدىكى كىمىسە اوشبو محاسىدە سويلەر

و ايتىدىكى آدمە دىڭلار اكر بر طرفدىن محترم ادىبار محررلر

ادبى علمى فنى مقاله لىر يازوب طورسە لىر و ايكىنچى طرفدىن دە

استفادە گە محتاج داتلر كوڭللىنوب اوقۇر اولسە لىر شورى اوزىنىڭ

مسلكى اوزىرىدە مقصدىدە اير شىمش اولور

شخصياتىدىن و غرضلاردىن صاف اولمىق شرطى ايله ملت

منفعتى آرزوسىلە يازلمىش مقاله وفكرلر اچىون شورى

يىتلىرى ھەر وقت آچىقىدىر قاعدە سى ايله اولان انتقادلىرىنى

شورى تشكر ايله قبول ايدىر و بويلە حقوقىدىن كىندىسى دە

مستقىد اولور

و من الله التوفيق

رضاء الدين فخرالدين

(1/1, 1908)

Meslek ü Maksad

Hak Teâlâ'nın yardımı ile uşbu Şûra mecmûasını yazargâ ve tertîb iderge kırışdık. Şûra'nın mesleki ise küçi yetdigi kadar Rusya İslâmlarının saâdetleri hakkında hizmet itmekden 'ibâret olub maksadı da okuvçılarnı rızâ ider için sebât ve ğayret köstermekdir.

Şûra; milletni 'ilimli, m'arifetli itmek hakkında meşveret meclisi olaçaqdır. İstedigi kimse uşbu meclisde söyler ve istedigi âdem de diñler. Eger bir taraftan muhterem edîbler, muharrirler, edebî, 'ilmî, fennî makâleler yazub tursalar ve ikinci taraftan istifâdege muhtâc zatlar küñillenüb okur olsalar “Şûra” üziniñ meslekî özrinde makşadına irişmiş olur.

Şahşiyâtdan ve ğarazârdan şâf olmak şartı ile millet menfa'ati arzusuyla yazılmış makâle ve fikrler için “Şûra” bitleri her vakt açıkdır. Kâ'idesi ile olan intikâdlarnı “Şûra” teşekkür ile kabûl ider ve böyle huķûkdan kendisi de müstefid olur.

Ve minallahi't- tevfiķ

Rızâeddin bin Faḥreddin

(1/1, 1908)

Meslek ve Maksat

Hak Tealanın yardımıyla Şûra dergisini yazmaya ve düzenlemeye giriştik. Şûra'nın amacı gücü yettiği kadar Rusya Müslümanlarının mutlulukları için hizmet etmekten ibaret olup maksadı da okuyucularını memnun etmek için sabır ve gayret göstermektir.

Şûra; milletin ilim ve irfanını geliştirmek için meşveret meclisi olacaktır. İsteyenler bu mecliste konuşur isteyen de dinler. Muhterem edipler edebî, ilmî, fennî makaleleri yazıp yararlanmak isteyen kişiler okumuş olsalar Şûra amacına ulaşmış olur.

Kötü amaç taşımamak şartı ile milletin çıkarı amacıyla yazılmış makale ve fikirler için Şûra sayfaları her zaman açıktır. Kuralı olan eleştirileri Şûra teşekkür ederek kabul eder ve böyle anlaşmadan kendisi de yararlanmış olur.

Başarı sadece Allah'tandır.

Rızâeddin bin Faḥreddin

(1/1, 1908)

ای محرر³² !

(اوز لهجه مزده)

قانچه طارتساڭ ای محرر سوزنی چیت تل سیینه
تل یاصالماس گر طوغان سوز یاتماسا اوز ایینه
آلساڭ آل سوزلرنی چیتدن حرف لرگه بیرمه یول
کر تمه بر چیت لهجهدن حرف لهجه مز ترتبیه
حرف لر تبدیل ایتب چیت لهجه دن آماق ادات
بل مسا ویدر بنسای روحمز تخریبیه
تل وجود سوزلر بدندر صرفی و ترکیبی روح
مقصدک گر خیر ایسه قوی تیمه تل تر کیبیه

سوت ایمشکان همدمدر قان انیسمدر تلم
جان بیرب کونمم حریم وصلدن تغریبیه
مدعیلر رده گر یتسمه سزم دلیل
تککم کوز یشلرم یتسون آلا ر تاءدیبیه

کرشن اینلکرده یاقساڭ بر قراتن بولماس آق
انجی آلماسالردا بولماس زشت روغا زیب رو
*بولسا آق بار ماقالرک نچکه قولاغک آل قولاق
seyh sadiddin *آلتون آقاسزدا سین کورکوم یوزوکسزده صاو

تل واتب ه تیل > لرنی قاتدک، برطاتب کورنیدی تم
بیر گانک بر بولغانق صو سالغانک واتق سبو
قوی طبیعت حکمن ایتنس - شول تکامل، شوندا یه م

³² (1/3, 1908)

!کوتکانک بلکم دیل در؟..باق دیل آدکھ... بو

Dermend

EY MUHARRİR

(Üz lehcemizde)

Qanqa tartsañ ey muharrir süzni çit til sibebine
Til yaşalmas ger tuğan süz yatmasa üz eybine
Alsañ al “süz”lerni çitden “harf” lerge birme yul
Ger time bir çit lehceden “harf” lehcemiz tertibine
“Harf” ler tebdil itib çit lehceden almak “adat”
Bil mesâvidir benay ruhumuz tahribine
Til vücûd süzler bedendir şarfî ve terkibî ruḥ
Maqşadıñ ger hayr ise kuy time til terkibine!

Süt imişken hemdemimdir qan enisemdir tilim
Cân birib künmüm harim vuşaldan tağribine
Med’iyler ridane ger yetmese süzüm deyl
Tükkenim küz yaşlarım yetsün alar ta’ dibine

Kreşin inliklerde yaqsañ bir qara tün bolmas ak
İnci almasalar da bulmas zeşt ruğa zibru
“Bulmas aq barmaqlarıñ neçke qulağıñ al qulaq
Altun alqasız da sin kürküm yüzüksiz de şaluv”

Til vatıb “til”lerni qatdañ, bir tatıb kör nindi tem:
Bir geniñ bir bulğanuq şu şalganıñ vatıq sebu
Quy tabi’at hükmen itsün şul tekâmül, şunda yem!

Kütkeniñ belkim “delil” dir? -bak delil: aldıñda... bu

Dermend

•İki mısra Şeyh Sa’did’den alınmıştır.

(1/3,1908)

EY YAZAR

(Öz Lehçemizde)

Ne kadar tartsan ey yazar sözünü yabancı dil sebebine,
Dil yapılmaz ana sözler olmasa kendi ayıbına,
Alırsan al sözlerini yabancıdan, harflere verme yol.
Uydurma bir yabancı lehçeden harfi lehçe düzenimize.
Harfleri değıştirip yabancı lehçeden almak adet,
Bil kötölüktür benay ruhumuz tahribine.
Dil vücut sözler bedendir dil bilgisi ve terkibi ruh,
Amacın eğer hayır ise koy deme dil ter kibine.

Süt emdiğim dostum kan arkadaşımıdır dilim.
Can verip beklemem diken kavuşmadan gönderilmeye
Med’ılar reddete ger yetmese sözüm delil
Döktüğüm göz yaşlarım yetsin onlar ta dibine

Kreşin çitlerinde yaksan bir kara tün olmaz ak
İnci almasalar da olmaz saz uygun
“Olsa ak parmakların narin kulağını al kulak
Altın küpesiz de sen güzelim yüzüksüz de çıkarıyorsun”

Dil bozup “dil”lerini civardan, bir tadıp gör nasıl tat
Aynı zamanda bir bulanık su salanın kırık testi
Koy tabiat hükmünü etsin şu gelişme

Bekle belki “delil” dir? -bak delil: önünde... bu

Dermend

• İki mısra Şeyh Sa'did'den alınmıştır.

(1/3,1908)

Til ve İmlâ Mes'elesi

Türkiye muharrirlerini yarum ‘asr kadar işğâl itmiş ulan til ve imla mes’eleleri şimdi bizlere de kelüb yetdi. Gazetelerde bu toğırda her vakt makaleler yazılma, edebî cem’iyetlerde süylenedir. İmlâ hakkında ulan fikrler, mülâhazalar pek küb ise de cüz’iyyâtlardan bir kadar küz yumulsa mes’eleni iki meslek üzrine haşr itmek mümkündür. Biri her süzni işidildiği kibi yazmak mesleki olub ikincisi de hayli kâ’idege kıyalmış ve bu küne kadar birçok ‘ilmî kitâblar neşr idilmiş iski resmni şaklamak meslekidir. Ölgisini küsterir için misâl tabmak müşkildir. Zirâ küb süzler vardır ki süylenmekleri hakkında bir ka’ide ve itrâd yokdır. Binâenaleyh imlalarda şuna tâb’i ulmak lâzım kelür. İkincisine ise Şemse’-d-din Sâmî Beg ve anıñ eserleri ulan Kâmûs-ı l-â’lam ve Kâmûs-ı Türkî kibi ‘ilmî fennî eserlerini küstermek mümkündür.

Ölgi meslek şâhibinin delilleri ise her süzni işidildiği kibi yazmak ügrenir için kolay, diyürler. Bu noktadan uşbu mes’ele hakkında bir diyecek yuk. Diyecek yer şundadır ki: Kimlerniñ şiveleri aşl tutulunur? Bir yerde ulan halkı aşl tutub da başkalarını anlara iyertmek hakkında sebep tabmak müşkül, bundan üstün eger de bir halk süyleşmegi aşl tutulsa başkalar için çitünlik hemişe bâki ulaçakdır.

Şuñ meslek şâhibleri: “Mâdem ki her bir halk telaffuzuna muvâffak keleşek bir kâ’ide henüz meydanda yukdır. Bu taķdirçe hayli hîdmet itmiş ve kübleriniñ ma’lûmı olmuş fâ’ideli bir imlânı buzmak “hâtun kulaķçını utğa yak” misâline maşdâķ olur idi diyorlar.

İmlânı işidildiği kibi yazmak tarafdârlarından biri de “Keçmir” kıriyesinde imâm ve müderris ‘Abdullah Efendi ulub bu müddeâsını isbât itmek hakkında

“Yıldız” gazetesine bir makâle yazmışdır. Bunı ise biz okuduk ve başkaları da okumuş ulesalar kerek. İşte şuna karşı Bubi şâgirdlerinden Cemâleddîn Efendi bir bend yazub idârege kündermişdir. Biz ise fikr hürliğine hürmet yüzünden şul makâleni bunda derc idemiz. İşte makâle budur:

Yıldız’ın 420 nci numirında ‘Abdullah Elkeçmirî nâmında bir hâzret “til ve yazuv” serlüheli uzun bir makâle yazub hayli vâkıtdır nebr ve unudulub turgan til ve imlâ mes’elesin kuzgatdı. Min de şul münasebetiyle bu yerde bir niçe süz yazargâ mecbur buldım.

Min til ve imlâ mes’elesiniñ birisinden birisi tiren ve ve niçe iki mes’ele uldığını ve binâen’aleyh bu toğruda müstaķil bir fikr ‘arz itmekçün târih ve ‘ilm elsine mütehaşış ya’ni “filalog” bulmak lâzımdır diye bildigimden “til ve yazuv hakkındağı fikrim bu...” diyüb elbette eyte almıym. Şulayuk minim makşadım: til ve yazuvları küb yazuvçılarımız tarafından destûr tutulğan ve halkımız arasında üteden berü “filalog” ve “pidağog” lık ile isimleri çıkğan bir niçe zatnıñ esâs fikrlerini muhâkeme ve tenkîdke de kerşü tügildir. Beni şaşırgan nerse:

Bizde til ve imlâ için kaygıruvçılarınıñ artık kübligi ve hatta her bir gazete ukurlık Tatarnıñ bu toğruda üzine bir fikri buluy ve her bir ‘Abdullah hâzretniñ nüfûsı milyonlar ile şanalğan bir millet için çay yanındagına üzine mahşûş bir imlâ yaşab şunı alga sürüydir.

Bik kızık bit! Bizde bik kirekli, bik tiyüşli ve bik mevsimli hatta milletniñ bütün hayât ve bekâsı şuna kilüb tirelgen bir mes’ele bulsa, ya ul bütünley küşe’ ihmâlde yata: Anıñçün bir de baş vaıtlımıy anıñ hakkında ehli nâ ehli tavışın tanın çığarmıy. İndi niçük de bir ul mes’ele başın küterse anıñ hakkında bütün Tatar kayğıra. Sâde kaygıruvgına tügil: Kübsi hiç ańlamadıkları ve bunuñ ehli olmadıkları hâlde mes’eleniñ içine kerüb güj kitireler. Ve bunuñ neticesi ularak bizde eñ ansat ve yingil işler çuvalub matlûb ve muvafıķiyet hâşıl bulmıyça kıla.

‘Abdullah hâzret til hakkında: “Tilimizni Tatarçalaşdırıyķ, esenleşdiriyķ, mümkün kıadar “Arabî ve Farisî süzler kuşmıyķ ”di. Anıñ bu süzi elbette bir kıadar yullı. Şunra ul imlâ mes’elesine küçüb bu tuğrıda bütünley satħî fikrlerge kerüb kite. Ul tubtuğrı “niçük işitilse şulay” yazargâ yazargâ tiyüş kıaba. Ya’ni imlâ için burada kıa’ide falân kirek tügil. Ağızdanni çıkdı şunı yazargâ kirek diyüb bara. Sizemsiz? ‘Abdullah hâzret imlâ mes’elesin yingil gine hal itmekçi bulub hiçbir milletniñ mekteb

ve edebiyâtında kabûl ve tatbîk idilmegen ve idilüy mümkün bulmağan nibr fikrni dermeyân ite!..

‘Arab, Rus ve hatta Fransız tilleriniñ mübâdîsini olsun ügrenüb bilüvçiler aramızda mezbûldur. İşte bunlar cümlesi şâhiddir ki: bu mu’teber tillerniñ cümle elfâzı gayr kabûl ta’yîr kavâ'id ile mazbûtdır.

Zâten beyne'l-milel tillerniñ mükemmelliyeti de şul fâ'idelerniñ kübliği ile mütenâsibdir. Hûlaşa: bir tilni kavânîn-i şarfiye ve nahvîye ve kavâ'id kitâbet ve imlâ niķadar kıssa ul til bir de kısalımı belki şul nisbetde kiñâyedir.

Min üzüm Qazan ğubirnasiyniñ merkezinde bir avılda tıram. Ğubirnasizniñ türlü yağında ve türlü oyazlarında bulğanım bar. Qazan'niñ üzinde de küb yıllar tırdım. Şunıñçün eyte alamın ki: eger de ‘Abdullah ħazretlerçe “ışidilgençe yazuv” uşûlen kabûl ider olşak bir Qazan ğubirnası içün yüzlerçe ve ihtimâl ki miñlerçe imlâ kullanmak icâb idecekdir. Mesala: bizden un biş yigirmi çağrım şimâl şarkıge kidilse bizde: “etkey, enkey, abıztay, şulay, bulay, indi, bulğaç, bargaç” diyüb eytüle tırgan lafzlarnı anda: etkiy, enkiy, abıztıy, şulıy, bulıy, endi, bulğas, bargas” diyüb süyleşeler. Hem de bizden 20 30 çağrım aralarında ğarb cenûbiga taba bulğan avıllarda: “ev, zeve (yağa ismi), küvende, küremek, tümek, evmek, sevmek, ülinmek” diyüb telaffuz idilgen süzleriniñ avıllarda: “üy, zuya, küyende, küyremek, küymek, tüymek, üymek, süymek, üyenmek” revişlerinde eytüle. Tağında bizden biz az şarkğa taba barılsa andağı Tatarlarda: ħ, ħ, f ħarfleri burada yok. Ħ ve ħ urnına kaf ve f yerine de p ħarfleri isti'mâl iteler. Mesela andağı abızıylar: “niķal, Aķmed Şapa! ķatunıñ Patma yaķşımı?” Diyüb süyliyer. (Bular El'ıyaz Ballah Ħadâğada: “ķadâ” diyler.) Qazan şehri ve Qazan artı Tatarları da bik küb süzni bizdegige başķa tavış ile eyteler. Meselâ: biz “şuşı” diymiz. Alar anı “tuşı” diyler. Bizdegi edât istifhâm bulğan “mi” yaħud “mu”nı alar ab açık “ma” itüb eyteler. Binâ'enaleyh bizniñ “şuşımı?” digilenmizni alar “tuşıma” diyler. ‘Abdullah ħazret de maķalesinde bizniñ “ķibik” yerine “kük” dib yaza ve şübhesiz başķalarğa da şulay yazarğa ķuşa. Bizde ise kük dib faķaķ “semâ” ğa ve “mâvi tıs”ge eyteler.

‘Abdullah ħazret “یوروب”, “طور”, “یرب” ve “طر” rûşende yazuv tiyüş diyüb baytaķ yazğandınşun ‘Arablar da şulay یشitilgenni gine yazalar dimeķçi bula. Ħayır ħazret! ‘Arabçada imlâ Türkiye’degiden daha müşkil. Mesela: “‘ilm” şûretinde yazılğan bir lafznı yidi türlü uķurğa mümkün. Ve ħâlbûki ‘âdetde ħiķbir ħareke ‘âlâmeti ķuyulmıyça yazıla. Bizniñ “tuz”nı ise bulsa faķaķ iki türlü uķurğa bula. Bu ħâl şulayuk

Rus tilinde de bik zâhir. Rusçada udariniysiz³³ harfler burada uqulmadadıǵı hâlde yazıla.

Gerçi ğâyet ğarîb ve ba'id³⁴ bulsa da imlâ haqqında her kim üziniñ bir fikrini 'arz itüvge bütünley karşı tırmıymız. Faqat bunuñla gene qalmıylar. Belki: üzleri tarafındangına qabûl itilgen bir imlâ ile yazalar. Şunı mektebde millet balarına ügreteteler. İşte bu hâl hiçbir milletde kürilmegen faqat bizim Tatar 'ağıllı başlarına maşşuş bir mübâletsizlik ve bik zur münâsebitsizlikdir. Mesela bizniñ 'Abdullah hazret: ezelden berü ahrîtâ' ile yazulub kilgen ve bunça 'asırlardan berü hiçbir üdebâ ve 'ulemâ-ı elbine üzgerge almağan: "dost" ve "dürüst" süzlerini yeb yengil gine: "dus" ve "dürüs" ruşende yazub şulay tiyüşülgeni i'lân kılğan kibik ihtimâl Ruslardan da: "vidümeş" "oktabrist"lerni eytülgençe "vidümeş", "oktabrist" şüretinde yazargâ kirek diyüb du'avâ itüvçiler bulur ve belki isbât da iter. Lâkin hiçbir vaqıtta üzinden üzi şulay yazargâ aşkmaz; ve faqat üzi tarafındangına icâd ve qabûl idilgen bir nazariyyeni mekteb balalarına ders itib uquturgâ cesâret itmez. Zirâ: til ve imlâ her bir milletde 'âdi kişilerniñ ta'arrızlarından şaklanurgâ tiyüş bir mülk 'âli ve 'umûmî diyüb bilinedir. İmdi bizge de bunı azrak añlab bu toğruda tilegençe kılanuvdan şaklanurgâ bik vaqıttır.

"İmlâ için qayğıruvçılarnıñ kübligine ta'accüb item" dimişidim. İşte min üzüm de şul qayğıruvçılarnıñ birisimen. Faqat şulqader var ki: küb kişiler hazırğı imlâmızniñ kıvanlığı ve tanılmavı için qayğırdıkları hâlde min imlâmızniñ bar kuşûrını anın bik küb türlü buluyın ve künden kün türlülenüyin tabam ve şunıñçün qayğıram. Min: imlâmızniñ terakkî 'ulûm ve ta'ammüm ma'ârifke mani' bulur derecede ağır buluvına hiçbir dürlü kanâ'at hâşıl ite almadım. Hatta ba'zan bu fikirni ta'bîr afv buyurulsun-bir şarlatanlıqğa haml kılub taşlıym.

Zan idersem bizde tevcîd imlâğa ehemmiyet birüvçi az. Çünkü buña kadar bunıñ ciddi bir teşebbüs kürilmedi. Hem de eñ mu'teber yazuvçılarımızdan şanalğan ba'zı muharrirler imlâlarını hemân de bir yulğa şalmıylar. Hatta ba'zıları: eñ qadirli eserlerinde kitâbnıñ ismini tışkı yaqda bir türlü ve iç tarafda ikinci türlü yazub: "Tatarça'da tilegençe yazargâ yarıy..." digen ma'nini anlatub turalar.

³³ Darbe

³⁴ Uzak

Ba'zılar tevcîd imlânın ehemmiyetin taqdîr itdikleri hâlde bunu elige irterek tabalar. Bu fikr elbette bir derece doğrudur. Zirâ mürûr zamân ile bik küb şîvelerge ayrılıb baytağ uşûl ve esâsları unutulğan, iktizâi zamân ve elcay mekân ile arasına bik küb 'Arabî ve Fârisi süzler kaşısub ahenk tabî'i ve şedâî melisini yuğaltқан ve bunça 'aşırlardan berü niğadar menba'-ı 'ilm ve edeb- ü mahfil ulemâ ve üdebâ olan yirlerde bile hiçbir kâ'ide ve şerâit tahtına kerüb bitmegen bir tilni zabt ve tanzîm eylemek yengil bir şey degildir. Fağat bu taqdîrde: bunın vağti kilgençege kadar mekteb balalarına bir mu'ayyen imlâ ügretmeske ve alarnın bik küb yañlışlarını kızıl kara ile şızmaska doğru kiledir. Çünkü alarğaına tügil, mekteb-müntehisi ulan büyük zâtlarğa ve uluğ muğarirlerge de yüz türlü imlâ ile yazarğa cevâz birile ve her bir kitâb ve gazetelerge qaralsa anda başkasında bulmağan yaña bir imlâ kürüledir.

Şimdilik: imlâlarını birleştürv mümkün bulmasa, kübeytûv ve türlülendirüvden tıluv mümkündür. İmdi hiç ulmazsa buña meydân virmezge tiyüş. ihtimâl ki bunu kemâlât hesâb idenler ve bunın beraberine mükâfât ümîd eyliyenler bardır. Fağat añlamalıy ki: tahrîb- i harâbât ile meşğûl ulmağ kamâlat degil rezâlet ve bunın karşılığı da mükâfât degil mecâzâtıdır.

Cemâleddîn Velîdof "Apas" 1/8-10, 1910.

AKTARMA

Türkiye yazarlarını yarım asır kadar meşğul etmiş olan dil ve imla meselesi şimdi bizlere de geldi. Gazetelerde bu konuda her zaman makaleler yazılıyor, edebi topluluklarda konuşuluyor. Yazım hakkındaki düşünceler pek çoktur. Önemsiz olanlara biraz göz yumulursa sorunu iki yonteme ayırmak mümkündür. Biri her sözü işitildiği gibi yazmak yontemi, ikincisi de fazla kurallı ve bugüne kadar birçok ilmî kitaplar yayınlanmış eski şeklini koruma yontemidir. Birincisinin örneğini göstermek zordur. Çünkü çok sözler vardır ki söylenişleri hakkında bir kural yoktur. Buna rağmen yazımlarda buna bağlı olmak gerekir. İkincisine örnek olarak ise Şemseddin Sami Bey ve onun eserleri olan Kâmûsu'l-â'lam ve Kâmûs-ı Türkî gibi ilmî fennî eserlerini göstermek mümkündür.

Eskiye isteyenler her sözü işitildiği gibi yazmak öğrenmek için kolay yontem diyorlar. Bu noktada bir diyecek bir şey yok. Diyecek yer şundadır ki: Kimlerin şiveleri üstün tutulur? Bir yerde olan halkı üstün tutup da başkalarını onlara tabi tutmak

için neden bulmak zor. Bundan da önemlisi eğer bir halk konuşması üstün tutulursa başkaları için zorluk her zaman sonsuza dek olacaktır.

İkinci yöntemi savunanlar “Madem ki halk konuşmasında başarılı olacak bir kural henüz meydanda yoktur bu anlamda fazlaca hizmet etmiş ve çoğunun bildiği yararlı yazımı bozmak “hatun kulakçını³⁵ ateşe at” örneğine uyar” derler.

Yazıyı işitildiği gibi yazma yandaşlarından biri de “Keçmir” köyünde imam ve müderris Abdullah Efendi olup bu iddiasını kanıtlamak için “Yıldız” gazetesinde bir makale yazmıştır. Bunu biz okuduk ve başkaları da okumuş olsa gerek. İşte buna karşı Bubi öğrencilerinden Cemalettin Efendi bir bent yazıp idareye göndermiştir. Biz ise düşünce özgürlüğü yüzünden o makaleyi burada yazıyoruz. İşte makale budur:

Yıldız’ın 420. sayısında Abdullah Elkeçmirî isminde bir hazret “dil ve imla” başlıklı uzun bir makale yazarak uzun zamandan beri unutulmuş dil ve yazım sorununu uyandırdı. Ben de bu nedenle bu yerde birkaç söz yazmaya mecbur oldum.

Ben, dil ve yazım sorununun birbirinden derin ve hassas iki sorun olduğunu ve bundan dolayı bu konuda bağımsız bir düşünce sunmak için tarih ve dil biliminde uzman yani “filolog” olmak lazımdır diye düşündüğümden “dil ve yazma hakkındaki düşüncem bu...” diye elbette söyleyemiyorum. Aynı şekilde benim amacım dil ve imla için çoğu yazarımız tarafından izin verilen ve halkımız arasında öteden beri “filolog” ve “pedagog” diye isimleri anılan birkaç kişinin düşüncelerini yargılamak ve eleştirmek değildir. Beni şaşırtan şey: Bizde dil ve yazım için endişelenenlerin çokluğu ve hatta her gazete okuyan Tatar’ın bu konu hakkında kendine ait bir düşüncesinin olması ve Abdulllah hazret gibi nüfusu milyonlar olan bir millet için bir yazım yapıp bunu öne sürmesidir.

Pek ilginç pek! Bizde pek gerekli hatta milletin bütün yaşam ve devamlılığı buna bağlı bir mesele olsa sonsuza kadar önem verilmez. Onun için kafa patlatılmaz onun hakkında ses çıkarılmaz. Şimdi nasıl bu hakkında bütün Tatarlar endişeleniyor. Sadece endişelenme değil. Çoğu hiç anlamadıkları ve bunun ustası olmadıkları hâlde sorunun içine girip güçlük çıkarıyor. Ve bunun sonucu olarak bizde en basit işler çoğalıp istenilen başarıya ulaşmadan kalır.

³⁵ Şapkanın kulaklarını kapatan kısmı.

Abdullah hazret dil hakkında “dilimizi Tatarcalastıralım, iyileştirelim, mümkün olduğu kadar Arapça ve Farsça sözler katmayalım” dı. Onun bu sözü elbette doğru. Sonra o yazım sorununa eğilip bu doğruda tamamen yüzeysel düşüncelere dalıyor. O dosdoğru “nasıl işitilse öyle” yazmak gerek. Yani yazım için kural falan gerekli değil. Ağızdan çıkanı yazmalı diyor. Düşüncesiz Abdullah hazret imla sorununu basitçe halletmek isteyip hiçbir milletin okul ve edebiyatında kabul edilmeyen ve onaylanmayan ve onaylanması mümkün olmayan uç düşüncesini ortaya atıyor. Arap, Rus ve hatta Fransız dillerinin ortaya çıkışını olsun bilenler aramızda pek çoktur. Herkes şahittir ki bu saygın dillerin tüm sözleri gramer ile düzgündür. Zaten uluslararası dillerin mükemmelliği de bu yararlarının çokluğudur. Kısaca bir dilin dil bilgisi kuralları ve yazım kuralları ne kadar azsa o dil daralmaz belki de o ölçüde genişler.

Ben Kazan’ın merkezinde bir köyde oturuyorum. Merkezin türlü taraflarında ve türlü ilçelerinde bulunmuşluğum var. Kazan’da uzun yıllar durdum. Şunun için söylüyorum ki eğer Abdullah hazret gibi “işitildiği gibi yazma”yı kabul edersek bir Kazan merkezi için yüzlerce ve olasılıkla binlerce yazım kullanmak gerekecektir. Mesela bizden on beş yirmi kilometre kuzeydoğuya gidilse bizde “etkey, enkey, abıztay, şulay, bulay, indi, bulgaç, bargaç” diyerek söylenen sözleri orada: “etkiy, enkiy, abıztıy, şulıy, bulıy, endi, bulgas, bargas” diyerek söylerler. Bizden yirmi otuz kilometre aralarında güneybatıya doğru olan köylerde “ev, zeve (taraf adı), küvende, küremek, tümek, evmek, sevmek, ülinmek” diyerek telaffuz edilen sözlerimiz köylerde “üy, zuya, küyende, küyremek, küymek, tüymek, üymek, süymek, üyenmek” telaffuzlarında söyleniyor. Daha da bizden biraz güneye doğru gidilse oradaki Tatarlarda ħ, ħ, f harfleri yok. Ħ ve ħ yerine k ve f yerine de p harflerini kullanıyorlar. Mesela oradaki ağabeyler “nikal Akmed Sapa katunun Patma yakşı mı?” diyerek konuşuyorlar. (Bunlar Elyaz Ballah Hada’ya da “Kada” diyorlar.) Kazan şehri ve Kazan Tatarları da pek çok sözü bizdekinden başka ses ile söylüyorlar. Mesela biz “şuşı” diyoruz. Onlar ona “tuşı” diyorlar. Bizdeki soru edatı olan “mi” veya “mu” yu onlar apaçık “ma” diye konuşuyorlar. Dolayısıyla bizim “şuşımı?” dediğimize onlar “tuşıma?” diyorlar. Abdullah hazret de makalesinde bizim “kibik” yerine “kük” diye yazıyor ve şüphesiz başkalarına da öyle yazmayı buyuruyor. Bizdeki gibi kük kelimesini gökyüzü ve mavi rengi için kullanıyorlar.

Abdullah hazret “يورو yürüb”, “طوز tuz” gibileri “يرب yerüb” ve “تز tuz” şeklinde yazmak gerek diyerek uzun uzun yazdıktan sonra, Araplar da böyle işitildiği gibi yazıyor demek istiyor. Hayır hazret! Arapçada yazım Türkiye’dekinden daha zor. Mesela ‘ilm biçiminde yazılan biz sözü yedi türlü okumak mümkün. Ve gelenekte hiçbir hareke işareti koyulmadan yazılıyor. Bizim “tuz” ise olsa olsa iki türlü okunur. Bu durum aynı şekilde Rus dilinde de pek açık. Rusçadaki vurgusuz harfler okunmadığı hâlde yazılıyor.

Gerçi gayet garip ve uç olsa da yazım hakkında kimsenin düşüncesini arz etmesine tamamen karşı durmuyoruz. Fakat yine bununla kalmıyorlar. Belli ki kendileri tarafından kabul edilen bir yazım ile yazıyorlar. Bunu okulda çocuklara öğretiyorlar. İşte bu durum hiçbir millette görülmeyen fakat bizim Tatar alimlerine özgü bir dikkatsizlik ve pek büyük münasebetsizliktir. Mesela bizim Abdullah hazret, ezelden beri ebediyete kadar yazılmış ve bunca asırlardan beri hiçbir edip ve dil alimlerinin değiştirmedeği “دوست dost” ve “درست dürüst” sözlerini yepyeni “دوس dus” ve “درس dürüs” şeklinde yazıp böyle denilmesini ilan eder gibi ihtimal Ruslardan da “vidümešt”³⁶ “oktabrist”leri³⁷ söylerken “vidümes”, “oktabris” şeklinde yazmak gerek diyerek iddia edenler olur ve belki ispat da eder. Ama hiçbir zaman kendi kendine böyle yazmaya acele etmez. Fakat kendi tarafından icat ve kabul edilen bir teoriyi okul çocuklarına ders olarak okutmaya cesaret edilmez. Çünkü dil ve yazımı her millette sıradan kişilerin saldırılarından korumak gerekir. Değerli ve umumi diye bilinmelidir. Şimdi bizim de bunu istediğimiz gibi anlayarak hareket etmeden önce uzun süre düşünmemiz gerekir.

Yazım için endişelenenlerin çokluğuna şaşıyorum, demiştim. İşte kendim de bu endişelenenlerden biriyim. Fakat öyle ki çoğu kişi şimdiki yazımın başarısı ve tanınması için endişelendikleri hâlde ben imlamızın çeşitlenmesini kusurlu buluyorum ve bunun için endişeleniyorum. Ben imlamızın yükselen bilimler ve ilerleyen eğitime engel olacak derecede sıkıntılı olduğunu hiçbir şekilde düşünmedim. Hatta bazen bu düşünceyi -deyişi af buyrulsun- bir şarlatanlığa yükleyip reddediyorum.

³⁶ Kayıt, liste beyan.

³⁷ Rusya’da 1905 yılında kurulan meşrutiyetçi parti taraftarlarına verilen isim.

Zannedersem bizde doğru imlaya önem veren az. Çünkü şimdiye kadar bunun için ciddi bir girişim görülmedi. Üstelik en saygın yazarlarımızdan sayılan bazı muharrirler imlalarını daima doğru yola sokmuyorlar. Hatta bazıları en değerli eserlerinde kitabın ismini dış tarafta başka şekilde iç tarafta başka şekilde yazarak “Tatarcada dilediğimiz gibi yazabiliriz...” denilen maniye anlatıyorlar.

Bazıları doğru imlanın önemini takdir ettikleri hâlde eskiye daha öncelere gidiyor. Bu düşünce elbette bir derece doğrudur. Çünkü geçen zamanla pek çok şiveye ayrılıp kökü ve esasları unutilan, belirsiz zaman ve mekân arasında pek çok Arapça ve Farsça sözler karışmıştır. Doğal uyumu ve sesini kaybeden ve bunca asırdan bilginler ve edebiyat alimlerinin bile hiçbir kural koyamadığı bu dili idare altına almak ve düzenlemek yeni bir şey değildir.

Fakat bu durumda bunun zamanı gelinceye kadar okul çocuklarına belli imla öğretmek ve onların pek çok yanlışlarını kızıl kara ile çizmek doğrudur. Çünkü sadece onlara değil, okul mezunu olan büyük kişilere ve büyük yazarlara da yüz çeşit imla ile yazmaya izin veriliyor. Hangi kitap ve gazeteye bakılsa orada başkasında olmayan yeni bir imla görülüyor.

Şimdilik imlaları birleştirmek mümkün olmasa da çoğaltmak ve çeşitlendirmekten yasaklamak mümkündür. Şimdi hiç olmazsa buna meydan vermemek gerekir. İhtimal ki bunu yetkinlik sayanlar ve bunun beraberinde ödülü ümit edenler vardır. Fakat anlamalı ki bozulanla, eskiyenle meşgul olmak fazilet değil rezalet. Bunun karşılığı da ödül değil cezadır.

Cemaleddin Velidof “Apas” 1/8-10, 1910

YAŞIL YAFRAKLAR

Nebâtât ya'ni üsemlikler kirekli azıkların, tamırları yardımı bilen cirden alub üsdiklerin her kim bile indi; tamırın üzme, ağaç kurır ... tamır caydı indi üser... diyler. Ama küb kişiler ağaçların yeşil yafraqların, ülenlerniñ yeşil kılıkların, nebâtâtdan artık bir nerse dib isablıylar. Faqat ağaçka maturlık birür içün ve maturlıqları bilen biz âdem balaların keyiflendirir içün gine diyüb bileler; lakin bu süz yañlıştır. Alar insanlar keyfi içüngine yaşıy turgan artık nerseler tügil belki bilâ'kis insanlarnıñ hayâtı şul yafraqlarnıñ hayâtına bağılıdır.

Âdem balaları yeşil yafraqlarnıñ hıdmetin bilmey bik küb zamânlar, küb 'aşırılar kiçürdiler. Faqat bundan yüz yıl muqaddem Perestli isminde bir 'âlim birinçi mertebe ularak yeşil yafraqlarnıñ hıdmetlerini keşf itdi.

Yafraqlar nebâtâtınñ in mühim â'zâlarındandır. Yafraqlar nebâtâtınñ tamaqlarını tıydırıp hayâtlarını şaklab turalar. İştimeseñiz bir üleniñ yeşil kılıklarını ve yafraqlarını üzüb alub yalnız şabağın gına qaldırınız, qalğan şabak şunduk şiñer nihâyet kurub üler.

Ma'lûmdır ki, ağaçlar hem kömirler yangan vâkıtda hem âdemler ve hayvânlar tın birilgende, tın alurğa yaraqsız, içine batқан cân iyesin tınçıka durub ületürüvçi hâmiız karbon isimli zehirli bir gaz çığadır. Yer yüzinde niçe yüz miñ yıllardan birli yaşab kilgen milyonlarça hayvânât, şâf havâ-i nesîmini teneffüs ite hâmiız karbonğa ilendürib biterler idi de teneffüs ider içün şâf havâ kalmadığından her cân iyesi tınçgur idi. Bu ulug belânıñ kilmevi şul yeşil yafraqlar sâyesindedir. Çünkü yeşil yafraqlar havâdağı hâmiız karbonnı tahtıl idüp, ya'ni müvellidülhumûza ve (karbon) kömür maddesine ayuralar da müvellidülhumûzasın tışğa çığarub, karbon mâddesi ile nebâtâtı tıydırub simirtüb üsdireler. Ağaçlarda kömürniñ küb buluvı muna şundandır: Berengi krahmalinde çögindirniñ şikerinde de kömür mâddesi bardır. Çünkü şiker digenmiz aq tıslı temli bir kömürginedir.

Nebâtâtınñ kübrek aşaganı kömürdir. Lâkin kömürni yafraqlarnıñ yardımı bilengine havâdangına alalar. Bir bankağa uturtulğan gülni qadar zur bulub üsede bankağağı tıfrağ hıç kimivmi diyürlük, şul kübi tura! Çünkü ul gül, kübrek azuvğın üy içindegi kişilerniñ tın virüvinden hâsıl bulğan hâmiız karbondan alar.

Nebâtâtınñ yeşil yafraqları hâmiız karbonnı tahtıl itüvin kâmil ahtlamak içün túbendegi biñil tecribe kılub karañız: bir tıçkanı tutub aluñız da bir piyâle qalpak (fânûs) astına yabub koyıñız tıçkanıñ teneffüs idüvi sebebli qalpak içindegi şâf havâ,

hâmiż ҡarbonğa ilenür ve hâmiż ҡarbon tın alurğa yaramadıǵından tıçķan tınıçǵub üledir. Eger de şuluķ ķalpaķ astına tıçķan bilen birge yaşıł yafraklı bir gül de koysañız ikevi de baytaķ vaķıtlar yaşırlar. Bu tecribeden, hâmiż ҡarbonnı gül taķlıl idüb, müvellidülhumûza ve ҡarbonğa ayurıb müvellidülhumûzasın tıçķanğa teneffüs iterge birüb üzi ise ҡarbonnı yutub tırdıǵı añlaşıladı; eger de hâmiż ҡarbon taķlıl idilmese idi tıçķan kúbke barıy üler idi.

Ali Refiķof

4/111, 1911

YEŞİL YAPRAKLAR

I

Nebatat yani bitkilerin, gerekli yiyeceǵi kóķlerinin yardımıyla yerden alıp büyüdüķlerini herkes bilir. Kóķünü koparma, ağaķ kurur, kóķ saǵlamsa ağaķ büyür, derler. Ama çoǵu kişi ağaķların yeşil yapraklarını ve otların yeşilliǵını bitkiden bağımsız bir şey diye düşünür. Fakat sadece ağaca güzelliķ vermek için ve güzelliķleriyle biz insanoǵullarını keyiflendirmek için diyorlar. Ama bu söz yanlıştır. Onlar sadece insanların keyfi için yaşıyan gereksiz şeyler deǵıl, belki tersine insanların hayatı bu yaprakların hayatına baǵlıdır.

İnsanoǵlu yeşil yaprakların hizmetini bilmeden pek çok zamanlar, asırlar geçirdi. Fakat bundan yüz yıl önce Perestli adında bir alim ilk defa olarak yeşil yaprakların hizmetini keşfetti.

Yapraklar bitkinin en önemli üyelerindendir. Yapraklar bitkinin besleyip hayatlarını korur. İnanmazsanız bir bitkinin yeşil görüntüsünü ve yapraklarını keserek alıp yalnız gövdesini bırakınız. Kalan gövde hemen gücünü kaybeder, sonunda kuruyup ölür.

Malumdur ki ağaķlar ve kóķmürler yandıǵı zaman insanlar ve hayvanlara nefes verdiǵinde, nefes almaya uygunsuz içe bulaşan ruhu yavaşıķa öldüren asitli karbon isimli zehirli bir gaz ortaya çıkar. Yer yüzünde nice yüz bin yıllardan beri yaşıyan milyonlarca hayvan temiz sabah havasını soluyor. Asitli karbonu soluyup ölürlerdi. Nefes almak için saf hava kalmadıǵından her canlı yok olurdu. Bu büyük belanın gelmemesi bu yeşil yapraklar sayesinde. Çünkü yeşil yapraklar havadaki asitli

karbonu çözümleyip yani oksijen ve karbonu ayırıp oksijeni dışarı verir. Karbon maddesi ile bitkiyi doyurup büyütür. Ağaçlarda karbonun çok oluşu işte bundandır. Patates nişastasında pancar şekerinde de karbon maddesi vardır. Çünkü şeker dediğimiz ak renkli lezzetli bir karbondur.

Bitkinin çoğu besini karbondur ve karbonu yapraklarının yardımıyla havadan alır. Bir kavanoza dikilen gül ne kadar büyürse büyüsün kavanozdaki toprak hiç azalmaz. Olduğu gibi durur. Çünkü o gül çoğu besinini evin içindeki kişilerin nefes verişinden ortaya çıkan asitli karbondan alır.

Bitkinin yeşil yaprakları asitli karbonu çözümlemesini yeterli anlamak için basit bir deney yapınız. Bir fareyi tutup alınız. Bir cam şişeye (fanus) altına koyup kapatınız. Farenin nefes alması nedeniyle şişe içindeki saf hava, asitli karbona asılır ve asitli karbon nefes almaya yaramadığından fare sessizce ölür. Eğer aynı şişe altına fare ile birlikte yeşil yapraklı bir gül koyarsanız ikisi de uzun zaman yaşar. Bu deneyden gülün asitli karbonu çözümleyip oksijene ve karbona ayırdığı anlaşılır. Oksijenini fareye nefes alması için verip kendinin de karbonu emdiği anlaşılır. Eğer asitli karbon çözülmeseydi fare çok geçmeden ölürdü.

Ali Refikof

4/111, 1911

4. SONUÇ

Şûra dergisinin yayınlandığı 1908-1917 yıllarında Kazan Tatarcası yazı dili henüz oluşma aşamasındaydı. Tatar Türkçesi ağız, içinde Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi unsurlarını barındırıyordu. Konuşma dilinin yazı diline aktarılması dil tartışmalarını beraberinde getirmiştir. İmla nasıl olacaktı ve hangi ağızın imlası üstün tutulacaktı? Kayyum Nasirî'nin mi peşinden gidilecek yoksa İsmail Gaspıralı'nın mı fikirleri takip edilecekti? Dergi bu tartışmaların yoğun yaşandığı dönemde çıkarılmıştır.

1920'li yıllara kadar Arap harflerinin ıslahı ve konuşma dilinin yazıya akartılması dilcileri ve halkı meşgul etmiştir. Kazan lehçesi, 1905 ihtilalinden sonra Çağatay ve Osmanlı unsurlarının ağırlıkta olduğu eski dilin yerini almaya başlamıştır. Tatarlar, nihayetinde Kiril alfabesini kabul ederek ve Tatarca unsurları yazı diline geçirerek tartışmaları azaltmıştır.

Bu çalışmada, kelimelerin Arap harfli imlasını göstererek 1908-1917 yıllarının Kazan Tatarcasını Şûra dergisi üzerinden anlamaya çalıştık. Alfabe ıslahından önce çıkarılan derginin dili anlatılmaya çalışılmıştır. Ses ve şekil unsurları gösterilmiştir.

1. Orijinal kelimelerin imlaları: عوام avâm “halk tabakası” 10/300, 1909 غادتلری gadetleri “âdetleri” 9/272, 1908 örneklerinde olduğu gibi alıntı kelimelerde orijinal imla daima korunmuştur demek yanlış olur.

2. Kelime başında y/c durumu: ييارمىشدر yibermişdir “göndermiştir” 1/5, 1908, şekliyle yazılmıştır. Oysa bugünkü Tatar Türkçesinde bu fiil ciber- şekliyle yazılır. Aşağıdaki örneklerde y/c ortak kullanımından bahsetmek mümkündür.

جيردن cirden “yerden” 4/111, 1911

يرده yerde “yerde” 6/176, 1908

цигел ciñel “kolay, hafif” 2/50, 1913, يڭىل yingil “hafif” 1/9, 1910

циварга cıyarğa “yığmaya” 10/302, 1909

йигулурга yigulurğa “yığılmaya” 13/402, 1909

циувчилар cıyuvçılar “derleyenler” 10/300, 1909

3. Ü ünlüsü için hem ن ئوله ülen “ot” 4/113, 1911 hem de ن اول ülen “ot” 10/300, 1909 şekli vardır. Derginin imlasında hemzeli ü ünlüsüne sadece birkaç örnekte ratlanılmıştır.

4. Kelime başında k/h durumu: ياخشى yakşı “iyi” 2/46, 1910, يخشى yahşı “iyi” 9/270, 1908 örneklerinde k/h ikiliği görünür.

5. Kelime içindeki ünlü gösterimi de net değildir.

قە رده شلرمنڭ kardeşlerimniñ “kardeşlerimin” 11/246, 1917

قە رده شلرمنڭ kardeşlerimniñ “kardeşlerimin” 5/141, 1915

يىل yıl “yıl” 9/272, 1908

يىل yıl “yıl” 9/271, 1908

6. Türk kelimesi, metinde hem vav ile hem de vav’sız yazılmıştır.

تورك Türk “Türk” 1/7, 1914

ترك Törük “Türk” 9/271, 1908³⁸

7. سانادق sanadık “saydık” 15/456, 1912. Bu tarihlerden itibaren s ünsüzü için genellikle sadece sin (س) kullanılmaya başlanmıştır.

8. Aşağıdaki örnekteki gibi f/p nöbetleşmesi görülmüştür.

تۇراقنى tufraqnı “toprağı” 6/176, 1908

توپراق toprak “toprak” 17/515, 1909

9. Eklerde ses uyumuna dikkat edilmemiştir.

روسجه Rusca “Rusça” 13/403, 1909

روسچه Rusça 24/763, 1912

آوگوستده avğustda “ağustosta” 5/140, 1915

تۇزاتدى tüzetdi “düzeltti” (1/19,1908)

10. Şûra degisinde çokluk eki olarak Tatar Türkçesindeki +nar/+ner şekli kullanılmamıştır.

بيñler biñler 6/176, 1908

³⁸ Törük ve Türk şeklinde okunabilir.

11. Yönelme hâlinde birlik yoktur.

چواشلرغه Çuvaşlarğa 9/271, 1908

چواشلره Çuvaşlara 10/300, 1909

12. Şimdiki zaman ekinde Osmanlı Türkçesinin özellikleri de görülmektedir.

دیور diyor “diyor” 9/271, 1908

طریشه لر tırışalar “çalışıyorlar” 15/461, 1909

13. Gelecek zaman eki günümüz Tatar Türkçesiyle aynıdır.

قالاچقلر kalaçaklar “kalacaklar” 6/176, 1908

بولاچاق bulaçak “olacak” 24/744, 1912

14. -ğan/gen eklerinde ekin ünlüsü gösterilir.

ایدک digen idik “demiştik” 4/113, 1911

قالغان ایدی kalğan idi “kalmıştı” 4/109, 1910

15. Vasıta hâlinde Kazan lehçesinin ve Osmanlı Türkçesinin özellikleri görülür.

طاملرلى بله ن țamarları bilen “damarlarıyla” 4/112, 1911

کلمه سیله kelimesiyle “kelimesiyle” 2/42, 1910

16. Soru edatı ise bazen ayrı bazen bitişik yazılmıştır.

یوقمی yokmı “yok mu” 2/46, 1910

خاتون می ħatun mı? 2/46, 1910

17. Geniş zamanın olumsuzunda Osmanlı Türkçesinin etkisi görülmektedir.

اولماز olmaz “olmaz” 13/402, 1909

بولماس bolmas “olmaz” 1/3, 1908

18. -çAn ekinin ünlüsü kullanılmıştır.

اڭلاوچان añlavçan “anlayan” 5/141, 1915

ایتوچان itüvçen “eden” 5/141, 1915

19. Şahıs eklerinde Osmanlı Türkçesinin etkisi vardır.

قالدیرنیز kaldırınız “kaldırınız” 4/111, 1911

20. İmlada b/ v ikiliği görülmektedir.

ویره بیلورلر virebilürler “verebilirler” 15/461, 1909

بیرلمشدر birilmiştir “verilmiştir” 20/269, 1910

21. Aynı anlama gelen kelimeler farklı imlalarla yazılmıştır.

آغاچ ağaç “ağaç” 1/11, 1908

یغاچلار yığaçlar “ağaçlar” 6/176, 1908

آغزى ağız mı “ağz mı?” 15/456, 1912

اوزى avız mı “ağz mı” 15/456, 1912

قاتن مى kadın mı “kadın mı” 2/46, 1910

خاتون مى hatun mı “hatun mı” 2/46, 1910

ایمدى imdi “şimdi” 13/399, 1908

شیمدی şimdi “şimdi” 4/110, 1910

22. İyelik ekinde Osmanlı Türkçesinin etkisi görülür.

سوزلریمز sözlerimiz “sözlerimiz” 15/456, 1912

23. Emir çekiminde Ç.1.Ş ekinde ikilik görülmüştür.

کورسه ته يك körseteyik “gösterelim” 15/456, 1912

دیله لم diyelim 15/461, 1909

24. Sıfat fiil ekinde ikilik vardır.

اولان olan “olan” 1/1, 1908

اولمغان olmağan “olmayan” 10/300, 1909

25. Nazal n (ن) harfinin gösterilmesinde net bir kural yoktur.

آنك anın "onun" 10/301, 1909

آنڭ anıñ “onun” 6/176, 1908

26. Zamirlerde ikili kullanım görülmüştür.

بن ben 10/300, 1909

مين min “ben” 1/8, 1910

بنم benim 10/301, 1909

مينم minim “benim” 1/8, 1910

KAYNAKLAR

- Arat Rahmeti R. (1987). “*Makaleler*”, c.1, Ankara.
- Akpınar, Y. (2011). “Tercüman”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 40, 492-494.
- Çetin, Zaripova Ç. (2006). “Tatar Edebiyatının Gelişimi”, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, s.9, 1-19.
- Devlet N. (2002). “Tataristan Cumhuriyeti” Türkler Ansiklopedisi, c.20, 84-99.
- Devlet, N. (1996). “XX. Yüzyılda Tatarlarda Milli Kimlik Sorunu”, Belleten, LX. 191-202.
- Ercilasun, A. B. (2005). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara.
- Ergin, M. (2013). *Üniversiteler için Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- Gabain, A.V. (1995). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.Mehmet Akalın, Ankara.
- Ganiyev E. F. (2000). *Hezîrgî Tatar Edebî Tili Süzyasalışı*, Kazan.
- Ganiyev, Fuat. A. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı*, (akt. Özşahin, M.), Ankara.
- Göçmen, M. (2010). “Şûrâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.39, 235-236.
- Gusmanov, M.; Merdanov, P. (2014). *Şûra Jurnalının Bibliyografik Kürsetkiçi*, Kazan.
- İnan, A. (1991). “Dış Türklerde 50 Yıl Önce Yazı Dili Meselesi” Makaleler ve İncelemeler, 2, 187-190.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.
- Kerimoğlu C. (2014). *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*, Ankara.
- Kurat, Akdes N. (1954). “Kazan Hanlığı” DTCTF Dergisi, XII, (3-4), 227-248.
- Kurat, Akdes N. (1965). “Tanıtmalar”, 23, (03/04), 257-282.
- Kurat, Akdes N. (1966). “Kazan Türklerinin Tanınmış Tarihçi ve Milliyetçilerinden Hadi Atlas”, Reşid Rahmeti Arat İçin, 352-362.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri karşılaştırmalı Grameri*, Ankara.
- Öner, M. (2001). "İslah Edilmiş Arap Alfabeti ve Huca Bedii'nin Derlediği Tatar Ata Sözleri", Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, "Üzbek Bayçura Özel Sayısı" c.X, 213-313.
- Öner, M. (2007). “Tatar Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri, Ankara, 680-748.
- Öner, M. (2015). “Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü”, Ankara.
- Özkan, N. (2014). *Türk Dilinin Yurtları*, Ankara.
- Taymas, Battal A. (1966). “*Kazan Türkleri*” Ankara.
- Tekin, T. (1989). “Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, s. 5, c. 13, 141- 168.

Tekin, T.; Ölmez, M. (1999). “*Türk Dilleri*”, İstanbul.

Tekin, T (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.

Toker, M. (2002). Tatar Türkçesi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi

Türkçe Sözlük, (2011). TDK, Ankara.

Törekçä-Tatarça Süzlek, (1998). İnsan Neşriyatı, Kazan-Moskova.

Türkoğlu, İ. (2000). *Rusya Müslümanları arasındaki Yenileşmenin öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, İstanbul.

Türkoğlu, İ. (2022), “Kazan” TDV İslâm Ansiklopedisi c.25, 136-138.

Yusupova, A. (2020). “Tatar Alfabetinin Tarihi”, Türk Dünyasında Ortak Alfabe, 264-268.

Safiullina S. F., Zekiyev Z. M. (2006). Hezîrgî Tatar Edebî Tîlî, Kazan.

İnternet Kaynakları

harita Orenburg rusya.jpg (950×650) (turkiye-rehberi.net) Erişim tarihi: 11. 06. 2021

http://www.statdata.ru/largest_regions_russia Erişim Tarihi: 14.10.2022

Osmanlıca Sözlük | Kamusiturki.com Erişim tarihi: 11.06.2021

Tatarca- Vikipedi (wikipedia.org) Erişim tarihi: 08.09.2022

Tatarca Sözlük (pauctle.com) Erişim tarihi: 11.06.2021

EKLER

Ek- 1. Arap Harfli Tatar Alfabeti

TATAR-ARAP ALFABESİ		
Tatar-Arap Alfabeti (-1930)		
	-1905	1905-1929
<i>ses karşılıkları</i>	<i>harfler</i>	<i>harfler</i>
a	آ, ا	آ, ا
e	ا, ە	ە, ە
b	ب	ب
p	پ	پ
t	ت	ت
s	ث	-
c	ج	ج
ç	چ	چ
h	ح	ح
h	خ	-
d	د	د
z	ذ	-
r	ر	ر
z	ز	ز
j	ژ	ژ
s	س	س
ş	ش	ش
s	ص	-
z	ض	-
t	ط	-
z	ظ	-
e	ع	-
g	غ	ع
f	ف	ف
k	ق	ق
k	ك	ك
g	گ	گ
l	ل	ل
m	م	م
n	ن	ن
ñ	نك, نك	نك, نك
o	و	و, نو, و
ö	و	و, نو, و
u	و	و, نو, و
ü	و	و, نو, و
v	و	و, نو, و
h	ه	ه
i	ی	ی, ئی
i	ی	ئ
y	ی	ی, ی
ı	•	-

(Ed. Ercilasun 2007: 685)

Ek-2 Orijinal Metnin Fotoğrafları

شورا

آبونہ بدلی:

سنہ ۴؛ آلتی آبلق ۲ روبلہ در.
 « وئٹ » برلن برگہ، آلوچیلا رگہ :
 سنہ ۷، آلتی آبلق ۳ روبلہ ۸۰ کاپک در.

آدرس:

Редакция «ШУРО» Оренбургъ ————— Rédaction du «Choura» Orenbourg

اورنپورغده اون بیش کونده بر چققان علمی وادی مجموعہ در. نوم ۱ ۸۰

مسلك و مقصد

حق تعالانك ياردهی ايله اوشبو « شوری » مجموعه سنی یازارغه و ترتیب ایدرگه کرشدك. « شوری » نك مسلكی ایسه کوچی یتدیکی قدر روسیه اسلام، لرینك سعادتلری حقنده خدمت ایتمكدن عبارت اولوب، مقصدی ده اوقوچیلر فی رضا ایدر ایچون ثبات و غیرت کوسترمكدن.

« شوری » ملتنی علمی، معرفتلی ایتمك حقنده مشورت مجلسی اوله چقدنر. ایستدیکی گهسه اوشبو مجلسده سوبلر و ایستدیکی آدمده دگلار. اگر بر طرفدن محترم ادیبلر، محرران ادبی، علمی، فنی مقاله لر یازوب طورسه لر و ایکنچی طرفدن ده استفاده گه محتاج ذاتلر کوشللمنوب اوقور اولسلر « شوری » اوزینك مسلكی اوزرنده مقصدینه ایرشمش اولور.

شخصیاتدن و غرضلردن صاف اولبق شرطی ايله، ملت منفعتی آرزوسيله یازلمش مقاله و فکرا ر ایچون « شوری » بیاتلری هر وقت آچیقدر. قاعدهسی ايله اولان انتقادلر فی « شوری » تشکر ايله قبول ایدر و بویله حقوقدن کندیسی ده مستفید اولور.

ومن الله التوفیق.

رضاء الدین بن فخر الدین

ای محرو!

(اوز لهجه مزده)

فانچه طارتساڭ ای محرو سوزنی چیت تل سینه
 تل باصالماس گزطوغان سوز یانماسا اوزایینه !
 آلساڭ آل «سوز» لرنی چیتدن «حرف» لرگه بیرمه یول
 کرتمه بر چیت لهجه دن «حرف» لهجه مز ترتیبه
 «حرف» لر تبدیل ایتب چیت لهجه دن آلمات «ادات»
 بل مساویدر بنای روحه مز تخریبه
 تل وجود سوز لر بدنر صرفی وترکیبی - روح
 مقصدک گر خیر ایسه قوی تیمه تل ترکیبده !

سوت ایشکان همدیدر فان انیسمدر تلم
 جان بیرب کونهم هریم وصلدن تفریبده
 مدعیلر رده گر یتمه سه سوزم دلیل
 نوککنم کوز بشلرم یتسون آلا نأدینه

کرشن اینلکلرده یافساڭ بر فرا تن بولماس آق
 انجی آلماسلاردا بولماس زشت روغا زیب رو
 «بولسا آق بارماقلارک نهچکه قولاغک آل قولاق
 آلتون آلفاسزدا سین کورکم یوز وکسزده صلو» (*)

تل وانب «تیل» لرنی فاندک، برطانب کورنبدی تم:
 بیرگانک بر بولغانق صو صالغانک وانب سبو !
 قوی طبیعت حکمن ایتسون - شول تکامل، شوندا بهم !..
 کونکانک بلکم «دلیل» در...؟ باقی دلیل: آلدکن... بو !
 دردمند

(*) ایکی مصرع شیخ سعدی دن آلمشدر.

پیلکه سندن پک فاتیغ تشلادی، بیگ بلا ایله
آبروب آلدیلر» دیبور.

ات، مایمون، فیل اوزلرینی ماقناغانی
پک یارانلار، واوزلرندن کولوب مسغره
ایدوچیلرگه آچیقلانلار.

پروفیسور رومان: «ترزهدن چین طوتا
طورغان بر اتم بار ایدی، بر کون قاراب
طور دیغم وقت سیکروب منوب چین گه هجوم
ایتسه ده چین فاجوب اولگوردی، بوندن بن
کولدم، شول آرا ده فایداندر بر چین طوتوب،
گویا ترزهده گی چینی طوتقان دیه ظن ایتدر
ایچون آلمه کنوروب تاشلادی، بن بوندن
دخی ده فاتیغراق کولدم ات اوزینگ حیل سی
میدانقه چیقیدیینه عارلانوب، یوکروب کندی ده
قاروات آستینه کروب فاجدی» دیبور.
«الحیات»

ترکستان ولایتی

سمرقند، تاشکند و ترکستان-هم
فرغان ولایتی خوفند، اندیجان شهرلرنده
ایلك زمانده اولان اسلام خانلرندن قالدان ایسکی
بنالر، مسجد، مدرسه و مشهور کیمسه لرنگ
قبری اوستنده گوزل، گوزل طرزده ایشلنگان
(Археологический) آثار قدیمه گه منسوب عمار-
تلر کوب بوبنالرنگ بو کونده اکثری زلزله دن،
بعضیلری ده غایت قدیملکدن خراب اولوب تاما
منقرض اولورغه فریدرلر. بو عمارتلر
یزنگ طائفه گه یادکار ایچون قالدان آثار، غایت
اعتبار سزلقمزدن نیز زمانده بتون، بتونه
منقرض و محو اولوب، فقط تبللرده صاغوب

سیاحلردن لنگجستون دیبور: «سیاحت
وقتمده - دیبولو - صحرالرنده یوردیکمه
بر قمر مسقه اویاسندن بیوک بر آغاچ اوزرینه
صوزلقان بار کوردم، مکرده اول یرگه تاشو
سبیلی صوکره ایمش، اگرده صو، اویالرینه
یته چک بولسه شول باو آرفلی قمر مسقه لر اویا
لرندن کوچوب آغاچ باشینه منوب طورالر
ایمش».

حیوانلرده روحی اولان شیلرنگ حیل سی
وارد. آغرولرینی بیله لر، لذتلنه لر، فایغره لر
شادلانله لر، سویه لر، دشمن کوره لر، شکر ایته
لر، آچیقلانله لر، شفقت کوستره لر، احترام
ایته لر، اوج آلالر، باطلرله وچینلنه لر، آلدیلر،
مناققلق و خیانت ایتله لر.

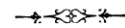
حیوانلر آراسنده آلد اوچیلیق طوغر و سنده
بر نهچی صفی غه قویارغه تیوشلی اولانی مایموند.
بوندن باشقه، مایمون سر آچونی، تجربه ایدوب
قاراونی پک سویه در. بر نرسهنگ سببن
بیلورگه کرشسه مایمون کوب وقت آشاونی
اونوته در.

ات اوزینگ خواجه سینگ آشابه چق
نرسه لرینه ضرر کنورماوی ایله مشهوردر.
ات خواجه سینگ رحمتی ایشته پک حضورلانه
خواجه سینگ آچیقلاندیقندن حسرتلنه در.
سانسون: «چابشقان و قتلر نده ایلك شلرندن
اوزغان ات شادلانه و باشقه لرغه ماقئانه در»
دیه در.

«ارثور فیانادو یما» اسملی عالم: «فورش
اسملی بر آیغر، اوزوشقان و قتمده هر فایچان
باشقه لردن اوزا طورغان ایدی، کونلرنگ
برنده - فیل - اسملی بر ات بوکاردن اوزدی،
فورش عارلانوندن توزه آلمای - فیل - نگ

ملت ديگرينڭ حقايق نقلابه سنى قبول ايتمك ايچون لازمدرکه بونلر عموم بشریت طرفندن قبول اولنان عقليانه مستند اولسون بوسوزلردن عقليانڭ نقلياتدن اهم اولدېقى آڭلاشيلبور ، اهمى براقوب صاده مهم ايله اکتفا ايتمك ايسه جايز اولمز .

(موڭى وار .)

چواشلىر كملر در .

چواش طائفه سى قزان ، سامارا ، سمير هم ساراتوف گوبرنالرنده كوكلك اوزره موجود در . بونلر مقدمه برگه طوناش اوطر مشلر ايسه ده بعض وفاق سياسيه گه كوره شول قدر كيڭ اورنلرغه تارقالورغه مجبور اولمشلردر . چواش اسمى روس تاريخلرندن باشقه ده يعنى عرب ، يونان و آوروپا تاريخلرنده كور نمايدر ، روس تاريخلرنده دخى فقط ۱۵۵۱ سنه ميلاديه سنه كورينه باشلادى (۱) . ديمك بو تاريخغه قدر بو طائفه باشقه اسمده ذكر ايدلمشدر ، لکن قابو اسمده ؟

بعضيلر چواشلىرى فېنلردر ديورلر . محقق مرجاني وعبشى جنابلرى دخى بونى قبول ايتيشلر ، لکن كوك محققلر بوڭا مخالفدر . آ . فوكس بونلرڭ خزز اولدقلىرىنى ظن ايدر ، لکن بېشى دليلى يوقدر . تاتيشوف هم ريچكوف چواشلىرىنى ۋولغه بلغارلريدر ،

(۱) زويه شيرينڭ بناسنى باز دقنده (۱۵۶۱ هجودنده) چواش چيرميش مودوا جارلر وتاتارخانلرى اطاعتكه كرتدیلر ديور كا-۱ مزين ۷۱۱۱ جزء ۲۳۲ تنبيه.

اصل وطنلىرى قزان و سمير گوبرنالريدر ، اونا چواشلىرى قزان اوبازدلرندن كوچه چواشلردر ، اورنبورگ گوبرناسنده اولغان لرينى اول طرف كشيلىرى «تاغ تانارلرى» ديب تسميه ايدلر ديدر (۱) . دخى ريچكوف نڭ فكرينه كوره چواش چيرميش هم وتاكلر فاما ايله اورال تاغلىرى آراسنده اولان يرلرڭ اصل صاحبلريدر هم ايسكى اسكييف وسارمانارنڭ شرعى وارثلريدر .

واسيلي اسبوييف بونلرڭ بر طاس (۲) اولدقلىرىنى دعوى ايدر . برهرتقدير بونلرڭ ترك اوغلى ، ترك اولدقلىرى شېبه يوقدر . شونڭ ايچون جغرافيا آطلاسلارنڭ چواشلىرىنىلر دن آيروم يرده ترك نسللرندن حساب ايدلمشدر . واسيلي اسبوييف دعوا سنى اثباتده ديور : مسعودى ، ادريسى ، ابن خلدون وغير عرب مورخلىرىڭ ديدكلرنجه : بر طاسلر خزرلر ايله بلغارلر آراسنده «ايتل» نڭ اوڭ قيا سنده اولمشلردر . ياقوت حيوينڭ ديديكينه كوره بر طاس يرينڭ اوزونلقى بكرمى كونلك بولدر ، يعنى ۷۵۰ چاقرم قدردر . ديمك بر طاسلر ۋولغا بوينجه ساراتوف هم سمير گوبرنا لرينى شاغل اولمشلر . آنلر نڭ ايكي شهرارى اولمش « بر طاس » هم « سيوار » اسمنده . بر طاسلر اولرنى آغاچدن بنا ايدراولمشلر ، قش كوني اوشبو اويلرده طوروب جاى كوني كوچوب يورمشلر . ۱۲ نچى عصر مؤرخلرندن احمد طوسينڭ ديدكنجه : بونلرڭ بر قسمى مسلمان

(۱) چيرميشلر دخى چواشلىرى (كوك ماري) يعنى (تاغ كشيلىرى) ديورلر .

(۲) كارامزين بر طاسلرى مودوا ايله تفسير ايتمشدر بو تقديره مودوالرڭ بر وقت مسلمان اولدقلىرى ظاهر اولور . زيره بر طاسلى مسلمانلر ايدى .

مصطفى كامل پاشا

مصدره «اللؤا» جريده سينك صاحبي اولوب
۱۸۷۴ ده دنيافه كلدى ۱۹۰۸ ده وفات ايندى .

مصطفى كامل

اوشبو ييل ۱۰ -- ۲۳ نچى فيورال مصطفى
كامل پاشا وفات اولوب مصر ايچون بيوك
مصيبت اولدى . بو حسرتنگ اثرى مصر دن
اوتوب بتون اسلام عالمينه تارالدى ، تاوشى ده
مشرق ومغربلر ده شاولاب ماوردى .
«اللؤا» صاحبي اولان مصطفى كامل پاشا مذكور
كونده وفات اولوب ، ايكنچى كوند ده مدفون
اولدى . جنازه سينه حاضر اولمش ذاتلر اون
بيگلر ايله مانالور ايدى . مصدره اولان قارت
وياش ، باي وفقير ، عالم وجاهل الحاصل بتون
خلق بو جنازه نك آردندن يورديلر ، شاعرلر
مرثيه لر ، خطيبلر نطقلر سويلاديلر . غزته و مجله لر
آغلاديلر ، بونك حقنده اولان مرثيه وقارغو-
لرني يازوب هفته وآيلر ايله شغللنديلر . بتون
مصر ميلكتنى بر دار الاعزاز اولدى .
جمعيت خبريه لر ، جمعيت ادبيه لر ،
علمى مجلسلر ، ملي مكتب ومدرسه لر
حتى كه بعض ماسون جمعيتلر ده اوشبو عمومى
قايعوغه اشتراك ايتديلر . كوب كيمسه لر بوگنا
باغشلاب جمعيت خبريه لرگه اعانتلر ويرديلر .
آنكلييه ، فرانسيه مملكتلر ندىن ، هندستان طر
فلر ندىن تهزبه مكنوبلر سى كلدى . تيلغراف
آگيمنتلر ، فرنك غزته لر بونك وفاتى
حقنده بعثلر ايتديلر . نمثالنى قوبار ايچون
مصدره بر كامپسيه تشكيل ايدلى .
ايمدى وفاتى بو درجه ده اثرلى اولان

ذاتنگ ترجمه حالسى ، خلق وعمللر بى ،
تاريخده اولان اورنى بيلورگه پك تيوشلى
اولسه كرك . شونك ايچون عرب مجله لر ندىن
انتخاب ايدوب بو يرده بر قدر ترجمهء حالى
يازلمق مناسب كورلدى .

ترجمهء حالى

مصطفى كامل پاشا ۱۸۷۴ ده ۱۴-۲ نچى
آوغوستده مصر شهر نده دنيافه كلدى . آتا و آنا
سى مصرلى اولوب ، آناسى مهندس ايدى ،
مصطفى ابتدائى مكتبك او قودىغى وقتك آناسى وفات
اولدى . ۱۲ ياشنده وقتك ابتدائى مكتب درس لرني
تمام ايتدى بوند صوك تجهيزيه مدرسه سنده
دورت ييل او قودى وشهادت نامه آلوب چقدى .
تجهيزيه مدرسه سنده اولديغى وقت زيرا
كلكى وسوزگه ماهرلكى ايله استاذلر بى عجب كه
فالدرمش ، حتى كه شول وقتده معارف ناظرى
اولان على پاشا مبارك : «سن امرى القيس كى
كور لورسن ، كبله چكك پك الوغ بر آدم اوله قيسبن»
ديمشدر .
بو مدرسه نى تمام ايتديكى صوك حقي
مدرسه سينه كروب آدواتلق ايچون حاضر لشمش
وشونكل برابىر فرانسى زار نك حقوق
مدرسه لر بنده ده دوام ايلمشدر . (بر وقت
ايكى حقوق مدرسه سنده تحصيل ايتمش) .
بوندىن صوك فرانسه ده طرلون شهر نده اولان
حقوق مدرسه سنده او قوب ۱۹ ياشنده وقت
شهادت نامه آلمشدر .
فرانسه ده او قودىغى وقت اوز بىك استاذ
لر ندىن فرانسى زغه محبت اينمك وانگليز لر گه
نفرت ايلمك عادتنى او گرشمش واوشبو وقت ندىن
مصر نى انگليز لردن قوتقارمق فكر بنه كر مشيدى .

بر چوق ادبی جمعیتلرگه اعضا اولارق یازلدی، مجلسلرده خطبهلر سویلر و وطنی جریده لرده مقاله لر بازار ایدی.

« فتح اندلس » اسمنده بر تیانر کنایی و « حیات الامم » نام ایکنچی بر اثر ترتیب ایتدی و صوگره ده « المسئلة الشرقية » اسمنده مشهور رساله سینى بازوب نشر ایلادی. بونلرنگ هر برینگ مندرجه لری مصر خلقینه مصرنگ استقلالنی سویدرمک و وطنی شعور اورنلاشدر مقصدن عبارت اولور ایدی. اوشبو سببن یانینه ایدیه شلری بیغولدی، دوست و مریدلری کوبایدی و اوشبو وقت « المدرسة » اسمنده بر ژورنال چغارغه کرشدی.

۱۸۹۲ تاریخنده مصرنگ خطیبی اولان عبد الله ندیم مصرغه قایتدی و اوشبو وقت مصطفی کامل پاشا بوننگ مجلسینه دوام ایدوب استفاده ایلادی، عربی پاشانگ مرادینگ ناتمام قالدیفینگ سببلرینی اوگرنسیدی. شونلردن صافلانوب اش که کرلدیکی صورتده مصری انگلیزلردن خلاص ایتمک ممکن اوله چغنی ظن ایلر اولدی.

خدیه عباس پاشانگ تخت که چیقدیگی کون اولوق مناسبتی ایل ۱۸۹۳ نهچی بیل ۸ نهچی ینوارده ایدیه شلری ایل « ازبکیه » ده بایرام یاصادیلر. بر نهچی مرتبه اولارق مصطفی کامل پاشا اوشبو مجلسده خطبه سویلاب، خطبه سنده انگلیزلارنگ مصردن چغوارنی طلب ایدرگه تیوشلی ایدیکن آغلانندی. بو مجلسه حقوق مدرسه سینگ ناظریده وار ایدی. ایکنچی کونده اوشبو ناظر مصطفی نی اوزاوینه چاقردوب، مذکور خطبه سی ایچون شلته ایدرگه کرشدی. مصطفی ایسه : « بن مصرلی اولدیقم چهنل

مصر مسئل سی حقنده سوز سویلرگه حقلیم ! » دیه فاتبخ جواب ویردی. ناظر ایسه، معارف نظارتنه شکایت ایتدی، معارف نظارتی ده شاگردلرنگ بو کبی مجلسلرگه اشتراک ایدوب لرنی منع ایدوب فرمان نشر ایتدی. بوشیلارنی مصطفی اوزینه فارشو اشلاندیکنی بیلوب مقصودینه دخی غیرت ایل کرشدی.

اوشبو بیل فرانسه غه واروب علم حقوق ایل مشغول اولدی و ایکنچی ییلده مصرغه قایتوب آدوانلک ایدرگه کرشدی و اسکندریه گه واروب کوب خلق حضورنده خطبه سویلادی اوشبو خطبه سی ایلده خلق کوکلنی تسخیر ایتدی. ۱۸۹۵ نهچی بیل پاریزغه واروب فرانسه پارلمنتوسینه عربضه ویروب انگلیزلرننگ مصردن چقولرینی طلب ایدرگه اوتندی. بو اشلردن زور نتیجه چقماسه ده اوشبو یاش بکیتنگ جسارتی و فصاحتی، غیرت و همتی حقنده فرانسوزلر حیران اولدیلر، غزتله لری بوننگ حقنده اوزون مقاله لر یازدیلر، مجلسلر گه چاقروب خطبه لر سویلانلر ایدی. حالبوکه بو وقت یاشی آنچق ۲۱ ده اولمشدر.

مصردن باز مش مکتوبنه انگلیز وزیرلر ندن اولان غلادستون : « مصردن چقاروقتمز کوبدن یتدی ! » دیه جواب یازمشیدی.

۱۸۹۶ ده مصرغه قایتوب هییشه سیاست ایل شغاللندی، خطبه لر سویلاب جریده لرگه یازدی، آخرنده ده اوزینگ فکینه خدمت ایتدیر ایچون ۱۹۰۰ ده « اللوا » اسمنگ جریده سنی چغارغه باشلادی. بو جریده شمعی ۹ نهچی بیلینه کردی و هییشه دوام ایلر. بوننگ ایل گنه قناعت ایتمای انگلیز فرانسوز لسان لرنده ده « اللوا » نشر ایدرگه کرشدی،

بونلر ایچونده بالقصد آور و پاغه وار و ب مقتدر
 هر لر کتوردی .
 آ ز غ نه بر مناسبت کلور اولسه فرصت
 کهرمای انگلیزلر خلافتنه سویلار بازار ایدی .
 دانشوای ، واقعه سی ظاهر اولدیغنده مصر
 خلقدن ۱۲۵۰۰ عدد امضا بیغوب خدیو اسمبئنه
 عریضه وپردی .
 ترکبا دولته دوست اولدیغی جهتل

مفکور دولت طرفندن کوب مبدالرو آخرته
 ده پاشائی مرتبه سی آلدی . حزب وطنی ،
 اسمنده مصرده بر حزب تشکیل اولندیغنده
 مصطفى کامل پاشاده عمر لک اولارق رئیس
 صایلاندى . فقط اوشبو انتخاب صوگنده عمری
 قسقه اولدی و ۳۴ نهی باشنده ایکن وقتنده
 دنیاغه وداع ایلادی .
 (آخری وار .)

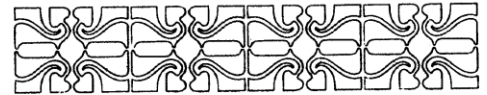
مقاله لر

آمریکا فکری

آنا و آنک ایزگولئی

وقتده یوزلر ایله خاتونلر اوزلری اوشوب
 بالالرینی قاراب یوقوسز اوطورلر .
 اجتهدلی ایرلری کورسه لر خلقلر مدح
 ایتهلر ؛ داورز اجتهدی ایله نه قدر بابلق حاصل
 ایتدی ونه قدر جسارت هم اوکفانلق کوستردی ،
 دیه بیران بولوب سویلبلر . فقط خاتونسلر
 اجتهدی درجه سنده اجتهدلی واوز اشنی
 بیلوب اشلاوچی دنیا ده بر ایرده بولنماز !
 آنا اوزینک بالاسنی ، فائده کورمک
 ویا که آنک برابرینه برقراره لوق نابیق ایچون
 دگل ، بلکه طوغریدن طوغری هیچ بر نرسه
 امید ایتمای سویه در .
 اوزینک مقصودینی بولدرر ایچون جاننی فدا
 ایدوچینی بیگده بر ایرتا بدیغکثر حالده اوزینک
 بالاسی ایچون جاننی فدا ایدوچی خاتونلرینی
 بیگده بیگنی نابارسز . اوشبو سببدن آنالرینه

بو مقاله خاتونلر ایچون دگل بلکه ایرلر
 هم ده آنالرنک قدرلرینی لازم درجه ده
 بیللی طورغان ملیونلر ایله یاش یکتیلر
 ایچون یازلنور .
 قزو وطوزانی برکجه ده یوزلر ایله
 خاتونلر بالالرینی قاراب شغللنوب اوزلرینک
 راحتلرینی فدا ایرلر . کون بوینچه قزوده
 قراشلی اشلاب ، آروب فایتوچیلر آراسنه
 یوزلر ایله خاتونلر کوله کوله بالالرینی
 تربیه لرلر . بتون دنیا خلقی صالقون کیچه
 لرده نورلوب ، جلتوب راحت یوفلادقلری

چواشلر

۱

چواشلرنىڭ دىنلىرى ۋايسكى اثرلىرى

تارىخ صحيفەلەرنە حەقىقەتلەرنى مەلۇم ۈلمەن مەلۇنلارنىڭ بىرى دە «چاش» قۇمىدۇر. تارىخ، بۇ مەلۇنلارنىڭ قايدىن تارالدىغىنى بىلۈرگە مۇتاج بىر ھالەتتە. چواشلارنىڭ نىسلىرىنى، ۋاسلىرىنى بىلۈر ۋېچۈن ۋادەتلىرىنى ۋايسكى اثرلىرىنى تېكىشەرگە تېۋىشلى. ۋانلار طوغرىسىدە مەلۇمات جېۋىب شەللەنۈچىلەر بۇگۈنلەردە ۋار. شۋىلە مەلۇمات جېۋىچىلەر ۋېچۈن بىر ۋائەدە ۋەلىمى دېە بىن دە ۋوز بېلىدېكىرىمى «شورا» ۋاشطەسىلە ۋرض ايتىمك ۋولدىم. بىن بۇندە چواشلارنىڭ ۋكۇب ىرلىرى ۋولان ۋويل، چاباقسار، تئوش، بۋا، زۋىيە ۋايلارنىڭكى چواشلار طوغرىسىدە سۋىلىمكە بىم. چواشلار ھقندە مۇجۇسېلەر (دىنسىزلىر)، مۇشكەر، دېە ۋلقى ۋراسىدە بىر ۋىكەر تارالماش ايسەدە ۋطادۇر. چواشلار ۋللە تەلىنىڭ بارلىغى ۋ بىرلىكىنى ۋقرار ايدىلەر ۋ بۇندىن ۋستون نوح پېغمبىرىنى ۋللە تەلىنىڭ رىسولى دېە ۋعتقاد ايدىلەر. بىن بۇ ۋارۋدە ۋكر ايتىدىكىم ۋايلارنىڭ بارىدەدە بۇردىم ۋ ۋشېۋ ۋعتقادنىڭ ۋلافندە ۋولان چواشلەر ۋچىرامادىم ۋ ۋارلاقارىنى دە ايشتمادىم. چواشلار بۇگۈندە ۋمۇمىتەلە ۋرستىيان مەھبىنى قىبول ايتىمىشلار ايسەدە ۋمان دە نوح پېغمبىرىنى تەظىم ايدىلەر ۋ ۋنىڭ سىنتى دېە ۋعتقاد ايتىمىش شىلەرنى مەقس ۋانامقەلدەلردىر. ۋرالرىدە چوقىمەن چواشلەردە ۋار. بۇنلار ايسە ۋللە تەلىنى بىر دېە ۋعتقاد ايدىلەر.

چواشلارنىڭ نوح پېغمبىرى سىنتى دېە ۋانامغان شىلەرى جاي ۋقتى ۋولزلىرىنىڭ مەقس ۋساب ايتىكان كۇنلەردە ۋرغە چىغۇب ۋوردىك، قاز ۋربان چالماقندىن ۋمزالىق ۋغە (ۋىرلەرگە) ۋاروب چوب چوبلا مەكدىن ۋبارتدۇر.

چوب چوبلا مەكلەرى كۇننىڭ توش ۋقنلەردە ۋولزلىرىنىڭ ۋىرلەرنىڭ ۋىرلەرى يانلەرىنە ۋوطۇر ۋوب بىر تۇرلى ۋولن ۋولغىنى بىرگە ساچمك ۋوگىرەدە شۇنى چوبلا مەكدۇر. بىن كىندىم شۋىلە كۇردىم. (ۋولزىنچە بىر شىگە رىمىز ۋولسە كرك).

چواشلار ۋراسىدە اسلام عادىتى ۋولزىدە رۋزە طوتۇچىلەر، ۋارق ۋكجەلەرنى ۋربان بۇغازلاۋچىلەردە ۋار.

چواشلارنىڭ چوقىمەنلەرى ايكىگە بۇلۇب بىرى تاتاردىن چوقىمەن ۋايتىكىچىسى دە چواشدىن چوقىمەن دېە اتالار.

تاتاردىن چوقىمەن چواشلار جەملەسىدىن چۋىل ۋايلازى «رۇم» سۋى بۇيندە «ۋۋاجە ۋسن» (ۋوام ۋراسىدە - كۇلاسان - دېە بۇرتۇلمەكەدە) ۋرەسەدە ۋاجە ۋسن اسىدە بىر ايزىكى ۋىرى ۋاردىر (۱). چواشلار بۇقېرىنى سۇڭ دەرچەدە ۋحترام قىلەر. تېرەسىنى يىغشى ايدۇب ۋحاطەلەگەنلەر. دىعا ايتىكان ۋقنلەردە ۋشېۋ آدمگە سىغۇب دىعا قىلەر. ۋرەلەرى ايكۇن ساچارگە بىر اېچۇن ۋرتقى ۋقىر ۋولدىغى ۋالەدە ۋىرنىڭ دۇرت ۋرۇندىن بىر دىساتنە ىرنى ۋولن ۋوسوب طۇرسون اېچۇن بۇش ۋالدىمىشلەر. بۇنكە ۋوسكان ۋولنىنى ايزىكى ۋولن دېە ۋىۋانلاردىن تابتاتىمىلەر، چابوب ۋمىلەر.

بىر قارت چواشدىن بۇنكە سىبىنى سۇرادىغىم ۋقت، چواش: «ۋول بۇنكە ايزىكى بابامزىدۇر.

(۱) شۇل اطرافدە ۋولان مەلىمانلەردە بۇنى «ايزىكى ۋىر» دېە بۇرىلەر.

بىز آنى حرمت ايتماسەك اول بىزگە رنجىدە انلە
تعالى بىزگە آشلىق وىرمى، اولمز زور قضاغە
مبتلا اولەدر، بىر وقتنى ياشىرگىزمىز شول بىرنى
سوررگە باشلانغانلار ايدى، آتلىرى بىلەن
اولدى هم شول يىلدە اولمىزدە كوز آغروى
تارالدى! «دیدی. بىن: «اول نه ايچون سىزنىڭ
باباڭىز اولسون؟» اول بيت مسلمان آدم!
«دېدىم. بىنم بوسوزمە آچىلانغان يوز ايله
كولدى و: «بىز اوزمىزدە ايلكىدە مسلمان
اولغانىمىز؛ بىزنىڭ آلمانڭ بابالىرى حسن باباى اولوب،
بىز شونىڭ بالالىرىمىز. شونىڭ ايچون اولمىزنىڭ
اسمى آڭا نسبت ايله خواجه حسن دېە
اسملىنىشىدۇر!» دېدى. بوندىن صولڭ باشنى
توبان سالوب بىر آرزى تورىدى: «حسن باباى
بىزىم حاضرىندە غرىستيان دىنىدە اولدىغىمىز ايچون دە
آچىلانغان بولورغە تىوش. آنىڭ ايچون اوتكان
سەنە «قرانسكى بورژىماتىر» لىرنى كوناروب
اولدىن اولغە يورگان ماناخلىرى بىزنىڭ اولمە
كىلىگەندە شونىڭ ياندىغى چىراغلىق طوقطاب
بال ايتكانلار ايدى. شول يىلنى باشقە اوللردە
ايگون كېلىشوب بىزنىڭ اولدە نچار اولدى.
شونىڭ ايچون كېلەچەك اول تىرلىرىنى كىتورماسكە دە
اويلەيمىز» دېدى.

بو اولدە اوز آرا لىرىندە تانارچە سويلە-
شەلر. خىتى اوچ-دورت ياشلىك بالالىرى دە
تانار تىلن مەكەل بىلەلر. عوام آراسىندە: «بو
اولنىڭ مىسجىدى بولغاندە اوزلىرى بوزولغاچ
(چوققىغاچ) آيدار اسملى مسلمان اولنە كوچمىش»
دېە سويلانمىكەدر. لىكن بوسوز خطا بولسە
كرك. چونكى بوقرىە ايله «آيدار» آراسى
۴۵ چاقىرولمىق مسافە اولوب اورمانغە اڭ باى
اوللردىر. شولاي بولغاندە ايللى چاقىرىدىن مىسجىد
تارتىدىرىغە نىندى حاجت توشمىش اولور؟

ايكنچىدىن بو اول حاضرىندە دە ۳۰۰-۴۰۰ اير
جانلى اول بولوب بوندىن يوز-ايكى يوز سەنەلر
مقدم كوب بولسە ۵۰-۶۰ جان اولمىشىدۇر. شونار
ايچوندىن مىسجىد بولدىمۇ ايكان؟ (۱).

بوقرىەدە ايسكىدن قالمە ائىللر كوب
خىتى بىر چالەمە ايله بىر تاپاق دە بار، دېە سويلە-
دىلر. لىكن بىن كورە آلامد. فقط ايكى ايسكى
كتاب آلدىم. بونىڭ بىرى «اوز باڭ» تىلىندە
بازلانغان بىر تارىخ كىتابى ايدى. ايكنچىسى آرتق
بىرتلوب طوزوب بىتكەنلىكىدىن نرسە حقندە يازلدىقنى
آڭلامد.

هم اوشبو تاناردىن بولغان كراشىن جەلەسىدىن
چويل اويازى «غوبنە» صوى بونىڭ «يوقارى
قرباش»، «تارى بىردى» قىرىللىرى؛ «روم»
صوى بونىڭ «سپىد آولى»، «روم» قىرىللىرى؛
توش اويازىدە «كولباشى»، «كىكىسار»،
«توبان بوا»، «يوقارى بوا» قىرىللىرى باردۇر.
بىن بو قىرىللىرىنىڭ ھەر بىرىدە بولدىم.

«يوقارى قرباش» قىرىللىرىدە مولكاى
اسمىدە بىر زىيارت واردۇر. اۆلدە اوستوندىن
يازولى تاشىدە بولغان. حاضرىندە اول تاش
كىسك، كىسك بولوب واتلوب ياتمىدەدر.
شولاي بولسە دە بەزى بىر خط ئالت ايله يازلانغان
خىتلىر كورلگەلەدى.

بوقرىە عوام آراسىندە «قرباش» دېو
يورتلوسە دە روسچەدە «سېلومولكاى» دېە
يورتلەدر.

دېمك مونىڭدە اسمى مولكاى بابايغە نسبت
ايدىلمىشىدۇر.

(۱) مىسجىدى كوچرىكلىرى آغاچ قىرغىلىدىن دىگل، بلكە
عبادت خانەنىنى احترام قىلىش مېنى اولور. ۶۰ جان باشىنە
دىگل، اون جان باشىنە اولسون مىسجىد بىنا ايدلو مەكەندۇر.
«شورا»

«روم» قريه سنده ده ايكي دانه زيارت و اوستلرنده يازولى تاشلىرى هم باردور. تاشلرنىڭ هيچ بىرى وانلماغان. يازولرى برسېنكى خط تعليق، برسېنكى خط ئالتايله يازلوب صوڭ درجه ده يىخى يازلمشدر. فقط تاش بىك قارالدىغى سېبىندىن اوقومق مشكل. تاش اوستنه زور كاغدىنى قويوب اوستىندىن قىرنداش قلم ايله سزوب يورنىڭ هم ده يىخى اوقولورلىق بولدى. يازوى بويله: «اعوذ بالله من الشيطان الرجيم نفس ذائقة الموت بوقبرده نكرى بىردى توغاش اوغلى دىن قىلنمشدر. اوتوز طوقز سنه ده». نقطه قويلغان اورنلرده اولان كلمه لرنى اوقوب بولمايدى.

عوام تىلنדה «روم» ديه يورتلىگان بو قريه نك رىسمى اسمى «استارى تارى بىردى» در. روسچە ده «ك» حرفى اولمايدىغىندىن «نكرى بىردى» اسمى «تارى بىردى» روشينه اوزگرمشدر.

ايكنچى بىر تاشدىن «فارشى، ايللى ايكي سنه» دىگان كلمه لرنى كوچروب آلدق. «سېد» اولندىن يراق دگل اورمان ايچنده بىر زيارت وار. تاشنده خط ئالتايله گوزل يازلمش. بىز اوشبو سوزلرنى تانيدىق: «اعوذ بالله من الشيطان الرجيم الدنيا ساعة فاجعلها طاعة»

بو زيارتنى چواشلىر سېد، جعفر باباى زيارتى، ديه يوروتتله. «سېد» اولى «سېد

جعفر» گه نسبت ايدلمش اولور. «كولباشى» قريه سنده ده يازولى بىر تاش ايله قىر وار؛ لىكن يازوينى اوتى آلامام. «يوقارى بوا»، «توبان بوا»، «كېكسار» قريه لرنده بىر نچه يورت مسلمانلرده بار. بونده چواشلىر ۱۷ نچى اوكتا بىردى صوڭ رسما مسلمان اولدىلر. «روم» قريه سنده چوقونماق چواشلىرده بار، بونلر آراسنده مسلمان اسمنده يالگىز برگنه خاتون وارلىقى معلوم اولدى. چوقونماقلىر آراسنده هم يونس، يوسف اسملى چواشلىر وار. چواش قريه لرنىڭ اسملىرى كوبسى اوز ياقىنلرنده اولغان مسلمان اوللرى ايله اسمدىش اولدر. چويل اويازنده «چوتى»، «سرايلى»، تتوش اويازنده «آقسو»، بوا اويازنده «تىماش» قريه لرى كىي.

چواشلىر عموما مسلمانلرنى اوزلرنىڭ قان قازنداشلىرى بىله لىر وشول سېبىندىن انلرنى ياراتالار؛ خصوصا قارتلىرى: «بىز اولده مسلمان بولغانىمىز» ديه سويليلر.

چواشلىر آراسنده يوروب آثار عتيقه گه دائر كوب نرسه لىر جيارغه ممكن، فقط عرف وعادتلرى ايله آشنا اولورغه نيوشلى. چونكه بونلرده اسكىدىن قالغان عادتلر مقدس سانالوب، شوگا خلاف اولغان اشنى هيچ قىلاچقلىر دگل. حاضرگه اوشبو قدر يازوب بو طوغروده اولان ملاحظه نى مؤرخلر و آثار عتيقه عالمرينه تابشرام. چواشلىرنىڭ عادت و طور مشلىرى، كيوم و باشقه حاللرى حقنده كيله چك ده يازسەم كرك. «ظريف البشيرى»

ۋاسىلى ۋاسىلىيويچ رادلوف

جىناپلىرىنىڭ ايللى يىللىق بايرامى.

علم و معرفت اهللىرى، نه كىي مملكت و نه كىي قىيله
و مذهب گە منسوب اولسه لىر ده اولسونلر، محترم
طوتلورلر؛ خىدمتلىرى تەقدىر ايدلور. بو ايسه
انسانلىقنىڭ مقدس بورچىدور. شريف رىضى خىزىرتلىرىنىڭ
بىوك عالم ايدىكى وشىرتلى استاذ ايدىكى كىوك
كىمىسەلرە معلومدور. ايشته بو محترم ذات، كىندىنىڭ عىزىدىشى
اولان ابواسحاق ابراهيم الصائىبى مدىنە ۹۰ يىتدىن عبارت اولان
«قىصدەء دالىه» سىنىنى انشاد ايلەشىدى. عوام بوكا تعجب
ايتدىلر و: «رسول اكرم خىزىرتلىرى بالاسى اولدىقنىڭ حالده
بر بىجوسىنى بويە مدح ايتىمىك شائىكە لايىقىدور؟» دىدىلر. شريف
خىزىرتلىرى ده: «بىجوسىنى دىگل، بلكە علم و كىمالتنى مدح ايتىمىك!»
دىە جواب وىرمىشدر. اسلاملىر ده علم و فضىلت، ادب و تربىه
عالى مرتىبهلرگە يتىكان دورلىر ده عادت و معامله بو روشده ايدى.
شريف ايله صائىبى واقىعەسىنى بىز يالگىز مثال اىچون يازدىق.
مشهور سىياح و مستشرقلىردىن اولان ۋاسىلى ۋاسىلىيويچ
رادلوف جىناپلىرىنىڭ علم گە خىدمت ايدىرگە باشلايدىغىنە اوشبو
ماينىڭ ۱۴ نچى كوفى ايللى يىل تمام اولدى. بىر نىسە عائىلەسىنە
منسوب اولان رادلوف گىرمانىيا دارالفونلىرىندە علم السنە تەحصىل
ايتىدىكى صوڭ شىرق لسانلىرىنى اوگرنىمىك فصدىلە روسىيەگە
۱۸۵۸ دە كىلوب «بازناول» شىهزىندە معلم نصب اولتىمىشدى.
۵۰ يىل طوتاشدىن قىلم ايله كىتاب، اوقو ايله اوقوتىق يولندە بورمىك آز
بر نىعمەت دىگلىر. اوشبونىڭ اىچون روسىيەدە اولان علم و ادب اهللىرى

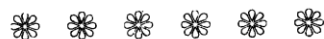
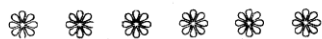
اوشبو نعمت که یادگار، معرفت بولنک زحمت چکمش
کیمسه ننگ خدمتلیرینه بر قدر اولسه ده مکافات
اولسون ایچون ۱۴ نچی مای کوننده شهرتلی
صورته بر یوبیلی باصادیلر . براقده اولانلر
ایسه اوشبو بایرام ایله تبریک ایلدیلر
وحشیانلرینی اظهار ایتدیلر . روسیه ده نشر
ایدلمکده اولان ترکی غزته لر ایله برابر «شورا»
مجموعه سی هم رادلوف جنابلرینک ۵۰ ییللیق
یوبیلیسی ایله تبریک خصوصا ترک قوملری
ایچون کشف ایلدش عزیز سرمایه لری برابرینه
عرض احترام ایتهدر .

رادلوف جنابلری ۱۸۳۷ نچی ییلده دنیاغه
کلمشدر . غرب تیللرندن باشقه دنیاغه اولان
ترک تیلینک هر بر شیوه سینى، چیرمیش وچواش
لسانلرینی گوزل ییلور ؛ بونلر حقنده یازمش
اثرلری بو کونگی ادبیلر، لسان عالملری
قوللرنده مستعملدر . کندیسى بو کونک پیتربورغ
موزه سنده مدیر و انجمن دانش (آقادیما) ده
اعضا اولارق پتربورغ شهرنده طورر .

رادلوفنک ترک قومی حقنده ایلمش خدمتى
هیچ اونودلمیه چق خدمتاردندر . ترکلر مدنیتدن
محروم بر قوم اولمقله بتون اشلری غاوغا
و محاربه ایتمک، شهر وقصبه لری باندرمقدن
عبارت اولمش، دیه طانلدیغی بر وقت رادلوف
جنابلری طرفندن تابلوب اوقولمش اورخون
بازولری ترکلرنک اهل علم ومدنى بر قوم
اولدقلىرینی اثبات ایتمشدر .

پیتربورغ پرافیسورلرندن برینک خصوصی
برمکتوبندن (رضا اولوب اولمیه چقنى آکلما-
دیغم ایچون پرافیسور اسمینی ذکر

ایدرگه جسارتم یتمادی.) رادلوف گه دائر جمله
لرینی بویرده یازارغه لزوم کوردک . پرافیسور
جنابلری اوزون بر بحثنک آخرنده دیپور :
«بکا آچیق معلومدرکه بو کونده آرخون و اویغور
بازولرینی بیلوچی بر ترک یوقدر . نأسفدرکه
پیتربورغه اوقومقده اولان ترک استودینتلر،
اسلام طهورینه قدر ترکلرده اولان آرخون
و اویغور بازولری طوغر وسنده اولان خطبه لرگه
دوام ایتیمورلر . تاریخی وجغرافی سببلرگه کوره
ترک لسانلرینی تفتیش ایدوچیلر روس
مستشرقلریدر . بونلرنک باشنده ده دنیاغه برنچی
اورتنی آلمش حرمتلو رادلوف طورر . بو ذات
شمى پیر اولدى . اگر ترک باشلری (عثمانیلر،
قزاق و تاتارلر، قزانلیلر) کندى ملتدش لرینه
ویرمک نیتی ایله اوشبو محترم پیرنک ترکک
حقنده اولان علملرندن استفاده ایدوب قالمالر
ایسه الوغ حسرت اولور . آقادیما اعضاسندن
اولان واسیلی و اسیلیو یچ رادلوف جنابلری ترک
احوالی علمی طوغر وسنده الک بیوک عالملرد ندر .
ترک نسللرینی ولسانلرینی تفتیش ایتمک طوغر و-
سند بو زمانلره قدر رادلوف مرتبه سنده بر آدم
اولندیغی معلوم دگلدر ! . ایشته رادلوف حقنک
دارالفنون مدرسى اوشبو یولده شهادت ویرر .
رادلوف جنابلرینک کندى قوم وقبيله مز
حقنده اولان خدمتلیرینی تقدیر ایتمک الک لندتلی
بور چمزددر . فقط بونکله برابر اوشبو یوبیلی باشلر
مزنک کوکلرینه ترک اقوامینی، ترک آثار عتیقه
سینی، ترک لسانینی تفتیش ایتمک غیرتنی حرکت
ایتدیره چکی ده الوغ امیدلرمزنک بریدر . حق
سبحانه وتعالی حضرتلری موفق بیورسون !

207

**

لسان قونغره سی

۱

شو کونلرده تاتار مطبوعاتی آراسنده لسان مسئلهسی حقنده سوز سویله نیور. بر طرف: لسان ادیبهز عثمانلیچه اولمیلیر. چونکه بو لسان بزه پک یابانچی دگلدر و آز چوق نکمل ایتمش و علوم و فنون حاضریه دائر بو لسانده اییچه آثار میدانه فونیلیمش اولدیغندن احتیاجا- تمزی تأمیننه کافیدر.

دیگر طرف ایسه: خیر، لسان عثمانی هنوز پک زیاده سیله محتاج اصلاح بر حالده در. بو لسان خواصه مخصوص کبی بر شی اولوب عوام بر شی آکلایماز، بر کتاب اوقونسه عوام ترجمه ایدلمدکچه یابانچی بر لسان کبی دیکلر. بونک ایچوندیرکه ترک کیده خلقک الک چالیشقان و چوق قسمی بو یوزدن پک جاهل قالمشدر. ملتک قسم اعظمی بویله جاهل قالیرسه بوندن نه خیر کلیر. بویله بر ملت نصل ترقی ایدر. ترکیهده بو حال مؤسف کوز اوکنده طور- یرکن بزه قارشى همان اجنبی اولان بولسانى واسطه نجات اوله رق بز نصل قبول ایدره ز.» یوللو بیان مطالعه ایله شماله مخصوص بر لسان ده طوغریسی تاتار لساننى منتظم بر حاله قویمق ارزوسنده بولنیورلر.

شو مطالعه لره قارشى بیطرفانه بر حکم ویرمک لازمکریسه اوت بو ایکنچی قسم، اعتراف- ضلرنده حقلى کورینورلر. اویله قوجه بر ملت سنه لردنبرى مانوس اولدیقى اوز لساننى ترک ایدره ک همان یابانچی بر لسانله نه یولده ترقی ایدر. فکرلری نصل تعالی ایدر. بو کونکی کونده علمای اجتماعین عتدنده

سیبلی، طبیعى صورتده عمومى بر تیل میدانه کلمکنی کوتارگه شیمدیک وجه یوقدر. بلکه بو خصوصده کوبی آزمی اولور سعی واجتهاد ایتمک لازم. اجتهادلر هیچ وقت ضایع اولماز. بتون ترک قومینک بر بریله قاتشولرینه واسطه اولورلق عمومى لسانلری اولمادیقى تقدیرده بوندلرک عیدلری کوبلکندن وتاریغلری پارلاق اولمقندن نه فائده واردر؟ تتوش اویازنده اولان بر ترک ایچون مقصود آکلایمادیقى صوگ آنادول ایچنده یا که یارکندده اولان بر ترکک، کورشى قریه سنده اولوب تمام راحنلکده سویلاشوب اوطورمقده اولدقلری چواشدن مزیتى اولماز، اولمازغه ده تیوشلی.

اوشبو مشکللکرنى ملاحظه ایدوب ۱۸۹۹ نچی ییل مای آینده «اوا» شهرینه بر فاج ذاتلر بیغولوب بر «جمعیت ادیه» تشکیل ایتمشدر، لسان واملای، درس کتابلری و مکتبلر مسئله لرینى مذاکره ایلمشلر ایدی. بو جمعیت، ایدل واورال بویلرند بویله مطلب ایچون کور- لمش چاره لرک برنچیسى اولسه کرک. شمى بولندیغمز اوشبو ییل مای آینده بوکا تمام اون ییل طولدی.

جمعیت تکرار بیغولورغه موفق اولمادی ایسه ده روحلره ویرمش تأثیرى هنوز باقیدر. پک کوب درس کتابلری، مطالعه رساله لری و رومانلر شول مجلسک اثرى اولدیقى معلوم. تیل مسئلهسى بزلرده اون ویکرمی ییللق بر مسئله اولسه، عثمانلیلره یارم عصرلق بر مسئله در. لکن بونلر بوندن هنوز آروب طالوب توقتادقلری یوق.

اوشبو مسئله طوغریسند «لسان قونغره سی» اسمى ایله استانبولدن اداره مزه کوندلیمش بر مکتوب بو یرده عینا نقل اولنده در.

بر فومك تعليم و تربيه ابتدائيسى و قولای بر صورت ترفی بولنه کیرمسی انجق اوز لسانیه ممکن اوله بیلجکی مثبت بر حقیقتدر.

۲

حال بویله اولنجه همان لسان ملیمزك اصلاحی چاره لرینی آراش دیرمه مز لازمدر. بر ملت ایچون حیات مهات مسئله سی اولان لسان مسئله سنی هیچ بر زمان وهله بز ناتارلر سکوت ایله کچما ملیدر. بیوکار یمز غیرت و حمیتلرینی همان میدانده قویملیدر لرکه (اخلاق) ایلری کله. چکلرک خیر دعاسنه مستحق اولسونلر. بو مسئله به لایق اولدیقی اهمیت ویرلمیه. رک حالی اوزره بر اقیلر سه یازق اویوکلره یوز بیگلر چه تأسفی او ملته که بو حرکتلریله کندی کندیلرینی حفره اموانه آنمش، بر ملت معظمه نك استقبالنی قورقو بر ظامت ایچنده برافمش اولیورلر.

ایشته مطبوعات مز شهیدین روسجه کلمه لری کوزل قوللانمغه باشلادیلر. بو روسجه کلمه لرك ناتار جه ده فارشولغمی یوق؟ وارسه نه ایچون روسجه یازیلیور؟.. ایشته روسجه کلمه لر بویله جه استعمال ایدیله ایدیله غزته لر یواش یواش اسلام حرفاتیله یازیلمش روس غزته سی اوله چق.

بو حاللردر که دوامی کوکلی ویران، فکری پریشان ایدر. عقلیزی باشمزه آلملی، قول قوله چالیشملی، ضیای معرفتله، شعله غیرتله کیده جکمز بولی کورملی یز.

بویله بیوک بر مسئله به فارشی هیچ بر زمان ولوکه اك عادی بر عاجز اولسه بیله

نتایج وخیمه سی اعتبار یله بیان مطالعه دن کند. یسنی آل میور.

**

ایشته بو خصوصده عاجزانه بر مطالعه ده بولنه جغم. امید اولنور که بیوکار مز شو سطراری دقتله اوقورلر.

تاتار لسانی و یاخود آکایاقین بر لسانله قونوشقان یزلردن قزان، اورنبورغ، قریم الخ مختلفی محلی اشراف و معتبران و یاخود جمعیت خیریه لرندن صایلانه چق کیشیلر بر (قونفره) بیوک بر جمعیت یا صاب حمیتلی بیوکار مز طرفندنده اك یاخشی یازلغان ناتار چه قواعد و لغت کتابلری صاحب لرینه ویر یله چک مکافاتنی غزیته لر ایله بتون خلقه اعلان ایتمه لیلر. اصحاب معارف بویوله تشویق ایدیلر سه پک گوزل کتابلر میدانده کله جگنده شبهه یوقدر.

بولسان قونفره سنه مسابقه ایله قبول ایدیلر. چک ناتار چه قواعد و کرکسه کلمه لرك نصل یاز. لدقلرینی کوسترر لغت کتابلرینك ناتارلر آره. سنده یاییلوب اوگوه تیلیمسنی قونفره اعضا لری و کرکسه مطبوعات حمیه تعهد ایلملی و بو اصول اوزره ندر یسیانده بولنوق اوزره قزان، اورنبورغ و یا باشقه بر محله بالفرض مدرسه حسینیه ده بر دارالمعلمین تأسیس و مکتبلرده استخدام ایدیلر چک معلم لرك بو دارالمعلمیندن تدارك اولنمسی چاره لری تأمین اولنملیدر.

ایشته قونفره ده شویول رعایت ایدیلر چک اولور سه مطلوب اولان مقصد عنایت باری ایله فاج سنه طرفنده الله ایدیلر جگنه شبهه ایداملیدر.

عثمانلی طب فاکولته سننن مأذون اجزاجی
یعقوب حلمی

ترك خانملىرى

حریت اعلاندىن سوڭره كرك آروپا غزتلەرنىدە و كرك استانبول غزتلەرنىدە ترك خاتونلىرى حقىدە كوك نرسەلەر يازىلمىغە باشلادى. آروپا غزتلەرنىدە يازىلمىش شىلەرنىڭ بارسىدە دىرلەك بونلرى ماقىتاردىن، بونلەرنىڭ حرىت كە، علوم و معارفكە ھوس ايتولرىنى تقدىر و تحسىن دىن عبارتدەر. ترك خانملىرىدىن بعضىلەرى اوزلارىدە فرانسىزچە، نىمىسچە غزىتە - لىرگە گوزل و مەم ماقالەلەر يازەرق آروپا مەتبوعاتىنىڭ حىسن توجەنى جلب ايتىدىلار. استانبول غزتلەرنىدە خاتونلەر احوالدىن كوك بىخايدىچىلەر ترك خاتونلەرنىڭ اوزلارىدىر. بونلەرنىڭ قەلەملىرى پەك اوتكەن، فەكرلىرى پارلاق. اوز فەكرلىرىنى قەلم و مەتبوعات واسطەسىلە مەدافە ايتەك ايتىپ، احتمالكە، ايرىلەرگە كوك احتىاجلاريدە يوقدەر.

استانبول غزتلەرنىڭ يازوچى ترك خانملىرى كوك باشلىچە ايتكى فەكرگە خەدمەت ايتەلەر: حاضىرگە غايت آز كورىنان بىر قىسمى، ترك خاتونلەرنىڭ حرىتىدىن استفادە ايتەرك، اسكى اصول مەشىتنى اوزگارتىپ، عمومىيەتلى آروپا خاتونلەرى كىي ايرىلەر نفوذىدىن قوتىلو، استقلال كىسب ايتو طرفىدىن بولونەلەر. ايتكىچى بىر كوك قىسمى، بونلەر قارشو كىلەر: شرق و مىسلمان مەشىتنى آروپا اصول مەشىتنە قىياس ايتەك جائز اولمادىغىنى، ھەر مىللەتنىڭ اوزىنە كورە اخلاق و تربىيەسى اولدىغىنى، خاتونلەرنىڭ اصل خەلق و وظيفەلەرى يورت باقمىق، بالا تربىيە ايتەك، عائەلە فارامقدىن عبارت ايتىگىنى، خاتونلەرگە

و نىران بولغان يوقىدىن اويغانمىق زىمانى ايدىكن آكلاتالەر. طىچلىق، مەجھولەيت و سكونتنى ايزارگە وفت ايدىكن توشوندىلەر.

فارت چواشلەردە مەلىت نەصبى سوڭ درجەدە قونلى بولوب، ياشلەرنىدە ھەم شولا يوقدەر. آنلەر شونىڭ ايتىپىدە فارتلارنى اوزلارنىڭ سوزلەرنىدە طىكلانە و علمگە رەغبتلانەرە آلالەر. فقط نە چارەكە، بوكۇندە، آنلەر، بارماق ايلە صانارلىق درجەدە آزدلەر.

مەتبوعاتلىرى چەتتە كىلچە، چواشلەر، مەتبوعاتنىڭ نە ايدىكىدە بىلمىلەر چونكە آنلەرنىڭ اوز تىللەرنىڭ و اوزلەرنىڭ مەخسۇس اولەرق يازىلمىش، نە دىنى و نە ادبى، فەنى اولسون، بىر دانە كىتاب و رسالەلەرى يوقدەر. فقط روس خەرقى و ناتار لسانى ايلە دىنى اولەرق يازىلمىش، ايتىدائى مەكتەپلەرى ايتىپ، بىر دانە درس كىتابلىرى واردەر. بوكۇندە، ايتىدائى مەكتەپلەرنىڭ شوشى كىتاب استىمال ايدىلما كەدەر. بىن بو كىتابنى بىر نىچە مرتبەلەر كوزدىن كىچەرسامدە، نە سەبەبلىرىدە، اسىيەنە و مەجرىيە دقت قىلماقەدىن و فارامادىدىن اوز اوزمە تەجەب دەمەن.

۱۷ نچى اوكىتابىر مانىفىستىدىن سوڭره، «چاباقسار» شەرىندە بىر ضىالى چواش طرفىدىن «خىپار» اسمەندە، چواش تىلىدە و چواشلەرگە مەخسۇس اولەرق، بىر غزىتە نىشر ايدىلماگە باشلاش ايدى. لىكن اوزاققە بارمادى طرفتالدى. ايتىدكە كورە، طوقتالوئى مەجرىنىڭ «سوسىيالىست» پارتىيەسىنە مەسئۇلىككە عىيلا نويىدىن ايمىش.

«ظريف البشيرى»

علوم و معارف، تربیه و تعلیم هیچ شبهه سر لازم ایسه ده آنک «خاتونلق» صفتی یوغالتمی طورغان بولووی نیوش ایدیکنی، خاتونلرغه شول درجه بیرلگان حریت سبیلی آروپا خاتونلرینک عائله تربیه سندن وعائله معیشتندن بسبتون آیریلورغه مجبور اولدقلرینی، کون بویونجه بوچته خانه، تلغرام و تلفون خانه لرده خدمت ایدوب، حتی آراهه چیلق وسائر بر طاقم دنی خدمتلرده بولوندرق طاماق طویدورغه مجبور بولولری اوزلری ایچونده، جمعیت بشریه ایچونده بر سعادت و راحتکنی موجب بولمیدیفنی اثبات ایتارگه طریقه لر.

بو صوک فکرگه خدمت ایدوچی خانملردن بهیجه ضیا خانم «یکنی غزته» ده یازمش اوزون بر مقاله سنده دیه در:

«بیوکلردن بریسی: «بو مملکتنی طوبدن ملطقتدن آرتوغراق جهالت خراب ایدر، خاتونلری جاهل اولان قوم هیچ ترقی ایته آلمان». دیشدر. شمدی بن ده: «بزه بر مکتب لازم در» دیه چکم. اوت، بزه هر شیدن اول مسلمان مریه لر، تگوچیلر، یورت خاتونلری یتشد، چک مکمل، منتظم بر مکتب لازیدر. نکر عاجزانه فالورسه بویله بر مکتبک و جوده کلمسی ایچون معارف نظارتی پک بیوک مصرفلر اختیارینه ده مجبور اولماز. مثلا: شهیدکی قزلر صنایع مکتبی ناک پروگرامی اصلاح، تگوچیلک، اشچیلک، اداره، بیتیه، ونزاهت فکریه خدام اولدیفی ایچون، موزیقی درساری علاوه اولونسه، حاضرگی معلملری کافی اوامایه چفی جهته، فخری معلمه لرد، طالباتکه درس ویره بیلورلر. خالده صالح، فاطمه علیه خانم افندیلر کبی فاضله و متفنه خانمارن حسیات وطنپرورانلرینه اتباعا بو شرفی رد ایتمزلر صانیرم»

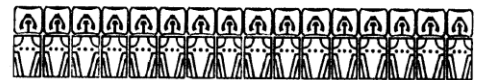
ترك خانملری خاتونلر بختی ایلگنه قائمیلر. تیل وادیات بحثنده کریشه لر. کینه شول «یکنی غزته» ده «بر ترك قادینی» امضاسیل بر خانم «مطبوعاندن بر رجا» سرلوحه سیله اوشبو سوزلرنی یازادر:

«وطن نامنه، سلامت عمومیه نامنه، رجا ایدرم: تركه مژك ایچندن اجنبی كلمه لری چیقاریكز. اولمیانلری ایجاد ایديكز. آرتق بویله قارمه قاریشیق کیتیمه لم. ترك اوله لم. تركه سوبلیه لم. «قایینه» دبه چکمز یرده «هیئت وكلا» دیه لم. «غره و» (زباباستوفقه) دیه چکمز یرده «ترك اشغال» دیه لم. بیلمایلر «قایینه» و «غره و» سوزلرینی اوگرتمگه چالیشه لم. زحمت چکرسه کده باری بر ایشه یاراسون. «حمام آلق» «پیانو اوینامق» کبی ترکیبلرله بیگانه لکلر ایچنده دهانه وقته قدر یوجه لیوب طوره جقز؟»

بر آنانک آنا تیلنی مدافعه بولنده یازدیفی بو سوزلر نه قدر گوزل ونه قدرده معنالیدر! خاتونلرنی تربیه و تعلیم ایله بحق انسانیت درجه سنه کونارمزدن اول یر ملتک ترقیسی ممکن اولمیدیفندن بزم روسیه مسلمانلری ایچونده هر شیدن اول مهم و آشفچ مسئله قزلرمنی اوقنو مسئله سی اولسه کرک. اصول صوتیه لر، یگی تربیلر، مکتب و مدرسه اصلاحلری، حریتلر فلانلر کبی بایناق نرسه لر ناک طاوشی چیقدیفی حالده، قزلر تربیه سی، قزلر اوقنو حقنده، مع التأسف، حاضرگه قدر، هیچ بر اساسلی حرکتز یوقدر. بو کونگی کونده قزلرینی تعلیم و تربیه ایتمک ایستیان آدملر نه باپمعه ده بیلماینجه عاجز طور ییورلر. قزلر اوقنور ایچون هیچ بر یرده، هیچ بر منتظم مکتبمز اولمیدیفی کبی، اولرگه دعوت ایدوب اوقنور ایچونده اهلیتلی معلمه و مربیه ارمز یوقدر. ملی تربیه و هیچ بولماسه، آنا تیلنک ابتدائی تعلیم کورمگان قزلرنی روس مکتبلرینه ویرمک، اوزمن خالص شرق معیشتی ایله یشادیفمز حالده قزلرمنی بردنبرگه خالص

غرب معیشتنه، غرب تربیه سنه تسلیم ایتمک مناسبی، دگلمی، بو بر مسئله در. مناسب اولدیقی تقدیرده بیله بو هر کیم ایچون میسر دگلدن.

آوروپا خاتونلرینه نسبت ترک خاتونلریده معارف چهنجه پک تو باندنر. اکن ترک خاتونلرینه قاراغاندهده اوز خاتون قزلرمنڭ علوم و معارفده، تعلیم و تربیه ده نه قدر تو بان اولدقلری کورلدکده چن کوکلدن نأسف ایتنامک ممکن دگلدنر. قزلرمنڭ جوابی یکلدر: «اگر نأسفی ایتسه کز بزی اوقونکوز، بز اوقورغه حاضرمز» دبه چکلر، اما، بزمده بوکا فارشو: «بز اوزمز خسته یز، که سزی نصل نداوی ایده لم» دیمکدن باشقه چاره مز یوندنر. ف. ک.

چچک خسته لگی

II

چچک پینا اولمقی

چچک چیغه باشلاسه تاثیر پک نیز معلوم اولدر. اڭ اول قزدرب ینه ده طوکلروب بیز- گاک، اوخشاشلی حالسز ایتوب، خسته نڭ هضمی بوزیلوب آشودن اشتهاسی کیسوله- آشی آلمی. اشتهاسی بولماسه ده، افراط درجه اسسپلکدن، صوکوب اچکانگه قورصاغی کوبه. چونکه فان بوزیلوب معده ایشلی آلمی طامرلر حرکتسز قالادر. ممکن اولسه فاینایان سوت یا که لیمونلی چای، بونلرنی ده اچرگه اشتهاسی بولماسه فاینایان صونی اولچاو ایله اچررگه کیرک. زنهار صالقون، خام صو بیرلمه سن.

چچک ابدیکی بیانه باشلا دیسه دوقتورلرغه مراجعت ایدرگه کیرک. دوقتور یراق بولوب کیلوی ممکن اولمادیقی صورتبه، تربیه سنه زیاده دقت ایدوب، خسته نی کورگان، بیلگان کشیلردن صوراشورغه تیوش. اولگی کونلرنڭ پک اسسپلنگان وقتنده کامپریس- صالقن صوغه مانوب چوپراک طوتارغه ممکن. اوچ کوندن صوڭ خسته نڭ آغز ایچلرینه، تیلینه، بورن تیشکلرینه بوندن صوڭ قورصاقلری و آرقالرینه بز اوچی کبی واقلر چیغه باشلی، اوچ کوندن صوڭره یوزلرینه آياقلرینه بتون تینه تمام چغوب بته در. صالقون نیگان، یوزی قوی آچیق یورگان، بدننڭ پاک بولماسان یرلرینه بیگرک قوتلی چیغه در، (یاش بالالری هر کون ایرته و کیچ یوارغه هر وقت پاک یورنورگه کیرک آورولر کوبراک وقت تننڭ نچلسلگندن کیلدر). بو آلتی کونلرده خسته افراط ساتاشه، اوز عقلنده بولمی، کوزن یومدیسه اینه برله قاداغان شیکلی، سبسکانوب، قورقنچلر کورگانندی قچقره، پک بورچیله هیچ یوقلی آلمی، آلتی کونده بته لر چیغوب، بورچاق زورلغنده مک چچه گی کبی قب قزل رنکده، فزدرغان نورچاق روشننده بوله. خسته بر آز طبیعی حالینه قایتوب طنچلاب یوقلی، ینه ده صاری صو (ارین) جیه باشلاغانده افراط درجه اسسپلانوب بورچیللا باشلی، بته لری قچیتالر، اوزن قچیتقان اچنه یا که قورمسقه اویاسنده یاتقان کبی، فایده قویارغه ده بیلمی، فاناتقانچی یرتوب قاشی، اوتقه کررگه ده راضی بولا. بویله عذابلنو اوچ کون دوام ایتنه. خسته نی بر کشی دائم یاننده طوروب صاقلارغه کیرک. خصوصاً بو صوڭمی آلتی کونلرده خوفلی: چچکنی قاشوب، طرناب آزدروب بیرو

تکلیف ایتدیکینه کوره «استراباد» شهرینه والی اولدی. شیر علی بو منصبده ده اوزون وقت فالهادی، استغفا ایدرک «هرات» شهرینه قایتدی و دنیادن عزلت ایدرک بر طرفه چکلدی. مع ما فیه سلطان حسین همیشه کندی التفات واحترامنه طوتار وهر وقت حالینی استفسار ایدر، شهزاده لرینی بونگ مجلسندن استفاده ایتدر ایدی. وزیرلک بیشوگنده اوسمش ووزیرلک یورتنده کون کچرمش صوگردهن، علم قدرینی بحق بیلوچی تربیه وادب اهلینی احترام ایدو- چی بر پادشاه عالی جاهنگ حمایتنده کون کچرد یکی حالده زمانه موده سینه تقلید یوزندنمی یا که فلکدن شکایت ایتک شاعرلرده عادت اولدیندنمی ویاخود حقیقت اوله رفقی؟ کندی طالعندن ناراضی اولوب عصرندن شکایت ایتمشدر و بو طوغورده: «گهی تابدم فلکدن ناتوانلق. گهی کوردم زماندن کامرانلق» بسی اسسقیق ساق کوردم زمانده. بسی آچیغ چو- چوک تاندم جهانده» دیور اولمشدر.

علی شیر، ترکی اولدیغی حالده فارسجه شعر سویلاوچیلرنگ اگ معتبرلرندن معدوددر. ترک ادبیاتنی اگ ایلک اوشبو ذات تأسیس ایتدی دییولسه مبالغه اولماز. بوندن مقدم ادبی صورتک ترکیچه یازوچی کیمسه اولمادیغی مرویدر. علی شیرنگ اثری کوب اولوب بو کونده بعضیلری باصلوب تارالمشدر وهر بری لطیف وگوزل اولمغلر ترکی ادبیاتنده نمونه ومثال عد ایدلنور. بونکله برابر بیوک بر کتبخانه سی اولوب علم ومعرفت اهللرینه آچیق طوتلدیغی، مشهور مؤرخ خواندمیر اوشبو کتبخانه دن استفاده ایتدیکنی روایت اولنور.

علی شیر یالکز شاعرگنه دگل بلکه بونکله برابر بیوک بر حکیم وفیلسوف ایدی.

عبدالرحمن الجامی کبی بر چوق الوغ ذاتلر ایله صحبت ایتمشدر. ترکیچه شعرلری دورت دیواندن عبارت اولوب برنجیسی بالا وقتنده، ایکنجیسی یکیت وقتنده، اوچونجیسی ابر اولوب یتدیکی صوگنده، دورتنجیسی فارتلق وقتنده سویلامش شعرلریدر. بونلردن باشقه فارسجه سویلامش شعرلری آیرم بر دیوانت یارلمشدر. ترکی شعرلرنگ «نوابی» و فارسی شعرلرنگه «فانی» دیه تخلص ایتمشدر. فارسی لسانینی سومش وگوزل شعرلر سویلامش ایسه ده آناتیلی اولان ترکی گه محبتی دخی زیاده وکامل ایدی. هر ایکی لسانده اولان کمالنی الوغ اولدیغندن «ذواللسانین» (ایکی تیللی) دییه شهرت بولمشدر.

علی شیر زماننده ترکستانده فارسی لسانی زیاده معتبر اولدیغندن ترک عالمیری وشاعرلری عمومیتله آنا تیللری اولان ترکی فی بر طرفه تاشلاب بتون بتونه فارسجه سویلرلر و فارسجه شعر انشاد ایتمکله بر برینه تفاخر ایدرلر ایدی. اوشبو حال ترک قومینگ ادبیاتدن محروم قالملرینه، بونگ سببندن ده ملیت حسلری تمام یوغالمقینه. شان وشرفلری اونودلاچقینه باعث اولدیغندن علی شیر، شول وقتنده اولان افکار عمومینگ عکسینه حرکت ایدر اولمش، ترک بالاسی مطلق ترکیچه یازارغه اوقورغه اوگرنمک لارمدر، دیه دعوی ایلامش. بونی بالفعل اثبات ایتک و بول کوسترمک قصدی ایل بر قاچ اثرلر میدانده قویمشدر. اوشبو جهتدن علی شیر، ترک ادبیاتینگ نیگزینی قورمشدر. امام جاحظ ترک قومینگ فضائلن شهیر ایتدیکنی حالده (۱)

(۱) عرب ادیبی اولان امام جاحظ حضرتلرینگ ترک قومی مدح حقنده «مناقب الترك» اسمنده بر رساله سی واردر. بورساله شمسی ۵۲ بیتده طبع اولندی.

علی شیر ترک لسانینک گوزل-گینی وملایم
ایدیکنی عملیاتی ایله کوسترمش و ترک قومی
عاشقی اولمش فارسی لسانینه کوره ترک لسانینک
ایرکن، کیگ وملایم هم فاعدهلی ایدیکنی دعوی
ایدر اولمش. «حاکمة اللغتين» اسمنده اولان
رساله سینى اصل اوشبونک ایچون یازمشدر.

علی شیر، ترک قومینک زیراکلکیرینی،
علم ومعرفت که مستعد اولدقلرینی مدح یرنده:
«ترک قومینک خواص وعوامی، فارسیلره فاتشور
اولسهلر آنلردن فرقسز صورتده فارسیچه سو-
یلرگه بیلورلر وکوبلری شعرلرده سوبلرلر، اما
فارسی قومندن ترکلرگه اختلاط ایتمک سببندن
ترکیچه بیلوچیلری پک آز اولور وبو آز لرلرک
سویلاشدیکلری وقتلرنده ترک دگل ایدیکلری
بیلنوب طورلور» دییور. ترک تیلنی مدح
ایدرک: «ترک ایله فارسی لسانی آراسنده
فاحش صورتده تفاوت اولوب، ترک تیلی فارسی
یه کوره لندیلدر. ترکی لساننده اولان نکتهلر،
رمز ومعنالی تعبیرلر فارسی تیلنده اولنماز»
دییور. بوندن صوگ آدم بالالارنی اوز آرا
قونوشقلری وقت استعمال قیلورغه احتیاج اولان
سوزلردن یوز قدرینی یازوب (۱): «ایشته
ترکجه اولان اوشبو سوزلرده، هر وقت محتاج
اولدیقمز معنالریک آز اشارتلر ایله بیلدرلمکده.
بو معنالرنی حتی چیت کیلمسه لرگه آکلانمق ده

ممکن اولماز. آکلانورغه ممکن اولانلری
ایچون ده اوزون جملهلر ترتیب ایدرگه وبرقاج
عرب سوزلری قویارغه ضرورت اولور» دیه
دعوی ایلر.

ایکی کیلمسه آراسنده اولان اشلر ایچون
عربلرده اولان مفاعله بابی، فارسی لغتنده بتون
بتونه اولمادیقی حالده ترکی تیلنده آنچق بر
«ش» حرفی قویبق ایله اش تمام اولدیغنی
(کورمک - کورشمک. تابوق - تابشوق.
اوبمک - اوبشمک کبی) علی شیر، یر کوکی
ایله شادلانوب بیان ایلر. بوندن صوگ دییور:
«ترک تیلنده بو کبی دقایق پک کوب اولدیقی
حالده حقیقتی تدقیق ایدلمادیکی سببلی هنوز
مستور بر حالده طورر. بلاغت میداننده بو
قدر واسع وفائدهلی بر تیل اولنوب طوردیغنده
بونی ناشلاب باشقه بر تیل ایله یازمق وسو-
یلامک بیوک بر کفران نعمت اولسه کرک».

علی شیرنک وزبر بالاسی اولمقی هم ده
امیر ووزیرلک شهرتلری، تنی ایله برابر
توپراق آستینه کوملدیکی حالده شاعرلک،
ادیبلک شهرتی کوندن کون آرتمقدردر.

غایت عالم اولان بو وزیر ووزیر صفتند
اولان بو عالم وادیب هجری ایله ۹۰۶ تاریخنده
وفات ایندی. الله تعالی مطهر عفو وغفران
ایتسون!

(دایی-توتای) آنا ایله بر طوغمه قز فانداش. «کوگل»
سوت آناسی. «کوکلدش» (کوکلتاش) سوت طوغمه سی.
«بینگ»، «آو»، «قوش»، «کوک»، «قایباق»، «قانلامه»،
«ولاماج»، «قورت»، «قویماق»، «کومچ»، «اوماچ»،
«تالقان»، «توقماچ»، «یاسانوق»، «بیزاندک». هر برینک
معناسی معلوم. علی شیر، بو سوزلرنک مقابلهلری فارسی ده
اولمادیغنی وکوباری فارسی لغتنده ترکجه اولمق استعمال
ایدیکنی روایت ایلر.

(۱) بونلر جمله سندن اوشبو کلمهلر: «اینگرامک»،
(ا-گفرامق) قایغو ایله گزلیچه باواش یاواش آغلامق
دییمک. «سیقتامق» آغلامق مبالغه سیندر، «اوکرمک»
عادتدن طش قچقروب آغلامقدردر. «تیلدرمک» محبت
امللری بر برینه زار اولوب وموگایوب طورمقدردر. «قایباق»
کوز ایله قاش آراسی «آغا»، «اینی»، «یکچی» بیوک
قز طوغمه، «سنگیل» کچوک قز طوغمه. «آبانا» «آپا-
نای - آباق» آنا ایله بر طوغمه ایر فانداش. «طغای»

طوبدە باشقەلرنى آتلىۋاتارمىكەن قەندە سەبب تەبىقىي مەشكىل، بۇندىن اوستون اگەردە بىر خەلق سويلاشمىكى اصل طوبىلىسە باشقەلەر اىچون چىتونۇك ھەمىشە باقى اولە چەتەر.

سولۇك مەسلىك صاحىبلىرى: «مادامكە ھەر بىر خەلق تەلەپتە ھەقلىق كەلەچەك بىر قەدە ھەنوز مەيداندا يوقىتىپ، بۇ تەقدىر چە خەلق خەدەت ايتىش و كۈبلىرىك مەلۇمى اولۇش قەدەلى بىر املانى بوزمىق: — خەتون قولتەپچىنى اوتتە ياق! — مەثلە مەداق اولور» دىيولار.

املانى ايشىلىدىكى كىي يازمىق طرافدارلارنى بىر دە «كەچمىر» قىرەسەندە امام ومدرس عبداللاھ افندى اولوب بو مەدەسىنى اثبات ايتىكەن قەندە «بولدىز» غەزەسىنە بىر مەقالە يازمىشىدى. بۇنى ايسە بىز اوفۇدق و باشقەلەردە اوفۇمىش اولسەلەر كركە. ايشىنە شوگۇ فارشو بۇبى شاگرەلەرنى جەمال الدىن افندى بىر بىد يازوب ادارەگە كۈندەرشىدەر. بىز ايسە فەكر ھەرلىگىنە ھەرمەت بوزىدىن شول مەقالەنى بۇندە درج ايدەمىز. ايشىنە مەقالە بۇندە:

«بولدىز» نۇڭ ۴۲۰ نەچى نۇمىرىندە عبداللاھ الكەچمىرى نامىندە بىر ھەزرىت «تەيل و يازو» سەلۇھەلى اوزون بىر مەقالە يازوب خەلىق و قەندەنبرو اونۇدولوب طۇرغان تەيل و املە مەسئەلسەن قوزغاتىدى. مەين دە شول مەناسەتتە بۇ يردە بىر نەچچە سوز يازارغە مەجبۇر بولدىم.

مەين تەيل و املە مەسئەلسەنىڭ بىرسىدىن بىرسى تەيرەن و نەچكە ايكى مەسئەلە اولدىغىنى بۇ بىنا ئەلىيە بۇ طوغۇردە مەسئەل بىر فەكر غەرض ايتىكەچون تارىخ و علم السەنە مەتخەسسى يەنى «فەللاوگ» بولۇق لارم در دىيە بىلدەكمەن «تەيل و يازو» قەندەغى فەكرم بۇ... «دوب الەنە ايتە آلەمىم. شولايوق مەين مەقەدەم: تەيل و يازولرى كۈب يازوچىلەرمز طەرفەندە دستور طوتۇلغان و خەلقمىز آراسىندە اوتەدەنبرو «فەللاوگ» و «پەداغوغ» لىق ايلە اسەملەرى چىققان بىر نەچچە ذۇننۇك اساس فەكرلەرنى مەخاكە و تەنقىدكەدە كەشەتە توگەلەر. بىنى شاشەرغان نەرسە: بۇدە تەيل و املە اىچون فەيقر و چىلەرنىڭ آرتىق كۈبلىگى ھەتتى ھەر بىر غەزەتە اوفۇرلىق تاتارنىڭ بۇ طوغۇردە اوزىنە بىر فەكرى بولۇى ھەر بىر عبداللاھ ھەزرىتىنىڭ؛ نەفوسى مەيلىونلەر ايلە سانالغان بىر مەلت اىچون چەي پانندەغەنە اوزىنە مەخسۇس بىر املە يەساب شۇنى آلفە سورەيدەر.

بەك فەرق بىت! بۇدە بەك كەركەلى، بەك نەپۇشلى و بەك مۇسەلى ھەتتى مەلنۇك بىتون ھەيات و بىقاسى شوگۇ كەيلوب نەزەلگەن بىر مەسئەلە بولسە، يا اول بىتونلاي كوشە اھمال دە

ايك سۇكە تارىخنىڭ «فەلسفى» طەرز تەلەقىسى مەيدانغا چەتتى. مۇرغۇلەر تارىخ يازغاندە ايكن زىيادە تەدبىق ايتىكەن نەرسەلەرى ھەكمەت و فەلسفەسى بولدى. بۇ سورتەلە ھەدەتات تارىخىنى تەلەل و تەشرىح ايتوب، مەكەن قەدر، نەتەيچ مەسئەلە سەنى كۈرستە باشلادىلەر.

تەكامل و تەئەلىنۇك، انقراض و انقەطاطنىڭ اسبابى بىك مەنوعەدەر. بەئىز مۇرغۇلەر بىر قەمىنىڭ تەكاملندە ھەكم بولغان نەرسەنىڭ ھەمىط و احوال رۇھىيەسى، بەئىلەر ايسە مۇسسەت اجمەئە و سەياسەتسى و بەئىلەردە احوال اقتصادىيەسى بولدىغىنى بىان ايتەلەر.

خەلاسە: اسباب تارىخىنى تەيىن ايتىكەن قەين بىر نەرسە بولسەدە تارىخنىڭ رۇھى بۇ، يەنى اسبابى تەحرى و تەيىن ايتىكەن. بۇ ھەزەدە تارىخنىڭ طەرز تەلەقىسى بۇدەر. ھەم شولاي بولۇرغە كەركە.

عالمجان فەروشىن.

تەيل و املە مەسئەلسى

تەركىيا ھەزرىتىنى ياروم ھەزرىتى اشغال ايتىش اولان تەيل و املە مەسئەلەرى شەيدى بىر ھەدە كۈب بىتتى. غەزەلەر دە بۇ طوغۇردە ھەر ۋەقت مەقالەلەر يازلەن، ادەبى جەھەتتەلەردە سويلانەدەر. املە ھەقندە اولان فەكلەر، مەلەھەلەر پەك كۈب ايسەدە جەزىياتلەردىن بىر قەدر كۈز بۇمۇلسە مەسئەلەنى ايكى مەسلىك اوزەرنە ھەزرىتى مەكەندەر. بىر ھەزرىتى ايشىلىدىكى كىي يازمىق مەسلىكى اولوب ايكەنچەسە دە خەلىق قەدەگە قەيلىشە و بۇ كۈنە قەدر بىر چوق ەلمى كەتەلەر نەشر ايدەلەش ايسكى رەسمىنى ساقلامى مەسلىكىدەر. اولگەيسىنى كۈستەرر اىچون مەثال تەبىقى مەشكىلەر. زىرا كۈب سوزلار و اردەركە سويلانەكلىرى ھەقندە بىر قەدە و اطراد يوقىتىپ، بىنا ئەلىيە املەلەردە شوگۇ تەبىق اولۇق لازىم كەلور. ايكەنچەسىنە ايسە شەمس الدىن سامى بەك و انۇك اثرلەرى اولان فەمۇس اعلەم و فەمۇس تەركى كىي ەلمى فەنى اثرلەرنى كۈستەرمە مەكەندەر.

اولگى مەسلىك صاحىبىنىڭ دەلەللەرى ايسە ھەزرىتى ايشىلىد. بىكى كىي يازمىق اوگۇرەنر اىچون قۇلاي، دىيولار. بۇ نەقشەدەن اوشۇب مەسئەلە ھەقندە بىر دىيەچەك يوق. دىيەچەك بىر شۇندەركە: كەملىرنىڭ شەيەلەرى اصل طوتۇلور؟ بىر يردە اولان خەلقنى اصل

(یلغه اسمی)، کوهنده، کوره مک، کومک، نومک، اومک، سومک، اولنمک» دیوب تلفظ ایدلگان سوزلر بزنک اوللرده: «اوی، زویه، کویهنده، کویه مک، کوییک، توییک، اوییک، سوییک، اویلنیک» روشلرندە ایتوله. طاغنده بزدن بر آز شرفقه تابا بارلسه آندهغی نانارلرده: ح، خ، ف حرفلری برده یوق. ح و خ اورنبه فانی و ف یرینه ده پ حرفلری استعمال ایتهلر. مثلا آندهغی آیزیلر: «نیقال افند صاپا! قانونک پاطمه باقشیمی؟» دیوب سوییلر. (بولار العیاذ بالله خداغه ده: «فدا» دیلر.) فزان شهری و فزان آرطی نانارلریده بیک کوب سوزنی بزدە گینگه باشقه طارش ایله ایتهلر. مثلا: بز: «شوشی» دیمز. آلا رانی: «طوشی» دیلر. بزدەگی اادات استفهام بولغان «می» یاخود «مو» فی آلا ر آب آچیق «ما» ایتوب ایتهلر. بناء علیه بزنک «شوشی» شیمی؟» دیگانمیزی آلا ر «طوشیما» دیلر. عبدالله حضرتده مقالەسنده بزنک «بیک» یرینه «کوک» دیب یازا وشبهه سز باشقه ارغده شولای بازارغه قوشا. بزدە ایسه کوک دیب فقط «سما» غه و «ماوی توس» که ایتهلر.

عبدالله حضرت «یوروب»، «طوز» کبی لرنی «یرب» و «طرز» روشنده یازو تیوش دیوب بایطاق یازغاند نصوکی عر بلرده شولای ایشتلگاننی گنه بازارلر دیبه کچی بولا. خبر حضرت! عر بجهده املا ترکیده گیدن دها مشکل. مثلا: «علم» صورتندە یازلغان بر لفظنی ییدی نورلی اوفورغه میکن. و حالبوکه عادنده هیچ بر حرکه علامتی قوبولمیچه یازیلا. بزنک «طوز» فی ایسه بولسه فقط ایکی نورلی اوفورغه بولا. بو حال شولایوق روس تلندەده بیک ظاهر. روسجهده او - دارینیاسز حرفلر برده اوفولمادیقی حالده یازیلا.

گرچه غایت غریب وبعید بولسدهده املا حقندە هرکم اوزینک بر فکرینی عرض ایتوگه بتولای فارشو طورمیز. فقط بونکله گنه قالیمیلر. بلکه: اوزلری طرفند نغنه قبول ایتلگان بر املا ایله یازهلر؛ وشونی مکتبده ملت بالا - لرینه اوگرانهلر. ایشته بو حال هیچ بر ملتده کورلمه گان فقط بزم نانار عقللی باشلرینه مخصوص بر مبالانسزلق و بیک زور مناسبتسزلیکدر. مثلا بزنک عبدالله حضرت: ازلدنبرو آخری ناء ایله یازلوب کیلگان و بونجه عصرلر - دنبرو هیچ بر ادبا و علماء السنه اوزگارته آلماعان: «دوست» و «درست» سوزلرینی یب ینگل گنه: «دوس» و «درس» روشنده یازوب شولای تیوشلگنی اعلان قیلغان بیک احتمال رسلردن ده: «ویدومست»، «اوکتا بریست» لرنی ایتولگانجه

یانا؛ آنکچون برده باش واطلمی آنک حقندە اهلی نا اهلی طوشن ططن چیقارمی. ایندی نیچوکهده بر اول مسئله باشن کونارسه آنک حقندە بتون نانار فایغرا. ساده فایغروغنه توکل: کوبسی هیچ آکلامدیقاری وبونک اهلی اولمادیقاری حالده مسئله نک ایچینه کروب گوز کینره لر. وبونک نتیجه - سی اولارق بزدە الک آنسات وینگل اشلر چوالوب مطلوب و موفقیت حاصل بولمیچه فاللا.

عبدالله حضرت تیل حقندە: «تیلیمیزی نانار چالاشدیریق، آسانلشدیریق، ممکن قدر عربی و فارسی سوزلر قوشمیق» دی. آنک بو سوزی البته بر قدر یوللی. صوکره اول املا مسئله سینه کوجوب بو طوغورده بتونلای سطحی فکرلرگه کروب کیتنه. اول طوب طوغوری: «نیچوک ایشتلسه شولای» یازارغه تیوش طابا. یعنی املا ایچون برده قاعده فلان کیرهک توکل، آغیزدن نی چیقادی شونی یازارغه کیرهک دیوب بارا. سیزه مسز؟ عبدالله حضرت املا مسئله سن ینگل گنه حل ایتمه کچی بولوب هیچ بر ملننک مکتب و ادبیاتندە قبول و تطبیق ایدلگان و ایدلوی میکن بولماعان بر فکرنی درمیان ایتنه!..

عرب، روس و حتی فرانسز تیللرنی مبادیسینی اولسون اوگرانوب بیلوچیلر آرامزده مینولدر. ایشته بونلر جمله سی شاهددرکه: بو معتبر تیللرنک جمله الفاظی غیر قابل تغییر قواعد ایله مضبوطدر.

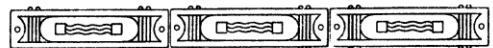
ذاتاً بین المللی تیللرنک مکملیتی ده شول قاعده لرنگ کوبلگی ایله متناسبدر. خلاصه: بر تیلنی قوانین صریحه و نحویه و قواعد کتابت و املا نیقدر قصه اول نیل برده فصلمی بلکه شول نسبتده کیکیاهدر.

مین اوزم فزان غوبیرناسینک مرکزنده بر اولده طورام. غوبیرنامزنگ نورلی باغنده و نورلی اویازدلرندە بولغانم بار؛ فزاننگ اوزنده ده کوب یلر طوردم. شونکچون ایتنه آلامنکه: اگرده عبدالله حضرتلرچه «ایشدلگانچه یازو» اصلن قبول ایدر اولسه ق بر فزان غوبیرناسی ایچون یوزلرچه و احتمالکە مکلرچه املا قوللانمق ایجاب ایتچکدر. مثلا: بزدن اونیش - یکریمی چافرم شمال شرقیگه کیدلسه بزدە: «آنکای، آنکای، آبرنای، شولای، بولای، ایندی، بولغاچ، بارغاچ» دیوب ایتوله طورغان لفظلرنی آندە: «آنکی، آنکی، آیزتی، شولی، بلی، آندی، بولعاس، بارغاس» دیوب سویلشه لر. همده بزدن ۲۰ - ۴۰ چافرم آرالرنده غرب جنوبیگه تابا بولغان اوللرده: «او، زو

218

فکر و مطالعه‌سی ایله یازوب میسیونر لکنی ترک ایتیلیر، فایده؛ بیطر فلقده در، دیب اویلا یمن. استانبول دارالفنونده، اوره نبورغ مدرسه سنده تاریخ ادیان اوفوتو مسئله‌سی، ترکیاده حریت ایله اوزاق غربده بولغان ایسکی فکرلرنک مغلوبیتنی کورساته. بونک ایچون دخی، مدرسه حسینییه شاگرد لرینی چن کوکلدن تبریک ایتهرمن.

نه ایتملی، استانبولده بر طرفده «تاریخ ادیان» اوفوتولا، او بر طرفده «مسلمان قادین» فولدن قولغه کیزه. «طنین» کی بر غزیته «مسلمان قادینی» (۱) ایچون اویله بر مدحیه یازمشدی که حیرت ایتدم. نورکتر، سیاسی حاللرینی اوزگارتدیلر. لکن اجتماعی حاللری ایسکی روئیده. بوده، ترکیا انقلا- بنک بر انقلاب بر یوالوتسیا توکل بلکه اداره آلهاشودن عبارت ایکنتی کورساته. ۱۴ دیکابر ۱۹۰۹ «شکی»: ن. آغیفی

لسانمژده علمی اصطلاحلر

محترم «شورا» مجله‌سینک برنجی عددنک (۱۶) نچی صحیفهده «нерв» سوزینی عصب کلمه‌سیله ترجمه ایتمک حقننده بر مراجعت درج فیلنوب، «شمدی معلوم اولدی که بو ترجمه‌لر یا کلش ایش» دینلمش ایسه‌ده، یا کلشلفک سببی بیان فیلنماش.

ترجمه‌یی یا کلش دیه‌جک انسان سوزینی ایکی ملاحظه اوزرینه بنا قیلا بیلور. بری: عرب لغتنده عصب، مفصللرک برینی دیگرینه ربط ایدن سیکیردر. اویله سیکیرلره علمی اصطلاحده «رباط» تسمیه او- لنور. «عصب» تسمیه اولنماز. ایکنچی‌سی: لسان فن ده «нерв» اسمیله تسمیه اولنمش شیلر عربله

(۱) (مسلمان قادین)، قاسم بك امین‌نک (تحریرالمرقه) سیننه فارشی فرید وجدی طرفندن یازامشدر. حجابی، عقلی بر طرزده مدافعه ایتهرک قاسم بکنی تنقید ایته.

معلوم دگل ایدی. عربلرک کندولرینه معلوم دگل شیلرک اسمی‌ده، طبیعی، لسان عربده بولنمه‌ماز. انسانک بدنک «عصب» اسمیله عربله معلوم اولان شی - لسان فن ده رباط «лига мент» تسمیه فیلنوب، بزم لسانمژده سیکیر تسمیه اولنور شیلر. بزم فکرمه کوره ترجمه خطا دگلدر. بلکه هم اصطلاح هم لغت جهتلرندن اک درست ترجمه‌در. زیراب، تشریح کی فن کتابلرینی لاتین لسانندن ترجمه ایتمش اهل علم «Nerve» سوزینی بلا خلاف «عصب» کلمه‌سیله ترجمه ایتدیلر. بوکا کوره‌ده حس وحرکت اعضاسی اولان «Nerve» لره «عصب» اسمی اطلاق قیلو همه اهل علم طرفندن بلا خلاف قبول قیلنمشدر. اهل اسلام قلمیله یازلمش طب، تشریح، حکمت کتابارنده همه‌سنده - اوزون اوزون ییلر کی اولوب، بدن انسانک هر طرفینه طارالمش حس وحرکت اعضالرینه «عصب» تسمیه اولنور.

لاتین لساننده «нерв» اطلاق فیلنور اعضالر عربله مجهول دگل ایدی. احتمال «нерв» لرک وظیفه‌لری، بدن انسان ایچون فائده‌لری بدوی‌عر- بلره مجهول فالمش ایسه، فالمشدر. لکن شبهه یوق لسان فن ده «عصب» تعبیر فیلنور اوزون یب کی اعضالر عربله‌ده معلوم ایدی. ییلره مشابوهری ایچون‌ده، باغلامق معناسنه دلالت ایدر «عصب» اسمی او اعضالره جاهلیت لساننده ویرلمش ایدی. «عصب» لرک اک بیوگینه‌ده جاهلیت لسانک «عقب» اطلاق اولنور ایدی. هر حالده عربله عصب‌لرک وظیفه‌لری معلوم اولمامش دیمک ممکن اولاییلور ایسه‌ده، عصب‌لرک اوزلری معلوم دگل ایدی دیمک او قدر درست اولماز. اعضالرک اوافاغنه بیوگینه، بزه معلوملرینه مجهوللرینه متعدد خصوصی اسملر ویرمش عربلر بدن انسان‌ده او قدر کثرتله بولنور «нерв» لری اسمسز برافیدیلار دیمک، بزم گمانم‌چه، هیچ بر وقت درست اولماز.

«нерв» لرک اسملری بزم تورک لسانیه فار- سی لسانده‌ده واردر. لسان فارسی‌ده «нерв» لره

لت، همده معناسنه موافقت چهنلرینی اعتبار ایتمک تیوش اولسه کرک .

علمی اصطلاحلر مسئله سندنده اهمیتلرک بزم ایچون لسان مسئله سی ده واردر .

«لسان و املا» مسئله سنده ادیبلرمن مطبوعات صحیفه لرنده همان همان بحث ایدرلر . کونلرک برنده یاقین آراده شو مسئله حقنده بر قرار تعیین قیلنوروی یوقمی معلوم دگل . لکن ، بنم فکر مچه ، تعیین قیلنمق لازم ایدی . زیرا بزم لسانک فاعده لری طبعی صورتده غایت گوزل درجه ده مضبوطدر . قصور لسانک فاعده لرنده دگل ، یازار انسانلرک او فاعده لری رعایت ایتمه مکلرنده در .

اوزمن او فاعده لری رعایه ایده ییلور ایسه ک ، لسانلرک فاعده لری دیگر لسانلرک فاعده لرندن دون دگلدر .

وسى ييگييف .

مسلمانلرده آی علامتی

خرستیان محررلری و عالمری خرسنباقلقه صلیب (خاچ) ایله رمز ایتدکلری قیلنندن کوب وقت «آی» سوزی ایله اسلامه رمز ایدرلر و سوز مناسبنی کلدیکنده فلان مملکتده و فلان شهرده «آی» فلان قس حکومت سوردی و فلان یرده «آی» بیگدی یا که بیگدی دیه کبی سوزلر استعمال ایلرلر . پیتربورغ شهرنده بر کلیسا مناره لرنده «آی» قو- یلوبده آنک اوستنه صلیب (خاچ) باصدرلمش و پونک ایله خرسنباقلق ، اسلامه غالب کلدیکینه رمز اید- لمشدر . خلاصه : خرسنباقلق خلقلری فاشنده «آی» کلمه سی و صورتینی اسلامدن کنایه ایتمک عادتی مشهوردر . اسلام اثرلرندن خبرلری آز اولوبده آوروپا عالمرینه تقلید ایدوچیلر اوشنداق مسجدرلر مناره - لرنده و طریقت شیغلرینک بابرافلرنده آی رسملری

«پی» اطلاق قیلنور . بزم نورکی لسانده «فوری طامار» یاخود «آق نامور» تعبیر اولنور . «سیگیر» کلمه سی ایسه ، بزم لسانده هم «آق نامور» لره همده اعضالرک برینی دیگرینه ربط ایچون خلق قیلنمش شیلرده اطلاق قیلنور بر عمومی کلمه در .

هر حالده «перв» سوزینی «عصب» کلمه سیل ترجمه ایتمک بلا شبهه درست ترجمه در . لسان عرب ده وجودی تسلیم قیلنماز ایسه ، بیگ سنه دن زیاده اهل علمک اصطلاحی ترجمه صحتی ایچون البته کفایه ایدر . لکن شو مراجعت مناسبتیل بنم خاطریمه برشی کلدی : ادبیات عثمانیه ده . علی الخصوص حیوانات . نباتات ، معادن ، طب ، کیمیا ، حساب کبی فنی کتابلرک علمی اصطلاحلرنده ، همده اوپله کتابلری یازار ایکن مؤلفلر طرفندن قوللانمش ترکیبلرده آز دگل بیگوک کوب خطالر بولنور . بوندن صوگ بزم روسیه ده یاز یلاچی علمی کتابلرده اوپله خطالر تکرار قیلنماسه گوزل اولور ایدی .

شو کونده عالم اسلامیتده برنجیلک رتبه سنه کچمیش تورکلرک اهل علمی طرفندن اوپله خطالرک مقبولینی البته بر قدر تعجب اولنه چی شیدر . او خطا- لرک تفصیلی حاضر شو ساعتده خاطر مده یوق . مثال اولوق اوزره یالکز «حدیه خلقویه» «طبقه بشرویه» «دماغچویه» «کمیت اصمه» کبیلری کوستره ییلورم . بویله خطالردن صافنمق ایچون علمای اسلامک اسکی اصطلاحلرینی الده ایتمک ، اوپله اصطلاحلر یوق ایسه ، اوز لسانمزه عربی فاعده لرده موافق صورتده اصطلاحی تعبیر وضع ایتمک لازمدر .

بز نه قدر تکلفلنور ، زحمتلنور ایسه کده ، اوز لسانمزه هر بر علمی شیلر ایچون کلمه لر بولمق بزه میسر اولماز . حاجتی یوق کلمه لری قوللانمایوب ، لسانمزی ساده لشدیرمک ، اوز لسانمزه یوق کلمه لری یا عرب یاخود دیگر لسانلردن اعتباره ایتمک البته لازم اولور . لکن استعاره اولنمش اسملری لسانک فاعده سینه موافق دگل صورتده استعمال ایتمک اوقدر درست اولماسه کرک . استعاره اولنه چی اسملرده سهو-

یوقدر . بلكه بونی پك كوب عصرلار صوڭ اولان سلطان محمد الفاتح ، رسمی علامت ایدوب قبول ایلادیکی تاریخ ايله ثابتدر .

ایکنچی فکر : مافیدونیالی فیلیپ ، بیزانطیه (قسطنطینییه - استانبول) نى آلور ایچون صوغشیدی وقت فالون بولوت سبندن فارانغولانمش بر کچهده آکسزدن شهرگه هجوم ایتمک ایچون واردیقنک بولوت کیساکدن آچلوب کندی و یاڭکی آی باقتیسی ايله بر یوزی یافتدی ، شهر خلقی فیلیپ عسکری شهر گه کامکده اولدیغنی کوردیلر و شول ساعت ايله حاضرلانو ب فیلیپ عسکرینی قوغدیلر . بیزانطیهلر اوشبوشادلقلرینی « آی » سبندن کوروب ، خلاصلرینک بادکاری اولارق « آی » نى رسمی علامتلرندن فیلدیلر . مذکور شهر ، بیوک قسطنطین تصرفنه کر- دیکی صوڭده اولگی کبی « آی » ، رسمی علامت اولارق قالدی . محمد الفاتح قسطنطینییه نى فتح ایتد- یکی صوڭ ، اهالینک خاطرلرینی خوشلاندرمق قصدینه مینی مذکور علامتنی بترمادی بلكه اولگی کبی همیشه رسمی علامت اولارق قالدردی . ایشته آی صورتی ترکیا گه بیزانطیه دن میراث اولارق فالمشدر . حقیقت حالده ترکیانک رسمی علامتی اولان « آی » صورتی حکومت قاشنده هر بر دین محترم ایدیکنه ، حریت و مساوات هر بر خلق ایچون بر تیگزلیگینه رمزد . بو فکرنی قبول ایتماوچیلرده وار ، فقط بز بونار- نك دلایلرینی بیله آلهادق . اموی و عباسی خلیفهلر نده و صوڭراق وقتلرده تشکیل ایدلمش مختلف ترکی حکومتلرده « آی » نك برر نرسه گه رمز و علامت اولمقی حقنده بر شی اوقودیمیز خاطرمرده بوند .

ع . عصمتی افندی « مدنیت تاریخی » نام اثر- نده هارون الرشید طرفندن فرانسه حکمداری شارلمان اوزرینه بیارلمش ساعت رسمنده آی صورتی کور- دیکنی یازمشدر . بو خبر شایان دقتدر . بونی اوفو- دیغیز وقت معاویه بن ابی سفیان طرفندن کسرالرغه تقلید یوزندن صوغولمش آقچهلرنک رسملرند کورد- دیکمز آی ویولنز صورتلری خاطرمره نوشدی .

کسرالرغه تقلید یوزندن صوغولمش معاویه آقچه سنده وهارون ساعتنده آی صورتی اولمقی بوشینک کسرالرده بر رسمی علامت اولدیغنی آکلاتور . یوقسه بوددیله اولدیغنی کبی آی ، فارس قوملرند ابرانلو لرده مقدس برشی ایدیمی ؟

ترکیانک « آی » صورتینی رسمی علامت فیلو- یذک سببی استانبولنی فتح ایتدیکی صوڭ روملرغه جمبله کوسترمک ایچون اولمقی جائز اولدیغنی کبی ، الوغ حکومتلردن اولدیغنی چهل بر علامت رسمیه گه محتاج اولنه چغنی بیلوب یورنقی ترکلرده آی نك رسمی علامت ایدیکنی خاطرلک ایچون ده اوله بیلور . یعنی یوقاروده ذکر ایدلمش ایکی فکر نك هر ایکسیسی ایچون اولور . احتمالک اوجونچی سبب اولارق اهل اسلامک دینی عبادتلری و کوب معاملهلری آی حسابلری ايله اولدیغی ده ملاحظه گه آلمشدر .

آی ، « سرای » شهرنده رسمی علامت اولدیغنی ثابت ایسه قزانلورنک بو علامتنی شونندن آلدقلرند شیه اولماز . زیرا قزان حکومتنی تأسیس ایدوچیلر « سرای » خانلری وشاهزادهلر بدر .

بلغار شهرنده اولان منارهلرنک رسملری ، بلغار ترکلرندن آلمش بایراقلر روسیه ده اولان بیوک موزه خانلرده صافلانقدلر اولسه کرک . بو مسئله نى لازم درجه ده تحقیق ایتمک شونلری کوروگه موقوفدر .

• تورک تلنده « خ » بارمی ؟

قای عصرده بولسه ده ، قای اورنک نورسه ده تورک بالاسینک طبیعتنده تدبیرسزک ، التفانسزک اولدیغی معلومدر . تورک بالاسینک اداره مملکت ، و دنیا نورمشی اشنده اولان تدبیرسزک لرینی « آی » افندی ايله حضرت تحقیق ایتوب بازوب کوستردیلر . تورک بالاسینک تل صافلاوده اولان مساهل سینک ، بوتنه اشلری کبی ، دهشتلی صورتنه زوردر ، کوبدر .

سندە «خاتون مى، قاتن مى؟» دىيە تەتقىقلار يازدىلار. بونىڭ ۱۷۱۱-يىلى نىچىك ايدىكى بىلىمك اوچون تورك تىلىدە «خ» حرفى بارمى، يوقمى - بىلىمك كىرك.

بىز كۆرە آلدىقمىز لىت كىتابلارنىدە «خ» حرفى ايله يازلغان اصل تورك سوزلىرى اوچىكە اولوب، اولارده: ياخشى، خاتون، خان سوزلىرىدۇر. تورك تىلىدە ياقىق، ياغمىلى، ياقىشق باردۇر. ايسكى توركچە دە فاتىغ، اسبق سوزلارنىدە اولان - ق - ي - گە آلشئوب، قاتى، اسى بولوب قالغانلار. شو قىيىلدىن ياقىشق سوزىدە گى - ق - ي - گە آلشئوب ياقىشى بولوب اولمىشىدۇر. قافقازلىلارنىڭ وتوركستانلىلارنىڭ كۆپى اصل «اويقولا، چىقىق، يوق» سوزلىرىنى بوغلامى، چىقىق، يوق دىدىكىلرى كىي، اصل «ياخشى» سوزىنىدە «ياخشى» غە اولدىرمىشىدۇر. روسىيە اچىدە اون مىليون خلىق «ياخشى» دىيە سويلە. دىكىلرى خالىق يالغىز كاغىز اوستىدە «ياخشى» قوللانىلار. توركچە دە آدمنىڭ دىشى (مۇنىڭ) اولغانىيە «اورغاچى» دىيولوب، مونىڭ ايرىگە قوشلغانىيە «قاتن» دىيولور. بىر جىسمىنى ايكىنچىگە قوششونى «فاتىق» دىيولور. سالىماغە فاتىق قاتىق كىي. ايرىگە قوشامىش معناسى بىلدىر اوچون اورغاچى غە قاتن دىيولمىشىدۇر. اوزمىق دىن صفت مشبەه ياسار اوچون - اوز - مادە سىيە - ن - توناشدىرلىقى كىي - فات - مادە سىيە دە - ن - توناشدىرلۇب - قاتن - حاصل بولمىشىدۇر.

خان ايسە اصلدە قاتن اولوب، سۆزىدە فرسلەر ايهروب خان توسىيە اولدىكى تورك تارىخى مطا. لىق ايتىلچىلەر معلومدۇر. تورك تىلىدە اولان بوتەن ۲۴ حرف ايله مىكلىرچە سوزلار تابللىقى خالده «خ» حرفى ايله يالغىز اوچ سوز كۆرسەتلىدۇر. اولارده بولسە ياكلىش ايدىكى كورنىدى. ايندى نىچىك «خ» حرفى بىز تورك تىلىدە بار دىيە آلامىز؛ البتە يوقىدۇر، بولغانى شۇدركە: بىز تورك تىلىدە خ حرفى يوق؛ شونىڭ اوچون خاتون توگىل، قاتن در.

معلم حسن على «اونا»

توركلارنىڭ بىك ايسكى زماندىن بىرى «اويغور» اسم سقىمىل يورگان القبالرى بار ايدىكە اسلام دىنن قبول ايتىو ايله «اوزلىرى» نكن تاشلاپ عرب القباسىنى آلدىلار، شونىڭ ايله املالىرىنى خرابلىققە سالىدىلار. شوندىن سونىڭ اوق اوزلىرى يارتى تىلى بولوب قالىدىلار. بو، كچىكە مىساللەمى؟ ... بو بىر.

اوزلىرىنىڭ سوزلارنىدە قوللانوى اصلا بولماغان (ث، ذ، ص، ط، ض، ظ، خ، ح، ع، ث) حرفلىرىنى القباى توركىيەدىن ساناب شوكا قطعى ايمان كلىرگانلار. خالىوكە، تورك سوزىيە، تورك تىلىيە بو حرفلارنى، اصلا قطعاً لازىمى يوقىدۇر. بو حرفلارنى قاموسلارده القباى توركىيەنىڭ فلانچى حرفى دىيە يازغانلار. فقط ۲۴ تاوش ايله سويلەشمەكە اويىرىنگان معصوم بالالارنى سانشىدىمىق اوچون، القبا كىتابلىرىنى شو «بىزنىكى» بولماغان حرفلر ايله تولدىرغانلار. چىن توركچە اولان (اوراز، آبز، زور) سوزلىرىنى اويالماى قىزارماى (اورا، آبط، زور) سورتىدە يازدىلار. بو ايكى. آلاى بولسە نە زىيان بار؟ دىيە بىر حرفنى ايكىنچى حرفكە آلشئوب بىرگانلار. بو كوتە يوزدە، آلتىمىش سوزمىزنىڭ حرفلىرى آلشئوب بىتمىشىدۇر؛ همان آلشئوب بارمىقىدۇر. ا - دن باشلاپ ي - گە چاقلى قاراشدىرساق بىرى بىرىنە آلشئوماغان بىر حرفكە يوقىدۇر. آراده بىشىر مرتبە آلشئومانلرى باردۇر. بو اوچ. شو آلشئوب بلاسىيە اوچراپ سوزلر اوزگار. دىگىندىن، تورك مىلتى اچىدە قازانچە، قازانچە، باشقىد چە، قافقاز چە، قىرچە شىوهرلر توغمىشىدۇر. هر قابوسى اوزلرنچە، اوز شىوهرلرن مستقل بىر تىل سانىلار. بىر كىنە عومى ايتوب، شونى غە باشقىلارنىيە قبول ايتىدۇر و حماقتىيە قىر قالىقشالار. بو دورت.

عمومى قاراغانىدە مىلت اچىدە يوزدە، اوتىز؛ يازوچىلر آراسىدە يوزدە، ايللى سوز اجنىبىدىن قوللانلار. بىر يازوچى، بىر سويلەوچى توركچەدە بار سوزنى تاشلاپ، اورنىيە يات تىلنىكىن قوللانادر. موندىن آرتىق مەلىك مىساللەمىچ يوقىدۇر. بو بىش. بو آراده «ايدىل» غىزىتىسندە، «شورا» مجموعه

وبرکاتنى سويلامك كيرك. اما تاريخده مشهور و مقدس شهرلر، مسجد و تاغلار كى شيلرنىڭ رىسملرىن مەكەن اولسە فوتوغراف بىرلن آلۇپ كورستمك كيرك.

احمەدجان مصطفى

املا مسئلەسى

«شورا» مجبوعەسىنىڭ ۱ نچى عددىدە تىل وامللا حقنىدە بىر ماقالە يازمىشىم. ايدى «يولنى» غزىتىسىنىڭ ۴۸۸ نچى نومىرىدە شوڭا قارشى بىر ماقالە باصولوب چىقىدى. محرر اقدى اوزىنىڭ ماقالەسىدە، مېنى مەكەن قىدر اوروشودە و ماقالەمنى تىزىپ ايتودە قىدە ايتەمەگان. اگرده يازغان ماقالەلرنىڭ قىمىتى آپولانودە اولسە بۇ ماقالە اولياپك شېبەسىز بىر نچىلردىن سانالاقچىدر. مېن «شورادە» يازدىم ماقالەم ايجون «يولنى» - دىن رحمت ايشتىمەچكىنى اۆل دىن جىزم ايدوب قوبىمىش ايدىم. چونكى «يولنى» ھىر وقت ھىر مسئلەدە بولغان كىك املا حقنىدە غلىقنى افراط و تفرىط اسمىلە ايكىگە آپروب اوزى شولار آراسىدە متوسط و معتدل بولوب قالغان ايدى. عبدالله حىزىرلر كى بلا استىنا ايشتو- لگانچە يازوچىلر افراط و ايسكى املانى بافلاوچىلر تفرىط طرفىدە اولوب بولارنىڭ اورطاسىدە متوسط اولان يالىڭىز بىر مىسلك و اردركە اولدە «يولنى» مىسلكىدر، دېمىشىدى. «يولنى» غزىتىسىنىڭ اوزىدىكى كورە افراط و تفرىطچىلرنى بىردە يارانماوى و آلاغە فرصت چىققان صابىن بايلانوب طوروى معلومدر. طبعى مېندە- تفرىطچىلردىن اولدىم ايجون- «يولنى» نىڭ تىقنىدىن قوطلومايەچى ايدىم. فقط مېن بىتون عىرىنى املانى تىركىنى ضبط و اصلاح بولىدە فدا ايتكان بۇ محترم محرر نىڭ بولىدە ماقالەمنى تورلىچە سۇ ئاويل و اوزمنى تەدىد ايتوونى كوتىمى ايدىم. بلىكە عاجزانە يازدىقلىرىمىڭ آنىڭ كى مسئلەدە مەتخص دىبە ظن ايتدىكم ذانلر طرفىدىن تىقنىق و تىللىل ايلە بىطر فائىدە

چىزىلندە ھىم قىسە تىام بولغانچە شولانى ايتار. اما اوقۇغان زورراق شاگردلرگە بىر طوناشدىن قىسەنى يىڭل عىبارت و قىسە جەملەلر بىرلن گنەسويلەب چىقار، بلىنمەگان يات سوزلرى بولسە تىفسىر ايتار (مىثلا وىعنى كى) عىزىنە دلالت ايتە طورغان عىبارتلر قاتوشدىرماز (نېنەك بىيان اولندى). - صوكرە قىسەنىڭ موضوعىدىن صوراشور، شاگردلر جواب بىررلر. بوندىن صوكرە شوڭ ايجون يازغان مطالعە كىتابىدىن اوزىنىڭ قاتنىدە مطالعە فىلورغە قوشار. مطالعە و قىتدە مىخارج عىروفى رعايلەرىن درست مطالعەلەرىن ملاحظە ايتوب طورر. صوكرە كىتابىنى بابوب قىسەنى كوكلىدىن سويلەرگە قوشار. بىر زماندە بىك اوزون قىسەدىن كوب سۇاللىر ياساماز، بلىكە جىسم و عقل قۇتلىرى يوكلى آلفانچەغە ياسار. قىسەنىڭ ادبى جەملەلەرىن اوزلردىن بىيان ايتىدر، بۇ بىياندە آنلرغە ياردىم ايتىمك ايجون آلدان بعض اشارتلر ياسار. آنلرنىڭ آلدان قىسەنى اوزى سويلى بارماز؛ چونكى مقصود آنلرنىڭ تىللىرىن طورغىزوب فكر لرىنىڭ دائىرسىمىن كىيگايىتو و قوۋە مەخپىلەلەرىن ضبط ايتودر. بونلر، اوزلرنىڭ اويلاپ سويلەشولردىن باشقە حاصل بولمىدر. شاگردلرنىڭ جواب بىرگان و قىتنە معلمنىڭ كوزلرى آغىزلىرىدىن چىققان نرسەلرگە صافچى كى طورغە تىوشلىدر. شاگردلر طرفىدىن تارغو و زارالانو حاصل بولوب فائىدەسىز قالماسونلر ايجون آنلرغە يوشاق سوز و خوش مەاملە كورسانلرگە كىرەك. مصر عىزىنىڭ خانونى يوسف عىلە السلامغە مراحودە فىلنىقنى كى مادەلردە كوب سۇال جواب ياسامازغە كىرك. اگر بىر قىسەدە بىر تورلى طائىفە ذكر ايتولسە آنلرنىڭ طورمىشلىرىن، كىمولرىن زمانلردە قوللانغان بعض مەعىشت قوراللىرىن سويلەب بىزنىڭ بۇ زمانمىزدە بولغانلرغە چاغىشلىرىمى كىرك. بۇ اش آنلردە تىفكر و انتقاد قوۋەلەرىن آرتىدروب اخلاق و اعمال و احوالده يىخشىنى پاماندىن فائىدەلىنى فائىدەسىزدىن مقبولنى مردوددىن آيرىملىكەلەرىن اوسىدەدر.

مذكور قوملرنىڭ طورغان اورنلرىن جىغرافىيا و خرىطەلەرى بىرلن كورستمك و بىرلرنىڭ طبعىتىنى

تنقید ایدلویین امید ایتە ایدم.

«یولدن» مینم مقاله منڭ مآلسن فقط. اوزینه هجومگه اوڭقاي بر جهنگه گنه حصر قبولب مقاله سینڭ باشندن آخرینه قدر شوڭا بابالانه. مینم اول مقاله منڭ مآلی بیک معلوم و آئی یازودن مقصدم ده بیک ظاهر. عبدالله الکچمیری افندی - یولدن ده غسی مقاله سینی اوفوچیلر جمله سی شاهد درک - املاده هیچ بر قاعده نڭ لزوم و اهمیتی یوق لغینی بیان ایتەش ایدی. مین ده آنڭ شول فکرینی - هیچ بر موافق عقل و قابل تطبیق اولمادیغینی در میان ایدرک - رد ایدم. وسوز مناسبتیل: هر بر یازو طانوچینڭ اوزینه مخصوص بر املا چیقاروب شونڭ ایلە یازارغه و مکتب بالالارینه یازدرارغه حق یوقلغینی سویلاب کیندم. مین همان ده شول فکرم ده ثابت من. مینم فکر مچه انسانلرنڭ املاده اولان حقوق تصرفلری محدود بولورغه تیوش. املاده غلو و سوء استعمال ده بولنق بیوک بر جنایتدر. اگرده مین بتون ملتیم ایچون جنایت دیه اعتقاد ایندیکم بر فکر نڭ ضرر و محذورانن یازوب اعلان اینوده حق سز ایسه م بویله حق سزلیق ده بتون جهان محررلری ایلە برابر اولدیقم ایچون مفتخر من. بولار آراسندن «یولدن» محرریده مستثنی توگل. مثلاً: بر کشی «معالم اؤل» نڭ بر نقطه سینده ده تیماینچه اوزینه مخصوص بر باب «یاکا القبا» چیقارسه «یولدن» غزنه سی شوڭا سکوت ایلە کچرمی؟.

«یولدن» عادی کشیلرنڭ آیرم آیرم نظام یازارغه غنه حق یوق اما هر کم اوزینه بر نورلی املا چیقارسه چیقارر آڭا هیچ کمنڭ فارشی کیلورگه حق یوق، دی. ککشینڭ اوزینه بر نورلی نظام یازارغه و املا چیقارارغه حق بولسه بولور. اما بر مملکت نڭ صنوف مختلفه و عناصر متنوعه سی اوستونن اجرای حکم و نفوذ این چک اساسی و عمومی قانون فقط برگنه نورلی بولورغه و شولایوق بر ملت نڭ املا سیده برگنه نورلی قواعد تحتند مضبوط بولورغه تیوش. بو مقصدغه ایریشو ایچونده هر کم اوز اختراعن بر باقی غه قویوب مشکله ک بولسه ده بر قاعده گه سالنغان

املانی قبولدن باشقه چاره یوق.

«یولدن» محرری املانی میخانچسکی نرسه لرگه فیاس قیلا. بو طوغورده هم یولدن فکرینه اشتراک ایتە آلمیز. چونکه بوندای صرف مادی اولان اسباب معیشت هیچ بر نظام و انحصار تحتند توگل. بر کشی «استه فسنون» نڭ اختراع ایتدیکی اوط آرباسینه اوطورمیچه اوز قوی ایلە اشلاگان آغاچ آرباده اوطورده اختیارلی. شولایوق یورطلرنده همانده ایسکیچه شه م یاندروب طورغان کشیلرنی حکومت و اورلرنیڭ وجدانلری الکتریک و کیراسین یاغی ایلە نکلیف اینتی. ککشینڭ چایینی چایینک ایلە ایچوین صاموار ایلە ایچوینده عیبکە آلتی و هیچ کمنی عجبکە قالدردی. اما املا بیک معین، بر ملتکە مخصوص برگنه تورلی بولورغه تیوش بر نرسه در. حتی بوڭا بو ککونده حکومتلرده مداخله ایتە. مثلاً بر روس مکتبنده بر تورلی و ایکنچیسندە ایکنچی تورلی املا ایلە اوقتورغه حکومت نڭ اصلا مساعدە سی یوق.

«یولدن»: «زامینغوف» اسپرانتو نلی ایجاد قیلدی. حق بار ایدی؟ دیه در. اگرده: «دنیا ده هیچ بر کشینڭ هیچ بر نرسه ایجاد ایتەرگه حق یوق» کی بر دعوا ده بولنش اولسه یدم یولدن نڭ بتون بو اعتراضلرینه اورن بولور و مینی سفسطه لی ایلە انتهای ده بیک یرنده توشار ایدی. لیکن مینم بویله بر دعوا ده بولنمادیقم «یولدن» نڭ اوزینه ده معلوم در.

«یولدن» مقاله سینڭ آخرنده بیک قزوب کیتوب مقاله منڭ منطق شریفی بیان و مینی ئلل نیندای طوتوب سلیکولر ایلە تهدید و «شورا» نڭ مینم مقاله ده اولان نظرینه تعجب ایتکندنصوڭ: «ئلی بو مقاله شورانڭ اوز شیوه سینده اوز گارتلوب یازلغان، آنڭ اصلی نیچوک بولدی ایکن» دی. اگرده مقاله منڭ املا، انشاء و شیوه سنده اوز گارتلنگان پیر بولسه ایدی، «یولدن» غزنه سی بونی «شورا» اداره سندن کوروب یاکه صوراشوب بلگاندر دیهر ایدم ده فالور ایدم. فقط شیمدی یولدن محزرینڭ بر قدر جسارتینه تعجب و تحسین اینو ایلە برگه اوز منڭ بر خاطره منیده یازوب کیتهم.

ایدی. بوگا جواب اوله رق مصر عالمی لرندن بری «الد علی هانوتو» عنواننده بر رساله یازوب ۱۳۱۸ تاریخده مصرده نشر قیلدی.

«اوشبو رساله ده رسول صلی الله علیه وسلم طرفندن طورسینا پاپاسارینه یازلمش بر مکتوب درج ایدلمشدر. مذکور مکتوبنی اوقومش ذاتلر آچیق بیلورلرکه اسلام، قورال قوتی ایله دگل بلکه طبیعی صورتده نشر اولنمشدر».

«هجرتدن ۲ نچی ییلده حضرت علی فلمی ایله یازلمش بو عهد مبارک، اوشبو کونده «خانیه» ده «پرولیا» کلمه سنده وایکنچی روایت کوره استانبولده خزینه سلطانیته ده محفوظ ایدیکی روایت اولنور».

«رسول اکرم طرفندن یازلمش مکتوب نه طرزده اولسه ده اولسون بز اهل اسلام ایچون قیمتی برشی اولدیغندن بو کونه قدر اوقومامش اسلام قارنداشلریمز اوقوب مشرف اولسونلر دیه «شورا» ده درج اولنسون ایچون یوللادم. بو مکتوبنی اوقومش آدمیلر بیلورلرکه رسول اکرم هر بر ملت و هر بر قوم حقنه غایت ملایم معامله ده اولنمشدر».

اوشبو مکتوب ایله آخوند جنابلری طرفندن ییبارلمش مکتوبنی ده اوقودق. بویله بر مکتوب حقنه صحاح ست و باشقه سنن کتابلرنده برشی مطالبه ایتدیکنم خاطر مزگه نوشه ایدیکندن باشقه، شاهد صفتی ایله یازلمش اصحاب اسملری دخی زیاده شیعه ده فال لومزغه سبب اولدی.

مکتوبنڭ آخرنده: «بو مکتوب رسول الله مسجدن هجرتدن ایکنچی ییل محرم اوچونچی کون یازلدی» دیبولش وشاهد اولان صحابه اسملری آراسنده ابو الدرداء، ابوهیره، عباس بن عبدالمطلب، فضل بن العباس، عبدالله بن عمرو بن العاص اسملری وار. حالبوکه بونلرنڭ هیچ بری بو کونده رسمی صورتده اصحاب زمره سینه کرماملش حقی کوبسی مدینه ده اولنلر ایددی. ایددی رسماً صحابه و «مدینه» ده اولنماملش کیمسه لر شاه ایدلمش مکتوبنڭ راستلغینه

شوبله که بوندن ۴ یل ئلك فزانده طورغان چاغم ده «یولنز» غزته سینه ئله فایدن آلوب بر مقاله یاز - مشیدم. مقاله منی هادی افندی باشنن آباق بر فات توزه توب چیقدی. حقیقتاً ده مینم بو مقاله «یولنز» کبک املا وانشاغه صوڭ درجه ده دقت ایته طورغان بر غزته ده شول کوبنچه گنه باصلورلر توکل ایدی.

محرر افندیڭ بو صوڭفی سوزینه جسارتنی شول واقعه نی ایسکه توشروب بولوی برده بعید توگل. لیکن محرر افندی مینم سویه علمیه وقوه فله مئڭ هپانده شول نقطه ده ثابت قالوینی نهدن استدلال ایتدی ایکن؟ مین اوزمنی حاضرده محرر لر صفینه قوییم و یازوچیلر ده «یولنز» محرر لری صره سینه کره آله. غانمنی بله، لیکن اون سکرده بلنمه گان بیک کوب نرسه لر نڭ یکره می ایکی باشه معلوم بولوی برده عجب توگل.

ذیل: - «شورا» ده اولان مینم مقاله «یولنز» طرفندن قارشو یازلمش اعتراض، قسما «شورا» محررینه و قسما میکا عائد ایدی. ایشته مین بونڭ اوزمه عائد اولان فسمینه اوشبو جوابمنی یازوب «شورا» ده عینا درج ایتلوینی اوتندم.

جمال الدین ولیدف

رسول اکرم مکتوبی حقنه

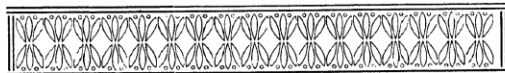
اورالسکی اولوستنده امام و آخوند، احمد فرید افندی شیروانوف جنابلرندن اوشبو مضمونده بر مکتوب آلدی:

«وقتيله فرانسه جمهوریتی نڭ خارجه ناظری اولان هانوتو، اسلام ضررینه نشر ایتدیکی رساله سنده دین جلیل اسلامینڭ صرف هجومی بر دین اولوب قورال قوتی ایله نشر اولندیغنی دعوی ایتمنی

شیلولری روسیهده اداره مشروطه نڭ بالفعل اور- نلاشوی سایه سنده گنه ممکن بولاچقدیر . حاضرگی شیکللی ریافسیه و اوزگاریش زما- ننده ، مقصدلر و حرکتلر عمومی بر طومان اچنده مبهم فالغان بر وقته استقبالی کشف اینوی چیتن در . خصوصاً روسیه . مسلمانلری شیکللی یاکی غنه اویقانا باشلاغان و کیڭ مقصدغه خادام بولغان ملی حرکتلری یاکی غنه فوزغالغان خلقلر ایچون موندی زمانلر بیک آوردر .

اگر مسلمانلرده ترقی و تمدن آرزوسندن بولغان بو حرکت گه روس افکار عمومیه سی آزغنه بولسه قولاق صالوب ، آنلرنڭ بو مقصدلرینه حسن توجه کورساتسه ، مسلمانلر اوزلرن روسیهده اوڭای بالار دیب حس ایتماسلر ، آبرومانی و چیت گه نیلگانلک حسی ایل کیمسونهاسلر و بوا یسه مسلمان لرنڭ اوزلری ایچونده ، عموم روسیه حکومتی ایچونده فائده لی بولور ایدی .

(« روسقایا یصل » غ . آلیف)

تورکیچه مو ، توگلمو ؟

« شورا » ده یارلمش مقاله لر مناسبنی ایل ، «عتبر» ایدل « غزته سنک » تورکیچه مو ، توگلمو « اسمی ایل بر انتقاد درج اولنمشدر (نومر ۲۹۰) . «شورا» اوقوچیلری اوشبو انتقادنی طوغر بدن طوغری کور- سونلر ایچون بو یرده نقل قیلمز . (عینا) : ۱۷ نچی عدد « شورا » ده هادی آطلاسی ایل معام حسن علی افندیلرک تورکی سوزلر توغر- سنده یازدفلری بزم دقتزی جلب ایتدی . هادی افندی « قالا » نڭ تورکیچه اولمایوب عربچه اولان « قله » دن تورلاندکینی یازغان وقته حسن افندی « رت » « صاژین » نڭ تورکی لکنی اوستگه چغا- ررغه طرشه در .

حقیقت لرنی برگه جیبوب ، مدنیت حرکتنده همیشه اولگیچه غیرت ایلده دوام ایتارگه بولدر آلمیلر . بوندن ماعدا ، روسیه مسلمانلرنده تمدن و ترقی حرکتینڭ آقرون باروینه بر سببده ، آنلرنڭ اسکی حیات و معیشت لرنیڭ یمریلورگه مجبور بو- لوویدر . روسیهده گی تورک قبیله لرنیڭ بعضیلری تمامیل مدنیت دن محروم اولوب کوچه لک ایلده عمر کچرسه لرده ، کوبرهک بر قسمی نڭ خصوصاً اورته آزیاده غیلرینڭ اوزلرینڭ ایسکی بر مدنیتلری و اوزلرینه مخصوص بر اصول معیشتلری باردر .

درست ، باشقه یرلرده اولدیقی شیکللی ، روسیه ده ده مسلمانلر اوستنه تعصب چوگوب ، آنلر بر باغانا غه به یله نوب قالدیلر . آنار آره سنده اوز مدنیت لریده ترقی ایتنه آلامادی . شولای بولسه ده اوزلرینڭ ایسکی بر مدنیت لری ، تاریخ و ادبیاتلری ، اوز لرینه مخصوص بر اصول معیشت و دنیاغه فاراشلری بارلغن ایسکه نوشوره آلالر . بوندن آیریلو آنلر ایچون چیتن کوریله . شونڭ ایلده برابر ، مسلمانلر آره سنده بکی مدنیت ترقی ایتو باشلاو برلن : « مسلمانلرنڭ ترقی و تکمیلی ایچون اسلام دینی مساعدیمبر ؟ » دیگان سوال باکدان میدانغه قویولدی . بو سوال گه ترکیه ، ایران و روسیه مسلمان لری جواب بیرما کچی بولالر . ترکیه و روسیه مسلمانلرنده بو جوابنی بیروچیلر هم مسلمان هم تورک بولغان غه کوره ، اسلام دینی ایل تورک نسلی ایکسی بر بولی امتحان غه قویولادر .

بافه لم ، بو مسلمان تورکر اوزلرینڭ اسلام روحن بوغالتما یچه ، ملیت روحن کوناره طورغان یکی یاوروپا مدنیتن قبول ایتوب ، ایکسن برگه جیا آلورلرمی ؟

تورکیه و روسیه مسلمانلاری ایچون بومسئل فوق العاده مهمدر . ترکیهده گی مسلمانلرنڭ مدنیت حرکتنده گی موفقیت و عدم موفقیتلری روسیه مسلمانلرینه بیک زور تأثیر ایته چکدر . شونڭ ایل برابر ، روسیه مسلمانلرنیڭ مدنیت دنیاسینه فو-

اولچاندىكى معلومدر. «سازين» روسچەدر. بونڭ توركچەسى «فولاج» در. آنچق تورك استعمالندە فولاج اوچ آرشين، آرشين اوچ قارشدر. دخبە سازين نڭ «سازات» (اوپورتەق) دن اشتقاق، يرنى اولچاگانده اوپورتەلغان، بر معروف آغاچلرگە آيتلۇب شوندىن اسم بولمقى يافتراق احتمالدر. بونڭ مىلى عربلدەگى «نصب» بولادر. حسن افندىدن اوشبو خصوصە آرنتراق تفصيل كونامز.

تحصيل عمومى.

اوشبو كونلرده غ. دومادە مذاكرە ابدلنەچك «تحصيل عمومى» مسئلەسى نە شيدىن عبارت ايدىكى ۱۸ نچى عدد «شورا» دە بيان قىلندى. روسيە اسلاملىرىنىڭ علمى تاريغلىرى بوكونگە قدر خيبرت دورى، داغستان دورى، اسخولاستيك دورى، انتباه دورى اسمندە دورت دورگە (*) آيرلمش ايدى. شمدى اوشبو تحصيل عمومى نظامى عملگە قويلىق سېپىدىن اولگىلىرى كىيى طبعىي دگل بلكە غايت دەشتلى اولان بىشنىچى دور باشلانادر. روسيەدە طوروجى پولاقلىر، يهودلر، نىسەلر اوشبو بىشنىچى دور حقندە، بزمسلمانلرغە شريك ايسەلرەدە حاضرك اعتبارنچە آنلر ايله بزلر آراسىندە تفاوت زوردر. حاضرنەش كېمەلر اوتلرغەدە كورلر صو- لرغەدە! ماضركلرى سېپىدىن بر ضرردە كورمازلر، بلكە ضرر كورلەچك ېردە فائەدە آلورلر، اما حاضر لنماش آدملىر يغمورلر آستندە و قزو پېچلر قارشو سندنە اولسون طوررغە نوزە آلمازلر. شونڭ اېچون (*) بونار «كتب سته» نام رسالەدە بيان ايدلمشدر.

بزمىنلرى اوپوچاچ اوز بلكەزى يازوب «لغت» چيلرگە عرض ايتىكنى مناسب كوردك. بزم- مچە «فالا» اصل توركى اولوب عربلر بونى توركن آلوب عربلشدرگانلردر. زيرا «فالا»، «فولا» دن تورلنگان. «فولا» روسچە «كرپست» عربچە «حصار» در. غالباً «فولا» نى بر ېردە جېولوب اوپورتەلغان خلق، دشمانلردن صافلانور اېچون ياصىلر و بوندن اوزرى شەرگە «فالا» اسمندە بېرلمشدر. «فولا» قولانمق مصدرندن آلمشدر. قولانمق - توكك (آودارمق) معناسىندەدر. بر بىرگە طاش توفراقنى كيتروب قولانە قولانە «فولا» ياصادقلىرىدن حصارغە «فولا» دېنلمشدر. «رەت» نڭ توركى اولمقندە حسن افندىنىڭ دىلى: «تزمك» معناسىندە اولان «ايرەمك» دن، اسم مصدر اولوب درست بازارفانرە «ايرەت» كېرك ايدى ديور.

بزمچە «ايرەمك»، تزمك ايدكنە دليل كېركدر. بو «رەت» نى روس، توركن آلغان بولسە ايدى آزغنە تورلندىرگان بولورلر ايدى. بو سوزنى روسقە فانتاشقان تورك طائفەلرى گنە سويليلر و روسدن يراق تورغان توركلر بوڭا بېككە يانسەلر. توركيدە «بوى» دېنلە «بوى، بوى» نيزلۇب توردىلر كېيى. بو دليللر «رەت» سوزىنىڭ روس سوزى ايدكىنى بېلەدەدر. دخبە، باغچەنڭ كېسەكلرىنە «طقە» غە روسچە «غراد» دېنلە. روسلرڭ «راد» لرى اوشبونڭ مختصرى بولادر.

«سازين» نڭ توركىلگندە «چاچ اين» دن بو- زلمشدر (چاچەق) توركىلردە بېك ايسكىدە بار، فول ايله چاچلگان نرسە ۳-۴ آرشين يراققە بار- مىدر، شونداي يراقققە توركىلر «چاچ اين» دېە آت قويمشدرە كېلە كېلە «چ»، «ج» غە آلمشدر، دېدر. بزمچە بۇدە هېچ بر دېلىسز احتمال غندەدر. بونداي احتماللر برلە اصل لغت شولاي بولغاندر دېرگە يارامى. اولچاودە چاچوبرلە اولچاندىكى معلوم دگلدر. بلكە كىشىنىڭ بويى برلە فولنىڭ اوزنلغېلە

تل و املا مسئلهسى.

1

زماننده غايث واسع و غايث زىكبن آنا تلمز، بو كونه قدر ادبىاتنه دگل، اكثر لغتار بى پيله غائب ايدرك، بتون سرمايه سندن آيريلوب مفلس (بانقروت) حكيمنه كرمش ايدى. زيرا: زواللى تلمز، بيوك و غايث رحيمسز پاغرىملرغه اوچراپ نحو، صرف قواعدنى حتى كوب لغتار- بى بقما ايندرمش ايدى.

بوكون ايسه ملت پرست ذوات كراممىزنى خدمتلىر سايه سنده تلمز، ايسكى كمالانى يولييه قدم آندى. اوزاق طورى غايث ايتدىكى كمالانلر بى ينده ناپاچقدى. مكمل اولماسه ده تلمزنى صرف، نحوسى، ضعيف اولسه ده املا قاعده لرى ترتيب ايدلمكه در.

صودغى بالقلار، صوغه نيچك محتاج اولسه لار، مكتب و معلملرمزده آنا تلمزگه شول قدر محتاجلردى. بوندى باشقه تعليم، تعلم مسئله سنده گى زحمت و مشقتدن فورتلمايه. چقلردى. زيرا: بر آدم تلسىز، قولاقسىز و آنك اوستينه كوزسزده ايكان اول آدمگه بر نرسه حقتى معلومات بيرمك ياخود سوز آكلانئق نه قدر كوچ بر اش اولسه، آنا تلمزنى صرف، نحو بى بلمگان شا كرده ده - كوزى كورمگان، قوم- لاغى ايشتمگان اجنبى بر تلمك نحو صرفنى آكلانئق شول قدر كوچلردى.

ايسكى مدرسه لردى ۵ - ۱۰ سنه نحو صرف اوفوقان شا گردلرنى، بو زمانده غى ترتيبلى مكتبلردى بر سنه اوفو- غان شا گرد قدرلى قواعد قوائى دن خبرلرى اولماوى ياخود اولوبده بيرنده استعمال ايدى بلماولرى آنا تلمزنى نحو صرفنى بلمايىنجه توغرىدىن توغرى عرييات ايله اشتغال ايدلكرندى. بو مسئله نى اهميتلى بر مسئله اولديغن انكار ايتوچلر اولديغى كى، اهميتى بله طوروب اعتبار قىلما- غان ذاتلرمزده بوق دگلدر. بىك كوب مكتبلرمز باردركه، اولرلنده فنون رياضيه و عربيه يغشيقنه اوقولديغى حالده تلمزنى صرف نحو سینه اعتبار ايدلماى الزم لوازمىدن بولغان بر نرسه نى ما لا يلزم تعينه كرتوب قالدرمىش لردى. بىز بونل مسئله سینه اهميتسز بر نرسه كىيگنه قارىمىزده بر نرسه بولسه «جانم اول تانارچه غنه» ديه زده تاشلىمىز.

بوون بلمگان ايدى. ايندى آلارنىك فوشيلوب باشا گال- نلرى ده، البته، آشامى اچى، صولامى طورآ ايلير. يونسه آلار كولوب بته رلرده آلارنىك پادشاهلىقى - جمعىنى بولغان آغاچ قورر وچرر ايدى. آلار آزلانماسه كولنلر كولس، ميس آغاچلر هچده باشاماز ايدى.

بىز ايتيمىز: «آغاچ هر وقت طامرى آرقلى بيردىن صو هم باشقه كيرىكلى ماده لرىنى صوروب طورآ» ديوب. اصلده آنى آغاچ كوزى صورمى، آنك حچيره لرى صورآ. كولن كولس، لىكن اول طوب طوغرى كوزى كولسى بلىكه آنك حچيره لرى آزلانوب زورايه، آرطا وكوبه يدر. مونك مثالى بر اول ياكه فالاشيكلى: اكرده اول ياكه فالاده بالار طوب كشيلىر كوبه يسه، بورطلر آرطا بارسه، بىز: «آل زورايه، فالاشيكلى» ديمىز؛ بوده شونك شكلى: كولسلكنىك حچيره لرى كولس كوبه يسه بىز: «كولن - آغاچ كولس» ديمىز.

بر حچوانك حچيره لرى كولسوب زورايه، بولنوب كوبه يسه. بىز: «حچوان كولس» ديمىز. شولوق سوزلر، آدم بالارلى انسانلر حقتده درستدر.

طبعتنك عجايباتندن اولوب جناب حقتك حكيم وفادر مطلق ايكازينه دليل توكلمى كه، بىز نه نىز بيوك بر پادشا- هلق اولوب، آنك اچنده كوزمىزنى كوررگه قدرنى بيته آلمازاق غايث واق «حچيره» ديوب آتالغان جان ايبه لرى، بر كون اچنده مليونلر ايله صانارلق كوب طووالار، كولس لرم كوللردى...

عباد الله آلايرونى

شعر

بورى ايله صارق.

(عربچه شعرنى اوز تيلمزده ايكىنچى بر وزنده شعرايله ترجمه)

كورام قوينى بورىنىك نى قولاغىدىن طوتوب آلغان بورى قالىمى كيتوب بارا قوينىك امريته بوى صوتقان ذهن قوينوب فارادىم ديدم: «بو نيندى حال بولغان؟ بورىنىك تش آراسينه يارم دينارنى صالغان» ديدم فويغه: «آرا كرده بوشه ب الفتن نين بولغان؟ بورىك تش وطرنانق بار هچومگه بىك حاضر طورغان» كولوب بس اول جواب بيردى فورقى آغزىنى يرغان. «بو طالم آرسلايك تش، طرناغن، آلتون ديدى «فرغان».

اع. ولى.

حالبوکه هر بر مات اوز تلتی معزز و مقدس اعتقاد ایتدیکندن تلتی استغفانی ایدرگه هیچ تیوش دگلدنر . فرانسوزلر، تللرینه بزنکجه « جانم بو فرانسوز چه غنه » دیوب اعتبارسز قالدیرسلر ایدی، فرانسوز تلی یوقدر ادبیات و بو قدر اهمیت کسب ایدرمی ایدی ؟

عرب تلی و آنک ادبیاتی نیچون بویله تکمل ترفی اینکان ؟ دیو سؤال ایدیلسه، تاریخ کورگان ذاتلریمز : هر ملتک اوزلرینه مخصوص یارشلری اولوب، عربلرنک ایاک مقبول و ایاک بیوک تل یارشلری و ادبیات یارشی اولمشدر . شول سایهده عرب تلی و آنک ادبیاتی ترفی و تکمل ایتیش دیهچکند هبج بر شیخ یوقدر .

« معلم صلاح الدین شامیرزاوی ؟ » « اورنبورغ » .

II

بزنک روسیه مسلمانلری آراسنده مکتب، مدرسه و ادبیاتمزی اصلاح مسئلهسی جدی صورتده دوام ایتهدر . هر یل بر نیچه عدد رسالهلر، رومانلر، مکتب کتابلری، کون بکون کوبابووی بزنک ملتک بر آدم اولسون آلفه کیتوبینه دایلدنر .

واقفان اؤلگی عصرلرغه فارغانده خیلی آلفه کیتکتمز دیه اعتراقی و بعضاً افتخارده فیلهمز . بر یاقندن فارغانده بزنک افتخار فیلولومرغه اورنده بار . اولده ۳-۴ یل یوروب تورکی کتابلرون اوقی آلمیلر ایدی، اما حاضرند تورکی قرائت کتابلرون تانوتورغه ابکی آی وقت صرف فیلهمز . ۷-۸ آی اوقوغان بالا تورکینی اوقی آلا . لیکن تلمزنگ صرف، نعو، قواعد چیتندن آفسافلی، املا و لغتلریمزنگ نورلیجه قوللانلماسی ادبیاتمزنگ اصلاحه محتاج ایدیکینه و بو بارشی اساسسز ایکانلیکینه دلیلدر . بزنک مکتبده قرائت ترکیه و یازونی بالالرغه بر یلده یاغشی ایتوب بلدروب بوله، ایکنچی یل اعتقاد و عربی جملهلری اوقوتورغه کیرهک بولا . بوندن صوگ عربی جملهلر فاتوش کتابلر، کلام شریف، و غیریلر اوقوتولندهر . برنجی باسقی هر بر بات تلگه فورال ایتوله تورغان تورکی تلی فایده قالدی ؟ مکاریهده معلملر اسیمزنده قبول ایتلگن صرف ترکی، رهبر املا، بازو قاعدهسی، نام رسالهلری املاده قوللانماده غیر رسمیه گنه بولغانغه، خصوصاً رومان و قرائت کتابلرمز بونلرغه نفاقسز یازولغانغه کوره بالالرغه قاعده توسلی بولوب کورنمی . بالالر اوزلریده نیچک قوللانورغه آبتریلر .

قرائت کتابندن یازدره باشلاساک بالافرائت کتابتن اوقوغانچه یاز، نیک قاعده بونچه یازمیساک؟ دیدیکده بالا: « یو کتابن نیک بولای یازغان صوگ ؟ » دیه جواب بیرهدر . ایتندی ۸-۹ باشلاک بالاغه تلمزنگ شرنیدی بر اشکه یاراماز تل ایکانون سویلارگه می؟ مونه شول یارطی تلمز ایله ادبیاتندن ده کیرا گنچه فائدهلنه آلمیمز . نیندیگنه ادبیات بولماسون بزرگه ВКУСЬ سز بولا . بن بوکا شونی دلیل توتنه آلام : روس ادبیاتنی یاغشی بلگن آدم، باشقه بر تلگه کرشسه اقباسینی تمام آکلاو ایله همان روسجهده اوقوغان قاعدلرینی قوللاننه و بو تللرنگ بر نیچه اختلافی برلرینگنه بلورگه اورون قالا . اؤلگی تلده اوقوغان نرسهلری همهسی بوکا یول باشچی بولا، هم شول قاعدهلرین فورال ایتوب نهچک سزلی تصورلرینی حل فیلولورغه موفق بولا . حتی شول قاعدهلر آرقلی، معررنگ مسکک و طبعیتی نهچک بولغانونه قدر توشونه آلادر . علم روح (پسیخالوگیه) گه ادبیاتده گی نزاکت آرقلی ایرشورگه موفق بولایلر . روس تلبنی قواعدی ایله بلگن آدمگه تالستوینک بر اثری بیرلسه، شول وقت ایله تالستوینک تصویرلرینی کوز آلدنده کورگان کبی اونی هم آنک بتون تنی، عقلی، حتی روحیده تالستوی روحی بولا .

بنم بوسوزلرمندن بز حاضرتمزنی غراماتیغه، صینتافیسس و باشقهلر ایله مکمل ایتوب قویایی دیه آکلانماسون، بزرگ اول قدر اصلاح ایرته . لیکن قرائت کتابلرمزده بر قدر اولسون املالرمزنی اصلاح قیلیق، معلملر جمعیتنده قبول ایدلگن قاعدهلرینی اعتبار ایتیک باشقه ملتلرنگ نهچک تصویرلری اورنینه بز، درست یازو املا قوللانیق . « یاغشی » دیگان سوز، قرائت کتابلرمزده بعضاً « یاغشی » و بعضاً « بخشی » صورتنده یازلنه و باشقه سوزلرمزنگ رسماریده نورلیجه قوللانلهدر . بز آندی واق نرسهلر ایله باش وانمیق دیه اعتبارسز قالدیرساق استقبالمز امیدسزدر . چونکه بزنک قارشمزه بیک زور خطا اولمازسهده بالالارنی آدلشدر و بولادر . بالالرنگ کوکلرین نه قدری نهچک لککته نارتساک شول قدر توسیع فیلهندر . اما « نیچک یازسهلرده اوقیمز هم اوقوب کیدلک » دیه اعتبارسز قالدیرساق بر باینگ، یورت صالدرغه آرختیتورلرغه ئلله نی قدر آفچه بیرهلر، بزنک زمانده آنسزده یورت صالدیبلر همان یورتی یورت استیناسی استینا دیگان کبی اولور . بزرگ اؤلده صرف باشنده مصنف کتابن « نیک بدان دیب باشلادی نیک اعلم دیب باشلامادی ؟ »

230

باش محررلریمز (توقای، امیرخان، شرف، کمال کیلیر) ممکن اولدنی قدر هر سوزنی ایشتولگانچه بازارغه طریقه لر. نورکبه باش محررلرنک ایاڭ افتداریلرندن رائق نجات، صفوت نزیبی افندیلرنک هم آز آز اوشبو املایه میل ایتدکاری کوریله. بناء علیه بو املانک میدان آلاچی ده امید ایدله در.

ایشته املامز حقنده بو هاجرنک اویلا دنی اوشبودر. اگر اویلمزنگ خطالغن بیان ایتوچی بولسه مع الهمنونیت طککلارغه حاضرمن.

IV

معترم «شورا» نڭ ۲۳نجی نومبرنده فابالی عبدالرز یز موسی افندی طرفندن بارلغان مقاله ده، قزاق تلینک یوغالوی جنایت دگلمی؟ قزاق نلی باشقه ترک تللرندن استفاده ایتیمچه فقط تانار تلینگنه ادبی لشددرگه میکنی؟ مضهوننده جمله لر کوردم. بوزنن مقدم «ایدل» صحیفه لرنده دخی بر نیچه دانلر بو خصوصده کندی فکرلرینی بیان ایتیشلر ایدی.

قزاق فرده شلمزنگ، تانارلرغه نسبة لغت، و ادبیاتقه پای و کوب درجه آلدی ایدیکنی، قزاق لغتی و ادبیاتی ایله طانش بولغان دانلر انککار ایتمازلر. قزاق خلقی اوز مقصودلرینی بزرگه فاراغانده مانور جمله لر و قصه راق عبارتلر ایل آکلانه آلالر. مثلا بزنگ «فایسی بر وئنده» دیه سی اورنده «کی گیزده، میزگل، گیز» دیب وقت، زمان وچاق معنالرنده استعمال ایتلر. طوغری کشی، یغشی کشی دیه سی مقامده «آق کوا»، «آق کورک» دیلر. اوتکن، جیتز، اورنده پسق، یا خود چاپچاک، و اوچقر دیلر. چابوچان، اوچوچان دیگان معنالرده در. بزم تانارچه اسمی بولماغان قصه، و حکایتلرگه «ایرته گی»، آغزنک چیتلرنه: «ایزو» دیلر. تبسم ایله جلمایوب کولوگه «ایزو تارتدی» دیبکنه ایتلر. خلاصه: قزاق خلقی اوز آرالرنده مستعمل هر (شیاغه اوز تللرنده اسم نابالر.

فقط نأسی درکه صوگفی یلدرده روس مهاجرلری ایله آزالاشوب معیشت ایتونک سؤ تأثیرندن، باش اوسمرلرنک اوز لغتلرنی طاشلاب روس عبارتلری فوللانه باشلاولری کورله در.

زیمله میرلرنک باشلغی، صابلونک ایتوپنه فاراغانده ایندی بر ایکی یلدن صوکره قزاق خلقینگنه تل، و ادبیاتلرینه باپیتاق غنه ضرر کیله چکدر. زیرا اول وئنده کوبرهک وفتلری

روسلر ایله آزالاشوب معیشت ایتارگه طوغری کیلوی ایله برابر، اوز آرالرنده بو کونده ادبیاتلرینی صافلاراق کشیلدره کافی درجه ده توکلدر. شونک ایچون زمان کنجیلرینه فرصتی فولدن قاچرماق قزاق فرده شلمزنگ تل و ادبیاتی نیکشروب فی الجمله استفاده ایدرگه تیوشلیدر.

۱۹۰۷یلده، مدرسه عالییه ده وئنده، استاذ معترم ض. الکمالی جنابلری درس ائناسنده بو خصوصت شاکردلرگه بر مقدار فکر سوبلامش ایدی.

اصول تعلیم بویینجه درسنی هر کمنک اوز تلی ایله تقریر قیلورغه تیوشلی بولسه ده، تلیمزنگ ضعیف، ترتیب و قانون تعئنده اولماوی سببلی عربجه فارسجه تللر فانشدرغه طوغری کیله ده شاکردلرگه درسنی آکلانو آغر بولا. بناء علیه ممکن قدر تلیمزنی اصلاح ایدرگه کبرهک دیگاج عالییه شاکردلری آراسندن «لغت کامسیه سی» تأسیس ایدلمش ایدی. بعضیسی باشقرد لسانن و بعضیسی میشار و قزاق تللرین نیکشروب، چیغان معلوماتلرین اداره گه بیارلرگه وعده ایتیشلر ایدی. مینمه شول جای تعطیل وئتم قزاقده اوتارگه طوغری کیلیدکنن، قزاق لغتنی نیکشروب فولیدن کیلیدیکی معلومات بیرونی اوستمه آلمش ایدم. مین بر یازده ۱۰۰۰دن زیاده لغت جمع ایدوب یوللامش ایدم.

مع التأسف باشقه اعضالرنک خدمتارندن خبرم بولماغاچ و رئیس کامیسیه دنده تفصیلی خبر آلالماغاچ اشنی بوکونده توقانوب تورام. قولمه حالا رساله شکلنده جمع ایدلگان لغت قزاقیه وار.

ولالله الغالی. فیبطایوده معام.

شعر

حقیقی دوستیمه

سینگنه دوستم هر اشدی اورطاعم
فایفیمه ده فایغروچی سینگنه؛
باشقه دوستلر شاد کونمه شادلانوب
فایفی کیلسه ثوردرلر جیلگنه!
ضیاء یومکی.

I

آدم بالالاری یاشل یافراقلارنڭ خدمتن بامای بیک کوب زمانلر، کوب عصرلر کچوردیلر . فقط بوندن یوز یل مقم پرستلی اسمنت بر عالم برهنی مرتبه اولارق یاشل یافراقلارنڭ خدمتلرینی کشف ایتدی .

معلوماترکه، آغاچلر هم کومرلر باتقان وئنده هم آدملر و حیوانلر طن بیرگاند، طن آلورغه یاراقسز، اچینه باتقان جان ایهسن طنچقدورب ئولتو وچی، حامض فار بون اسملی زهرلی بر غاز چقاد. بر یوزنده نیجه یوز مڭ یللردن بمرلی یاشاب کیلنگان میلونلرچه حیوانات، صافی هوای نسیمی تی تنفس ایته، ایته حامض فار بونفه ایله ندورب بتارلر اییدی ده تنفس ایدر ایچون صافی هوا قالما دیفنن هر جان ایهسی طنچقور اییدی. بو الوغ بلانڭ کیلماوی شول باشل یافراقلر سایه سنکدر. چونکه یاشل یافراقلر هواداغی حامض فار بون تی تحلیل ایدوب، یعنی مولد الحوضه و (فار بون) کومر ماده سینه آچوره لده مولد الحوضه سن طشفه چقاروب، فار بون ماده سی ایله نباتاتی طویدر وب سیمه رتوب اوسره لر.

II

معلوماتىدىكى، ھەر بىر ئۆلەندە: يېمىلىرىنى، ياپراقلىرىنى
ھەم بوۋىتىن اعضا ئۆلەندە كراخمال - (نشاستە) ماددىسى بارىدىن .
بىر نەرسىدە كراخمالنىڭ بارىن يوغان ئۆلەندىڭ تاشقىرى بىلەن
بىلۈرگە بولما . مۇندىڭ ئىچىدە ئاۋا، نەرسىنى ئىسسىق ئۆلەندە بىلەن
چىلاتۇرغۇنى كىرەك . كراخمال بولسا ئۆلەندىڭ تاشقىرى بىلەن
(*) ئۇندۇق : настойка ياپىدۇ .

بلەن رزقلا ئوب ئوسەلەر: اورماندە، آغاچ آرالزىندە، تېرساردە ھەم چىروك باشل يافراقلار و بۇناق ساباقلار بولغان يىراقدە ئوسەلەر.

اويلاپ قاراڭر! اگر دىيادە، بومىقسىقوب آرقلى غنە كورونە نورغان واق باشل يارمالار بولماسە ايدى نىبانات عالمى اوزلرىنە آرق حاضىلەپ تىماقلىرىنى طويىدەرە آلمايدىقندىن - آچلىقنى ئولۇپ قىزىلۇپ تىقارلار ايدى. ايمىدى نىبانات دىياسى بولماسە حىوانات و آدملىرىدە بولماس ايدى عىجب دىگلى: كوزگەدە كورنەنگان غايىت كىچىكە واق باشل يارمالار بىتون دىنبانى - بىتون نىبانات و حىوانات و آدملىرىنىڭ ھەمەن طويىدەرە طوردا. يوكىچىكە فابىر يىكار - باشل يافراقلار بولماسە ايدى، بىر شارى بىر ئولك پلانېت بولور ايدى.

III

نىبانات و ضيا - نىباناتنىڭ مەذكور باشل يارمالرىنە اشلىرىچون الەتە فوت و كوچ كىرەك. مۇلا حامىش قار بونىغى مولدالحموضە ھەم قار بون جىرلىرى بىر بىرىنە بىك نى امتىراج ايتىكانلار: آلارنى آيۇرغە باخشوق بولدىلى فوت كىرەك. يافراقلار نىبىداى فوت بلەن فايدالانار صولك؟

يافراقلار كراخمال يامغاندە ھەم حامىش قاربوننى تىجلىل ايتىكاندە قوياشنىڭ شىعائى - ضىياسى بلەن فايدالانار. باشل يافراقلار، كوندىز يىقنى ياقنى بولغاندە غنە بوزوق ھوائى صافايلار يىقنى حامىش قاربوننى تىجلىل ايتەلەر. تونلە - قاراندەدە نەق آدملىرى نىفس ايتىكان كىك نىفس ايدوب ھوائى بوزالغىنە، يىقنى مولدالحموضە آلۇب حامىش قاربون بىرەرلەر. دىيەكە يافراقلار ايتىكى تورلى اش قىلەرلەر: كوندىز كراخمال ياصاب نىباناتنىڭ وجودىن - جىمىن طويىدەرلەر؛ تونلە، آدملىرى كىيى طىن آلار. قوياش ياقنىسى بولماسە، يافراقلار نىباناتلارگە آرق - كراخمال حاضىلى آلمىدەر. بىلىكە ياقنىنىڭ ياردىمى بلەنگەنە حاضىلىدەر. يافراقلارنى نىباناتقە آرق حاضىلى نورغان بىر آشخانە دىسەك، قوياش ياقنىسىن اوت مەزىلە قويارغە بارى ھەر بىر آشخانەدە اسسى ھەم ياقنى اوت كىرەك اوتىز پىشروبەدە بولمى قورۇپدە بولمىدەر.

ضيا - ياقنىلىق بولماسە ايدى بىتون نىبانات اوزلرىنە آرق پىشرە آلمايچە آچلىقنى ئولەر ايدىلەر. بو طوغىرودە طاغىن مەكلەك آڭلاشلسون ايجون، ايتىكى نىمىس بورچاغى - Бобы آلۇب بىرسىن باغقىغە ايتىكىسىن بىر بانقىغە اوطورتۇپ قاراندە اورنغە (مۇلا

كوگاروب كىتەدەر. عالملىرى بىك آچنى بىلمىشلىرىدە بو باشل يارمالار ياقنىدە نورغان وقتلارندە كراخمال بلەن طولغان بولالار. يىقنى بو باشل يارمالار ياقنىنىڭ ياردىمى بلەن كراخمال باصىلەر كراخمال ايسە قاربون بلەن صودىن (طوغىر وسى، مولدالحموضە بلەن مولدالمايدىن) مەكىدەر. نىبانات، صونى طامىلرى بلەن بىردىن آلا، قاربوننى يافراقلارنى بلەن ھوادىن آلا، مونە شوشى ايتىكى نىسەدىن باشل يارمالار نىبانات ايجون آرق - يىقنى كراخمال باصاب طورلەر. لىكىن بويىكىل اش توگىل، قاربون بىلن صودىن كراخمال باصاب چىقارغە ھىچ بىر آدم بالاسىنىڭ قولندىن كىلمىدەر. شوڭا كورە بىر عالم يافراقلارنى كراخمال زاۋدىلرىدى، ھەر بىر يافراق اوز آلدىنە بىر كىچىكە زاۋۇد ياخود فابرىكە، يافراقلار فابرىكە بولسە باشل يارمالارنى كراخمال باصاچى ماشىنلار دىيەرگە بارى. عادى زاۋۇدىلەر كراخمالنى بىرەنگىدىن يا ايسە بىغداىدىن استىخصال ايتەلەر. يافراقلار دىغى كىيى كورمى بلەن صودىن ھىچ بىر زاۋۇد باصى آلمىدەر. عالملىرى باصاب چىقارە آلماغاننى يافراق دە باشل يارمالار ياصاب چىقارەلەر. بو اش آلارنىڭ بىر سىر و باشىرنى علمىدەر. بو زماندە بوسىرنى كىشى ايتىكان ھىچ كىمىسە بوق ئىلى. يوقارىدە بىز: «حامىش قاربوننى باشل يافراقلار تىجلىل ايتە» دىگان ايدىك. اول اشنى كىم قىلە دىيە بىلەسز؟ آندە شول باشل يارمالار قىلەدەر. بو ايش ايسە غايىت قىيىن و ئىچكە بىر اشىدەر.

بو باشل يارمالارنىڭ خىدمىتى بلەن يالڭىز كراخمال ھەم نىباناتنىڭ كورمىلرىگە باصالغان دىيىپ اويلاشلسون - بولارنىڭ خىدمىتلىرى بلەن بىر بوزىندەگى ئۇلەنلەر ھەم بىر كىچىكە اورمانلارغە بار ايتىلغان بىلىكە بىر استىخىقى كورمىلردە - يىقنى طورى و بىتون طاش كورمىلرى ھەم نىقت، كراسىن... بارىدە بولارنىڭ خىدمىتلىرى ساپەسىندە بولغانلار؛ چونىكە طاش كورمىلرى ئىللە نىرسە توگىل، بىر استىخىقى قالغان اورمانلارنىڭ - آغاچلارنىڭ كورمىدىر؛ آغاچلارنىڭ كورمى ايسە، باشل يافراقلار واسطەسىلە ھوادىن آلتىغان كورمىدەر. فلورىقەل فايدا بولسە - شونىدە نىبانات ھوادىن قاربون آلا، فلورىقەل بولماغان بىردە ھوادىن قاربون آيۇرۇپ آلورغە ھىچ كىمىڭ قولندىن كىلمىدەر. ايتىمال بىر او: «گومەلەر ھەم بىعض شونىداى ئوسەلەرلەر يافراقلار ھەم باشلىرىدە طورالار بىت» دىيۇپ ايتتور. بو سوز دىرست. لىكىن كورمىلردە باشل توش بولماسەدە آلار باشل يافراقلارنىڭ چىرىكىرى

قویاش یاقتیسی کرمای تورغان بازغە) قویوگز. ایکیسى ده شتوب چقار، ئوسەر. لىکن آرالرنده بىك كوب فرقلر تابارسز: باقمەده ياقتی اورنده اوسكانی باشل توسده؛ بازداغىسى - آق، توسسز بولور؛ برنچى بورچاقنك يافراقلىرى ايرى هم سيمز بولور. ايكنچيسينك - واق هم يوشاق بولور. برنچيسينك ئوسمەسى، توز هم نى نازا بولور؛ ايكنچيسينك - بوكرى اوزون حالسز و آورو بولور. ايندى بو بورچاق ئوسمەلرین نامرلری و يافراقلىرى بلەن هر ايکيسن آلوب كيبدروب، صوگره آيرم، آيرم اولجاب فاراسا كز برنچيسى چقان ئورلندن آور تارتور. ديمككه اول بر آز آشاغان. ايكنچيسى ايسه - قايا اول آرتو، بلكه ئورلندن ده كيبرەك بولوب چقار؛ چونكه بونسى - ئورلندەغى آرنى ده طن آلور ايچون اچوب بتورگان. حاضر ايسه، آچ، ياقتی بولمادىقندن يافراقلىرى آنى طويدرماغان مونە شولقندىن بو بورچاق ئوسمەسى شقان ئورلندىك وزندىن ده كيمن تارتقان. بونى همان شول بازده توتساق بىك تيز قورر، سبن نى قدر صو سيبسا كده آچلقندىن ئولەر. بو آورو ئولەننى سلامتەلەندىرر ايچون فقط ياقتیغەغە چقارغە كيبرەك. ياقتیده آنك آق هم آرق يافراقلىرى يشارر، سيمرر، ايريلەنور. بوىلەكده بوكريلىگى بتوب توزايوب منە ديگان، نازا بر ئولەن بولور و اوسەر؛ چونكه بونده يافراقلىرى تنفس كنه ايتمیلر بلكه صاباغن - فاملن ده طويدرالر. ياقتی بولسه، يافراقلر - ياشاره؛ بولماسه - آغاره در. پار فوتى يعنى اوت بولماسه فابريكلىر توتماغان كىك، ياقتيسز - فلور و فیلده اشدن توتتيدر.

حيوانلر آرق ارلەپ تلەسه فايده كينەلر، اما نباتات دنباسنده بونداى معيشت يوق، نباتات فايده طوسه، فارنا يوب ئولگانچە شونده طورادر. لىكن نباتات قویاش نك ياقتيسينى اوزينە كيبرەك نىگزر ايچون يافراقلر ياقتیبراى ياقفه - قویاشقە نابا ئەيلەندەرلر. اگر بر بولمەده نرزه براوگنە بولسه شول بولمەده گى گل هر وقت تەرزه گە فاراب طورر. هم دقتلەب قاراغانكز يارمى؟ بر آغاچ بو طاغندەغى يافراقلر نك وضعیتی برسن برسى قابلاماسلق روشده تارالوب برسينك آراسندەغى آچقە برسى كروب همەسى ده قویاشقە بيت كورسە توب طورەرلر. برسينك اوستينە ايكنچيسى قویاش توشورمالىك وضعيتده طورمیلر بوتانلرنك وضعیتی ده شولای هر بر بوناق اوزى ياقتیغە فارشى طورەسى كيلوب ايكنچى سندن قابلاماسلق روشده طورر. خداينك الوغ نعمتی،

IV

« يافراقلر، نباتاتقە آرق اولغان كراخمالنى باسى » ديگان ايدىك، لىكن نباتات ايچون بالىكز كراخمال غنە ييتى. ونبوغراد، آلمان، چوگوندرلر ده بولا تورغان تەملى نرسە - شكرمادەسیدە آلاغە بىك كيبرەك. هم آق - Бфлокъ مادەسى ده بىك كيبرەك. بو مادە بورچاقلر ده كيبرەك بولا. هم آلاغە ماى ده كيبرەك؛ نيتەكه كيندرر وجيتنلر ده وباشقە شونداى ئولەنلر ده كوب بولا. ديمككه نباتات، هوا هم توفراق مادەلرندىن شول اولزىنە كيبرەك نرسەلرى حاضر ليلر. يافراقلر نك اچندە هر وقت صو حاضرلە توب طورر، بو صوده نباتاتك نامرلرینە فاملينە، بوتاغينە چچكەسينە الحاصل بتون اعضاسينە كيبرەك بولغان نرسەلر بارى ده باردر. بو صو، بزنك تەنمزدە گى فائغە اوخشى، فان ده شولای بزنك بتون اعضالرىمىزغە سويلاگينە، ايتينە، طرناغە هم چونونە، مى هم تيريسنە الحاصل بارسينە ده كيبرەكلى مادەلرى بيروب طورر.

اگر يافراقلر بر فابريك گە قیاس قىلساق، آلارنى، عین زمانده كراخمال، شکر، ماى هم آق (زالال) مادەلرین حاضرلى تورغان فابريكلر گە قیاس ايدىرگە تيوشدر. پشك - معلم: على رنقى.

شعر

حال

دنياهه برنى بلەن ده سونەگان بو اوت يورەك تيز وقت صالقون قير طوفر اغنە سونسە كرك ئييو، مين تيز طوفراق آستونە توشەرمن: مين بلام بو يورەك تيزدن طذار، مەنگى ايتەر يال مين اولەم. « حبيب »

انتقادچىلار

نيكشەرلر « اول شاعر يالغانچى » دىب . « يازماسون روسلردن اورلاغانچى » دىب . مين آلارنى طوقتاتام شول سوز بلەن : « بارده فارتلرنك سوزن طالقانچى بيت ! » .

س . س .

تورلی مسئله لر.

۱

قالق و تورکی تیللر.

محترم «شوزا» ده (کچن سنه عدد ۲۲) «قالق و تورکی تیللرنڭ فایوسینه چیت سوزلر آرالاشمش؟» مضموننده بر سؤال یازلوب بونڭ جوابنی السنه شرقیه عالماری ایله قالقلر آراسنده معامله قیلوب یوروچیلرگه حواله قیلنمش ایدی. اوشبو ایکی فرقه نڭ ایکنچیلرندن اولدیغم ایچون بو اورنده بر ایکی جهله سوز سویلرگه جسارت ایتدم. فکرمه کوره ایلک وفتارنده قالقلر تورکیچه سویلا-شمشلردر. صوگره نورکلر مدنیت یولینه کروب اوز لسانلر ینی صافلازغه موفق اولدقلری حالده قالقلر بدویک ووحشیلک حالنده قالوب لسانلر ینی غائب ایتمشلر وچیت قوملرنڭ لغتلرینی آلمشلردر.

قالق لساننده ایل (آول) غه «أل» دیبولدیکن ایلک مکتوبمه یازمش ایدم. قالقلر ژولصنوی اوپراویتلرگه «ایلیکه - دای» دیلر. بونڭ اولگی سوزی اولان «ایلیکه» تورکیچه اولوب صوگفبسی «دای» فطایحه در. «ایلیکه - دای» ایل باشی دیمک اولور.

منقال وایکی تین آفچه غه، دفترگه فطایلر ایله قالقلر «چهن»، «فک»، «دانکره» دیلر. بونڭ کبی سوزلر کوبدر. شویله ایسه ده قالق سوزلری آراسنده تورکیچه سوزلر هم کوب. قالق لسانی ایله تورکی لسانی آراسنده اولان مناسبتنی آچیق کوسترمک ایچون اوشبو جدولنی ترتیب ایتدم:

تورکی	قالق
نگری (خدای)	نگری
طیب	ایهچی
دارو	ایم
دوبره	دوبشر
آرافنی (خبر)	أرکی
صورمق (سؤال)	صورمق
شاهی (اطلاس)	شاهی
تین (کاپک)	تین
تنکه	تنکه

خان	خان
خاتون	خاتون
توره خاتونی	خاتون
آپا	ایکهچی
آغا (بیوک برادر)	آخا
ایرکشی	ایر
یز	یز
کوکرت	کوکور
صابون	صابون
کر (وسخ)	کر
فالنا (کیسه)	فالنا
ایهچاک	میمه
جانلی حیوان	مال
کیم؟ (استفهام)	کین؟
نگنده	نینده
آت داغاسی	ناخی
تالقان	تالخان
چاوگون	چاوگون
کرلک (کولماک)	کرلک

اوشبو سوزلر قالقلرنڭ ایسکی سوزلریدر.

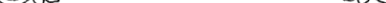
خلیل قارمیشی. «غولچه».

II

تاریخیمز وروسچه کتابلر تاپقورنده.

بز تورکی قیملر ایسکی زمانلردن بیرى تاریخه یزى وتلمه ی کاغز بیتلرنه سافلاونی عادت ایتمه گه نهمز. نه بولغان. اوز زماننده یوغالغان؛ نه بلگان. بلوچی اوزی ایله آلوب کیتکان. شولای ایتوب، بورونقی بابالار مردن صرکعی بالالرینه، بیک آزده بولسه، بولهک فالماغان. آتامز حضرت یافث دن باشلاب بو کونگه قدر بزنڭ حالز شولایدر.

بز غافل خلقلر شول اوکماغان حالزده یاشاگهن زمانلرده موندن ۲ - ۳ یوز بللر بورن روسلرنڭ یازو-چیلری بزنڭ اشمه ی کوره باشلامشلردر. بولر پیتربورغ، ماسقؤا هم قازان شهرلرندن چقوب، تورکی قبیله لر آراسنده وشرق مملکتلری اچنده یوروب تاریخه، نلهمز و نور-مشهمز، حقنده نفتیشلر یاصاب، اولیکهن اولیکهن کتابلر، موقت مطبوعات بیتلرنده اوزون اوزون بیک کوب مقاله لر یازوب چقارمشلر. اصل مقصدلرن تیکشرمه ی، بالغز علمی

236

بو اشنڭ اساسلى صورتىدە جودكە چغۇي كىتابچىلارنىڭ تىببىي
ايلە يا آلارنىڭ قاتناشۇي ايلەگنە بولماقچىدىن، قزان شەھرى
روسىيەدە مەسلمان كىتابىرىنە مەركىزىيلىك قىلىدىن «كىتابىرىنىڭ»
چىقاراشىنى قزان كىتابچىلارنىڭ غەرضىيە مەن. اگرده بو
اشكە آلار اھمىيەت بېرىسەلەر، بو اشكە استىقادلى بىر كىشى
چىنلاپ سىزغانوب كىرۈشسە مونڭ جودكە چىقماقچى، و كوتو-
لىگاندىن طش فايدە كىتورە چكى شىبە سىزدىر.
آزغىنە ھەت و غىرىت !
ب . ش .

لسان كرك، لسان!

استانبولدا يېڭى تاسىس ايدىلش «تورك يوردى» نىڭ
قايىدە «زىمان كىتب خانەسىنىڭ» اعلانى وار. شايدان دقتىر،
شايدان نەكردىر.

روسىيەدە طبع ايدىلش «الزوميات» «تركى خىطبەلەر»
«المرأت الجديدة» «تەرىپالەرات» «ابوالعلاء المەرى»
و غىرىلەر «استانبول بازارىدە امثاللى اولمىدىن»
عثمانلى توركلىرىنە تەقدىم اولمىورلەر. نەسخەسى فلان غروشه
ساتلىور. نە ايچون ساتىلەسەن ؟ گوزل يازلەش كىتاب
بتون تورك عالمىنىڭ مالى و فەزىرى دىگەنمى؟

«زىمان كىتب خانەسى» پك گوزل تىببىدە بولمىور؛
روسىيە توركلىرىنىڭ ادىبىيات جەدىدە سىندى بىر نىچە اثرلىرى
عثمانلى بازارلىرىدە تەقدىم ايدىيور روسىيەدە انتشار ايتىدىكى
قىر تىركىيەدە دىخى مەنتىش اولسەلەر فائەسز ايدى. اما كىترسىندە
كورىلە چك چاپاتالى قلم ايلە فرالانمىش اورام و بولراق
شىوەسى، رواجلىرىنە مانع اولە چقدىر.

مثلا اسحاقى نىڭ «انقراضى» استانبولدا اوفولمازىمى،
فائەسە اولمازىمى ايدى؟ اولوردى اما لسان، واى لسان!
ھەر يلقە بويونىدە بىر خان، ھەر صوبويونىدە باشقە
بىر سياست مەلۇرك باشقە خرابلىق و ضعف كىوردىكى
مەلۇم اولدىقى ھالە ھەر مەلۇرك باشقە بىر شىوە ھەر
قلمىنىڭ باشقە بىر قاعدەيە چالشمەسى، استىقبالە ادىبىياتە سىد
چەكە چىكىر. يك لسان اولەيان وجود اجتماعىيەنىڭ بىر قىنادى
بوزلى دىگىزە دونوب فالەمبە، دىگىر قىنادى آتشدە فالور ولوب
كول اولوب صاورولمەيە مەكۇمىر.

دورىين كوز بوللىرى اوزاندىن كورملى، مېنىلى كوكۇل
پىردەلەر، چارشىلەر آرقەسىندىن دويغولانمەلى اما بىعدەيە فالورسە
كچ اولور.

ايلمىنىسكى و قومپانىياسى مېشار ايلە باشقەرد ياكە
فرغز ايلە اوزىك چوققىلىرىنى بىر اشقولا دە اوقۇلمىسون،
قولا شورلەر، آكۇلا شورلەر، دىيور ايدى. بوللەر ايلە بەغۇ
آچىق و اكىر ھالەدە ضىمنا و عىلا اوغراشمىش «ترەبان» نىڭ
نە دىيىلىرى مەلۇم اولدىقتىن تىكرارنىڭ ھاجەت كورمىور،
آنچى ۱۹۰۵ نچى سەنەيە قىر «لسان ادبىيە» «شىوۋە غومىيە»
افكارى خېلى مېدان آلوب ادبى و مامىر قىلەر چالشمەيە
باشلىش اولدىلىرىنى يادە، غايطە كىتورمىك استىيور؛ ۱۹۰۶
سەنەسى ماقارىا نەدەسەندە لسانە دائىر و بىرلەش امر مىلىيى
اونونماق كرك دىيور.

۱۷ اوتكابر مانىفىستى ايلە فرالەش ھىرىت مەتبوعات
ساپەسەندە كىتاب، رسالە، ورقە پك چوق مرتبە آرتىدى،
بوگا شىكر ايدىر لىكن «لسان» و «لسان افكارى»
جويلىدى؛ بوگا دە تاسقى ايدىر.

فرغزىلەر باقۇ: آللى مېلىيوللىق بىر ھىيئ آللى يوز
مىشلىلى بىر غەزىنە وجودە كىتورەمىور؛ بوللەر ايچون بازىلان
الفا و قرائت - اقتضائى اصول تەرىس - عوام شىوەسىندە،
صىيان دىيىلەدە اولمىق لازىمىر اما - اقتضائى ادبىيات - مەكتەب
كورلەر ايچون بازىلان بىر غەزىنە نىڭ ياكە رسالە نىڭ شىوەسى
«قول مامات» چوبازىڭ شىوەسە تەقلىد ايدىلەك استىقبال
نقطة نظردىن زور جىنايتىر.

بىر چوق خىصوصەندە عوامىڭ، خەلق ھقى بىوكىر.
مەقسەس لىكن علوم و ادبىيات جەتتە عوام عالمىلەر وادىلەر
تايىغ اولمىق ايلە اصلاح و تىرى يوللارنى آچلور. اوزاقلەر،
چىتلەر كىتەمىور روسىيەمە باقەلم: كچىلدە يوم مەخسۇسى
ايدىلش ادىب لامونوسوف موزىق اوغلى، عوام بېمىشى
ايدى. فقط بىوكىش قىر صوبويونىدە قىر تولى سوبىلەن
روس لسانىنى بىر شىوەيە كىتوروب پوشكىنلەر لسان
ادبىيەسە اساس قويدى، يول آچىدى. بو آدمىڭ خەمت
ادبىيەسى ايمپىراتور بىوك پىرونىڭ خەمت سىياسەسىندىن
كەم دىگىلەر.

لامونوسوف مىسلىكى يورنىلەمىور اوقا، قاما، وولغا،
پچورا، نەپىر بولمىدە ھالا جارى اولان عوام شىوەلىرى
بىر لسان مىستقل عد ايدىلش ايسە بىوكون روس مىلتىنىڭ
ھالى پك آيانچ اولوب مىلا «فرانسىكى تېلېغرافى» شو

یولده یازی یازمیه مجبور بولوردی:

Нашъ краспадингъ осерчалъ и ггорить пѣхатъ то поѣду коль да дадите яще Ридахтуръ тѣмъ часомъ калякаль съ дохтуромъ о лебедяной болѣсти и, по-слушавъ рѣчи краспадинта, больно осерчаши, ггорить ему—чаво клянчишь? далече ли ѣхать то!

بوكون وولغا اطرافنده قارالانان «تورکچه» بۇ روسچه درجه سنده در. غزته لرمزه دفت بيورلسون: غزته لرك بىزچى صحيفه سنده گى شيوه و املا ايكنچى صحيفه دن باشقه چه در. غزته لرمزده اوچ تورلى فلم اويادىقى اربانه ظاهر در. اوچينل فلمى، معلم فلمى، اديب فلمى فارما فارشق! افنديلر تورک فلمى حاجت، تورک.

فافقاز ياده لسان فارسى حکم ايديبوردي؛ آذربايجان تورکجه سى ايله يازى يازمق عيب ايدي؛ لکن فافقاز ياليلر فارسى يى ترك ايله آنا ديلنه باش اوروب آتر زمانده بابا آنا ديلي اولان «لسان ادبي» يه خادم و مالک اولديلر. اورنا آسيانک ترکستانک - اربا کشارندن صرف نظر - علماسى و اهل معارفى لسان ادبى يى ترجيعده هيچ تردد کوسترميور، چونکه اسكى چفاتاي ادبيانى و مير على شيرلر سايه سنده بونلر حسن اديبن حصلى اولوب نفيس لساندن لغت و ذوق آليورلر. گوزل يازى ايله قبا يازى يى نهيز ايدييورلر.

ولغا بويونده خدمت ايبن شاگردلرم و رفيقارم باشقه بر يولده چالشورلر، بيلم نندئر - محبت محليه دن مى، ده فائده لى اولور خيالندن مى لسانک نفيسلکنه، برلکنه لازم درجه اهميت ويرميورلر لکن بش سنه لک تجربهدن صوگره مسلکى دوغرتق، درستلک لازمدر.

غزته اونويان، ادبيانه قولاقل سالان صنفى علميه مز و شاگردلرمدر و اهل تجارنک بر قسميدر. بونلر آزى چوق مى کتاب کوروش ترکياته آشنا اولموش اولمفلرندن نفيس و فاعده لى لسانه مائلدرلر؛ گوزل و ادبى لسان ايله تعصيل و تربيه اديبه لرى ترقى ايدردى. بونلر ادبيانه زک جهت اقتصاديه سنى تأمين ايدنلدر. بونلر بوللاق شيوه سندن يوفارو طبقه يه چيقمش عالى صنفدر؛ بونلرى تکرار «نازات» کرو چکهک هيچ بر تورلى نصوب ايديلور شيلردن دگلر. يازچيلرمز، کتابچيلرمز، ناشرلرمز دفتلره مراجعت بيورسونلر؛ بو ديدکارمى ده گوزل آکلارلر مشنرى کيم، اونويان کيم؟ عثبانلى تورکلى عربى فارسى ايله آنا ديلنى سوندرديلر. برارده بو طرفده عوام شيوه لرينى ايلرو سوروب ساده وقاعد لى تورکجه يه

سد چکمه لم. ايلروده جزاسى پک آغر اولور. مشيور کمال پک بوغازلر دائره سنده قالور؛ ساده يازان شاعر محمد امين پک تاغوبى عراسنه قدر ايشلر، «طالک يلديزى» وولغا کنارنده قالور، اما «شورا» نك لسانى اولدقه ايشلنور، يول آلور.

فنون و ادبياتدن، يك ملت اولدقه مژدن دم اوران بزلر دگل ميز؟ افنديلر، لسانسز ملت و ادبيات نرده اولمش که برده اولسون؟

جاوباش، استرلى باش، تونر و قزل قوم چماغلرى لسان و ادبيات مستقله دعواسنه توتنوب يوريسهلر «ملت» اوله ميوب قالورلر؛ بو بر حقيقتد که اعتراف ايدهلر عكسى حاله بزه بونى باشقه لرى قى صورتده تفهيم ايدلر. قارت. «ترجمان».

بىز تورکمز (*)

IX

• (مينا)

مخترم «شورا» مجمه سى نك ۸ نچى هم ۱۱ نچى سانلرينك ييتلرنده بىز «تاتار ايمه سىز» ديگن دعوامنك دايمللرينى، اوقوچيلرغه، عرض ايتمش ايدك. تاريخ بزدن مقتى سنلر آلوب، تورکگه زنى سويله مش ايدك. بو كون روسيه قولنده راحت ياشاغان ميليونلرچه مسلمانلرنك همه سى توركى ايدكلرن، هم تللىرى تورکچه ايدىکن بيان ايتمش ايدك. شو بيچاره صافى و اصل توركى بالالرينك موينلرينه جبرا «تاتار» لقب... نك تاغلو روس مؤرخارينك غلطى ايدىکينى کورسه تمش ايدك.

اوقوچيلرنك ذهnlرنده توغان بعض شيوه و ترددلرنى کيتيرو اوچون؛ بو مسئله تاريخيه نك بحث ايتلونه فاندای فائده لر بارلقنى نوشندرو اوچون؛ «تاتار» لغتن کورلگهن ضررلرنى ساناو اوچون تاغى بر آز سويله رگه لزوم کورلدى.

عالمجان ابراهيموف جنابلى ۸ نچى سانلى «شورا» ده

(۵) باقى کچن سنه ۱۱ نچى عئده.

حرفارمىنى اصلاح

محترم «شورا» نىڭ ئوتكان سەنە ۱۸ غەدىندە شوشى عنوانى دورت مقاله اوقولدى . مهربان ايرىمكىشاق وعارف موسىن افندىلار «ملەن آراسىندە ايكى محتاج اولنگان شىلارنىڭ بىرسى اصلاح حروف مسئلەسى» جەلەسىنى يازالار ، ملا خوجاش افندى «يازا حروفلىرىدە تەلەزدەگى طاولارغە يىتەر لك ايتوب اصلاح قىلو تېوش» ھەم اھل الله بن خىراللا افندى «بىوك مسئلە» دىو اقرار قىلالار . بو مسئلەنىڭ اھمىتى عادى اوقوچى ھەم يازوچىلارغە آچى آكلانماسە كىرەك .

تاتار خلقى بىر نىچە يوز يىلدىن بىرو شوشى اصلاح قىلنماغان حروفنى استعمال قىلالار . حاضرگى كۈندە شوشى حروف بىرلە يازلغان ايسكى يازولرىدە ، ياكا يازولرىدە بىر اوقودە خىلاسلار اوقىمىز ، مثال ايتلىگان «اچ» كىبى ياز- يلووى مشترىك سوزلارنىڭ نىچىك اوقىلاسىنى يازودە طوتقان اورنىدىن بلەمىز ، الفباىدە بعض طاولار اوچون حروف بولماو سىببى زور چىتىلىكلار ، خىلاسلار چىققانى بو كۈنگە قىر بىلنگان يوق . شوگا كۈرە بو مسئلە پراكتىكا چىتلى قىمىنچە كۈرەك تەورىيە چىتىدىن چىققان بولسە كىرەك . بىلكە حل قىلنووى غىر مەكىن مسئلەلەر جەلەسىنە كىرەك . طوراغانلار . يازودە «او» ئاوشلارنى آيرو حقتە مەداكەرلەر بولوب بعضلىرى نقتە ، بعضلىرى حركە كىبى اشارلەر قويارغە عرض ايتسەلەردە بو طوغرىدە بىر قارار قىلماق . بو حالەدە اصلاح حروف مسئلەسىنىڭ عموم طرفىدىن قبول قىلنورلىق سورىدە حل قىلنووى والله اعلم .

ايسكى تىزىملى مىدرسەلەردە تاتار املاسى بىردە اوگرە . تەلىم ايدى دىيورلك . بىر آز اوگرەتەلسەدە اوقىتۇچىلارنىڭ اوز كىيىنە قاراب تورلى مىدرسەدە تورلى املا اوگرەتەلە ايدى . شوگا كۈرە «چوقر - قازلغان بىر» كىبى سوزنى يازو كىرەك بولسە نىچىك يازارغە بىلەنچە آبدىرىمىز ، حالبوكة ھەمە تاتار سوزلارنىڭ املاسى تۈزۈلۈپ بارچەمىزغە شوشى املا اوگرە . تەلىمگە بولسە «چوقر» سوزىنى عرب حروفى بىرلە درست يازو مەكىن بولماوچىلىق بىلكە ھىچ خاظمەزگە دە كىلداس ايدى . نىناكە «ياغور» سوزىنىڭ يازىلووى سوزدە سۈيەلەنۈيەنە اوغشامار اوچون ھىچ تشۈيشانمىز . شوشى

نشار ياراتلغانلار .

يوقارىدە سۈيەلەنگان اچى نوع تشىدىن ھەر قايسىدە آدمە باردى : تىگرمەن ئاشلىرى كىك طعمانى واكلار ھەم ايزەر اوچون توب - آزاو ئاشلىرىمىز ھەم كىچىكە بولسەلەردە قابان و كۈرەك ئاشلىرىمىز باردى . ھەر كىم بلە : سوت ايتىگان باش بالالارنىڭ آغزلىرىدە ئاش يوقىدى . سۈككە تابا آفرىن آفرىن ، انجوكىك واقى - واقى ئاشلىرى چىقە . بولنارغە «سوت ئاشلىرى» دىولە ، صىلارنىڭ بار ئاشلىرى ۲۰ دانە اولوب ۷-۸ ياشلىرىدىن سۈككە بو ئاشلىرى توشۇپ بىرلەرنە باشقە ئاشلىرى چىقىدى . اوسوب چىتىگان آدمەلەردە ھەرچىكەدە دورىتىر (ئىيە) كۈرەك ئاش ، ايتىشىمىز (ناب) قابان ئاش ھەم اونار (خىس) آزاو ئاش اولوب بارىسى ۳۲ دانە ئاش بولادى . بو ئاشلىرى ايدى بىردە آلىشىمىز . بولنار توشسە اورنلىرىدە تىكرار ئاش چىقىدى . شونلقدىن ئىشارنىڭ توشۇيەنە ، چىروينە سەبب بولغان نرسەلەردىن صافلانورغە تېوشلى .

نشار - تىزىمگە بىر سۈيەك كىسا كارىگە تۈگىلدى . ئاشلىرى بىر نىچە قاتلاو اولوب ايكى طىشى يالتىراپ طوراغان قاتلاوى «مىنا» اسملى اولوب ، ئاشلىرى مىناسىن بوزا ماورغان نرسەلەر آشاو ، ھەم ئاشلىرى كەلەشچە و قايسى اورنۇنە استعمال ايدىوب ، قاتلى - چىتىلاوك كىبى - نرسەلەرنى واطو يارامىدىر چۈنكە آندى قاتلى نرسەلەرنى واطقاندا ئاشلىرى مىناسى كىتلى ھەم بارلوى اھتمال . ئىشنىڭ مىناسى بوزولسە ، چاغانسە ، آچى نرسەلەر ئىشنىڭ اوزەگىنە ئاثير ايتە باشلىدىدە ئاش چىرى ھەم فورت آشىدىر . سۈككە توشىدىر . آشاغان سۈككە ئاشلىرى تازارتوب يوبوب طوراغە تېوشلى . چۈنكە تازارتولمىغان ئاش صاوبوب بوزولا باشلىدىر ، بوزولغان ئاش ايسە طعمانى ياخشى قاينى آلەپچە اوز وظيفەسىدە كىچىك قىلوپ آشنى كىراگىچە واكلاب ايزوب بىلەر لىمىدەدە آشنىڭ يارمىسىن مەدەگە يۈكلەندى . بعض بىر قوماغى آدمەلەر ئاشلىرى تازا بولسەدە آشاغان طعمانى قاينار چايناماس يوتوب بىلەرلەر . بونىڭ سۈككى بىك يماندىر . ئىشنىڭ اوزىنە واجب بولغان اشىنى اوزى اشلەپ بىررەگە تېوش ، مەدەگە قالدىرغە يارامى بىر اشچىگە ايتكىچى كىشىلارنىڭ اشىدە اويولە باشلاسا اول اشچى بىچارە آرى ، نھايت آورى باشلىدىر . مەدەنىڭ اوز اشى اوزىنە يىتگان ، ئىشنىڭ اشىدە مەدە اشلى باشلاسا مەدە آورى باشلاماسون ، مەدە آورسە اش خرابىدىر .

(آخرى وار) .

على رىفىقى .

یا گلش یازوغه قارشى .

مطبوعاتمردە یا گلش یازو اوج یاقلى بولادر:

برى (جمله لر نحو و بلاغت قاعده لرینه خلاف صورتہ ضعف تالیف و تعقید ایله یازلور. بوجھندن اولان یا گلشلىق، مقامده مراد بولغان معنائى آچى آکلا تىمادىقندن یازو چىنگ فکرى یا گلشلىق ترکیب آستنده مستور قالب، بیرونگه ایستەدیكى نأیبرده ضایع بولادر. جمله ده بعض اُداث و سوز لرنىڭ ناقص ویا زائد بولویده اوشیوگنا داخلدر.

ایکینچى سى) سوز لرنىڭ صرف و اشتقاق قاعده لرینه خلاف یازلویدر. موندای یا گلشلىق قاعده ده اطرا دىزلرنى و بعض سوز لرنىڭ قاعده گه خلاف تلفظ اولانون موجب بولدر. یغندن بىڭ سافلانلا تورغان اورندر.

اوچىنچى سى) بعض سوز لرنىڭ حرفلرن تلفظغه خلاف صورتده اورنلى - اورنسىز یازودر. بواورنده شو اوچىنچى نوعدن اولان بعض یا گلش یازلا نورغان سوز لرنى کورسه تەيك: **آغز.** بو سوز جنوب تورکىلرى آوزنده «آغز» سويلەنب یازاسەده شرق و شمال تورکلىر نجه «آوز» تلفظ اولنمقدهدر. مونڭ نه اصلدن آلندىقنى و اصلى آوزمى، ياخود آغزىمى ايديكىن شمدى بله آلاماق، فقط مونڭ اُديبىسى «آغز» اولیده، «آوز» نى فابادن ساناوچىلرغه قارشى تورمق جسارنى ایله بو اورنده شرقى تورکىلر ينىڭ مطبوعاتنده «آغز» صورت املاسىنى یا گلشدن سانادق. مونڭ نه اصلدن آلندىقنى معلوم اولمادىقنى حالده آغز» صورت املاسن نرجیح ايتوچىلرگه رغما بز اونى یا گلشدن سانادق. بزم بو سوز لرمز «لسان تفرقه سى» نى موجب ایهمس؛ بز يالغز «أدى، و «قابا» تعبيرلارنى بز آز تعديل ايتمک اوچون بو سوز لرنى یازدق. «آغز» صورت استعمالى «أدى» بولاده، «آوز» صورت استعمالى نه اوچون «أدى لك» دن محروم ایتلهدر؟

بز ایتهمز: هر ايکبىسى اُدى بولسون.

الوغ بو سوز ايسكى تورکىلر ده ناچالنىڭ وچىناونىڭ رآيس معناسى نده قوللانور ایدی. اول چاقده، بيلگىلى، رآيسلر فارتلر ایدی. کيله کيله فارتلر رآيسلرکدن ودرجه دن توشسه لرده همان شو سوز اولرغه بر تیتول کيسلدى. بو

محتاج بولوناچى؟ يوق - اگر قلمبنده، هوا و موسينه مغلوبىتن باشقه حس و ادراککە مالک بولماسداى غافل ايكان، کوزن ياروب کرردى آثار قدرت و عطهت الهیه فارشوسنده متأثر بولماغان قلب نى، شو يارم آرشين زاويه لر ایله محدود لوحه اچنده منقوش جلاله لفظى مى نعر يك ايده چك؟!

بونلرده دىانت مى؟

«مقصود - بر زينت» ايسه - جلاله لفظى، بېغمير و خلفانڭ اسملىرى، اويله، ديوارلرنى زينتلر ايجونمى برلره اوگره تلمش؟..

ايندى «كلما دخل عليها زكريا المحراب» آينى بلهن امام توردىقى محل - مسجد محرابى آراسنده مناسبت نى نرسه؟ هر محراب سوزى، مسجد محرابى اولوب مذکور آيتنڭ بونده تعلق ايتلويونه بر وجه وارهى عجا!.. آيتنڭ جز اولى ذكر ايدىلوب، «وجد عندها رزقا» جهلسى هېچ معنا آكلا شلماسلىق روشده توشريلوب قالدرايش! اهاالى محله، غفلت و جهالتلرى سېلى معنورده بولسون، امام و علما، شو مناسبتىز احداث ايدلايش - تدبىن - ار گه تېگىز فان ايله فاراب نورورلىق درجه حېت سز ميدلر؟ خطبه لرنده «شرك - ياشرنه كبر، فارانو كچه لرده فارا مرمر تاشى اوستونده بورگوچى قاره فرمىسقه دن» ديه غايت معنائى سوزنڭ نهدن عبارت ايدىگن بر كره توشونه - لرمى؟ ياخود، بلا شعور «ماشينالانو» غنه آغز دن فيولامى؟..

۷ نچى عدد شوراده محمد كمال افندى مظفر و ف جنابلىرى، نادانلقمىزغه باش سبب - آنچه يوقلى، دى. وشو - ندوق: «بز هر آدمومرده نادانلىق ايله فقيرلىككن ضرر كوروب طور و مومرنى و بونى ده تقديرگه حمل ايتديگمىزنى سويلى. ديمك ايلڭ باش سبب. فقيرلىكمىزنى بقدير دن كور و. بو ايسه - باشقه توگل - اعتقاد بوز و قلعيدر. مقاله سينڭ آخرنده ك.م. افندى، علم نازالماوغه سبب - صولڭ يللرده خلقمىز آراسنده چقغان فتنه چيلر ايدىگىنى آكلا تادر بوهم حقيقتده، اعتقاد بوز و قلعينه فايتادر. چونكه فتنه چيلر، اهاالينڭ اعتقاد بوزو آرقىلى نأثير ايتلر.

الحاصل - بر يشانلقلرمىزنىڭ اصل سببى، دىانت خلافتده اولان حركتلرنىڭ دىانت پرده سى آستنده اجرا ايتولدىكندىر. شاكر مصطفى.

ح

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı: Vargeloğlu, Nermin

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü	
Lisans	Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü	2017
Lise	Dikmen Nevzat Ayaz Anadolu Kız Meslek Lisesi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi	2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2018-	Mamak Halk Eğitimi Merkezi	Öğretmen
2022-	Yunus Emre Enstitüsü	Türk Dili Okutmanı

Yabancı Dil

İngilizce (orta seviye)

